

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE
MEZHEP ANLAYIŞI

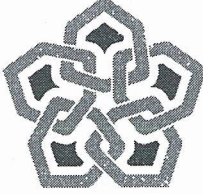

Betül KURŞUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Doğan KAPLAN

KONYA - 2014

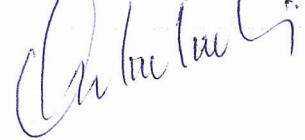
 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Betül KURŞUN		
	Numarası	118106051001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan KAPLAN		
Tezin Adı	Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde Mezhep Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Betül KURŞUN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri					
Adı	Betül	Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri		
Soyadı	KURŞUN	Bilim Dalı	İslam Mezhepleri Tarihi		
Numarası	114244041003	Sınav Durumu	I. Savunma Sınavı ☐	II. Savunma Sınavı ☒	
Danışmanı	Yrd.Doç.Dr.Doğan KAPLAN	Programı	Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
II. Sınav Bilgileri					
Tarih	24.09.2014	Saat	10.00	Süre	60 dakika
III. Değerlendirme ve Sonuç					
☒	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine				
☐	Savunulan Tezin Düzeltilmesine				
☐	Savunulan Tezin Reddedilmesine (*)				
Salt Çoğunluk ☐	Oy Çokluğu ☐	Oy Birliği ☒	İle karar verilmiştir.		
NEÜ Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans / Doktora Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu tutanakla tespit edilmiştir.					
IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri					
Sıra No	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza		
1	Yrd.Doç.Dr.	Doğan KAPLAN			
2	Doç.Dr.	Mustafa Sami BAYBAL			
3	Yrd.Doç.Dr.	Aytekin ŞENZEYBEK			
4					
5					
Not: Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararlar birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.					

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Betül KURŞUN		
	Numarası	118106051001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan KAPLAN		
Tezin Adı	Mevlânâ'nın Mesnevi' sinde Mezhep Anlayışı			

ÖZET

İslâm düşüncesinin en özel simalarından biri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmi, kendine özgü düşünce sistemi olan bir bilgedir. Onun bu düşünce sistemi pek çok açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuş ve çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ancak, evrensel planda büyük etkileri olan bu bilgenin, mezhepler hakkındaki düşünceleri, ayrıntılı bir şekilde araştırılmamıştır.

Mevlânâ, mezhepler ile ilgilendiği gibi mezheplerin düşünce sistemiyle de yakından ilgilenmiş ve bu mezhepler hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun mezhepler hakkındaki düşüncelerinin tespit edilebilmesi için, Mesnevi' de adı geçen mezhepler hakkındaki düşünceleri ve bu mezheplerin farklılıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Mezhepler, Mezhebi Farklılıklar.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
Öğrencinin	Name Surname	Betül KURŞUN			
	Student Number	118106051001			
	Department	Basic Islamic Sciences / History of Islamic Sects			
	Study Programme	Master's Degree (M.A)	X		
		Doctoral Degree (Ph.D)			
	Supervisor	Assoc. Dr. Doğan KAPLAN			
Title of the Thesis/Dissertation	In the Masnavi Mevlânâ sect Conception				

ABSTRACT

Mawlana Jalal al-Din Rumi which is one of the most special feature of Islamic thought has a unique thought system. His system of thought almost from every angle has been studied. However, this wise man with great influence in the universal plan, his thoughts on denominations, has not been investigated in detail. In this study, Rumi's thoughts about the sect in Mathnawi have been addressed.

Mawlana has concerned about , denominations, sects, as a system of thought concerned with and interested in the matter about these sects were found in the ratings. His thoughts on denominations and these concepts in order to determine its place in the world of ideas, primarily in his Mathnawi thoughts on denominations and sectarian differences are discussed.

Key Words: Masnavi, Denominations, Denominational Differences.

İÇİNDEKİLER	
ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	ii
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu ve Önemi	2
2. Tezde İzlenen Yöntem	3
3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
4. XIII. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi, Fikri ve Sosyo-Kültürel Durumu	4
BİRİNCİ BÖLÜM	10
MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ.....	10
A. HAYATI.....	10
1.Eşleri ve Çocukları.....	10
2. Şahsiyeti ve Kişiliği	13
3. Tahsili ve Yetişmesinde Etkili Olan Hocaları.....	16
4. Sufilik Yolunda Dostları	17
5. Ölümü.....	22
B. ESERLERİ.....	23
1. Dîvân-ı Kebîr	24
2. Mesnevi.....	25
3. Fîhi Mâ Fîh.....	27
4. Mektûbât	28
5. Mecâlis-i Seb'a.....	29

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE MEZHEPLER.....	31
A. MESNEVÎ'DE ADI GEÇEN MEZHEPLER.....	31
1. Ehl-i Sünnet.....	32
2. Şia.....	38
3. Mutezile	43
4. Cebriyye	46
B. MESNEVÎ'DE MEZHEBİ FARKLILAŞMALARINI DOĞURAN KONULARLA İLGİLİ YAKLAŞIMLAR.....	60
1. Allah'ın Sıfatları	60
2. Kader	67
3. Ru'yetullah.....	70
4. İnsanın Fiilleri	71
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	78

ÖNSÖZ

Mevlânâ, düşünceleri geleneksel İslam bilimleri ve özellikle de İslam tasavvufu çerçevesinde teşekkül eden evrensel bir mutasavvıf ve düşünürdür. Yaşadığı yüzyılda Anadolu’da başlatmış olduğu fikrî ve ilmi hayatı bugün bütün dünyayı saran bir nitelik kazanmıştır.

Mevlânâ, büyük eseri Mesnevi’inde fert ve toplumu ilgilendiren, sosyal hayatın içeriğine dair pek çok konuya yer vermiştir. Hayvan hikâyeleri ve alegorinin yoğun olduğu eser, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti etrafında teşekkül etmiştir.

Mevlânâ, iyi ve güzeli insanlara anlatmayı, kötülükleri insanlardan uzaklaştırmayı kendisine gaye edinmiş bir zattır. Mesnevi ise onun bu gayesine hizmet etmektedir. İnsanlara ahlakı ve erdemi öğütleyen bu eser Allah aşkı etrafında teşekkül etmiştir. Tasavvufun güzelliklerinden bahisle insanın tek gayesinin Allah’a ulaşmak olduğunu akıcı bir dille anlatmıştır. Mevlânâ’nın bıraktığı bu armağan bu gün dünyanın pek çok yerinde rağbet görmekte, insanları aşk olgusu ile tanıştırmaktadır.

Mevlânâ’nın Mesnevi’sinde Mezhep Anlayışı başlıklı bu çalışmanın amacı, Mesnevi’de yer alan mezhepleri ve bu mezheplerin ele alınış biçimlerini incelemektir. Bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde, tezin konusu, kaynakları, amacı ve metodu hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Mevlânâ’nın hayatı, sanatı, eserleri ve tasavvufî bakış açısına, çalışmanın esas bölümü olan ikinci bölümde ise Mesnevi’de adı geçen mezheplere ve Mevlânâ’nın bu mezheplere bakış açısına yer verilmiştir. Tespit edilen mezhepler doğrultusunda şekilsel bir şema oluşturulmuş bu şema dâhilinde mezheplerin ele alınış bakımından farklılık arz eden noktalarına değinilmiştir.

Çalışmam boyunca hiçbir konuda benden yardımını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Doğan KAPLAN’a, Doç. Dr. Mustafa Sami BAYBAL’ a, Yrd. Doç. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK’ e teşekkürü bir borç bilirim.

Betül KURŞUN
KONYA, 2014

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.s.	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
thk.	: Tahkik Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve Devamı
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Mevlânâ'nın yaşadığı XIII. asır, dünya tarihinde önemli siyasî, sosyal ve ilmî değişikliklerin ve gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bir asır önce, bilinen Haçlı Seferleri (1095-1272) ile altüst olan, yıkılıp yakılan Anadolu ve bugün Orta Doğu ismiyle adlandırılan coğrafya, bu asırda Moğol istilasına (1218-1258) maruz kalmış, büyük siyasî ve sosyal istikrarsızlıklara sahne olmuştur. Bağdat'taki İslâm Halifeliği, Moğolların saldırısına uğramış, dönemin halifesi Mustasım Billah (ö.1258) Moğolların kılıçlarıyla can vermiş, bütün Müslümanlar görülmemiş zulüm ve işkencelere maruz kalmışlardır.

Böylesine sıkıntılı bir dönemde yetişen Mevlânâ, bütün Anadolu halkı gibi yapılan zulümlerinin tüm acılarını yaşamış ve devrin tüm sıkıntılılarına şahitlik etmiştir. Mevlânâ'nın devlet büyüklerine yazdığı mektuplara, Mesnevi'de ve diğer eserlerinde devre ait verdiği bilgilere baktığımız zaman, Mevlânâ'nın yalnızca bir âlim değil, bir uzlaştırmacı olarak da görev aldığını görüyoruz. Bu olayların hiçbirisine duyarsız kalmayan Mevlânâ, halk ve devlet büyükleri arasında bir bağ görevi de görmektedir.

Mevlânâ'nın XIII. yüzyılda başlatmış olduğu bu sevgi dalgası bu gün tüm dünyayı sarmış bir rahmete dönüşmüştür. Mevlânâ'nın en büyük eseri olan Mesnevi son yıllarda batının da dikkatini çekmiş ve pek çok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Dünyanın pek çok yerindeki ilim adamları Mesnevi'yi dönem olaylarını öğrenmek, Mevlânâ'yı anlamak ve onun tasavvuf akımına dâhil olmak için kullanmışlardır. Modern dönemde Batı'da Mesnevi'nin insanı iyileştiren bir şifa kaynağı (healing) olarak kullanıldığına da rastlanmaktadır.

Mesnevi bugüne dek sayısız konuda çalışmaya ev sahipliği yapmış, hakkında hemen her konuda tekrara varan eserler verilmiştir. Tüm bu eserlere baktığımız zaman, Mevlânâ'nın mezhebi kimliği ile alakalı müstakil bir çalışmanın yapılmamış olduğunu görmemiz, bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etti.

Mevlânâ'yı ve onun Mesnevi'sindeki mezhep anlayışının temellerini iyi kavramak için, evvela Mesnevi'de adı geçen mezhepleri teker teker inceleyerek Mevlânâ'nın bu mezhebi kimlikler karşısındaki duruşunu tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında yaşadığı devrin sosyo-kültürel şartlarını, bu dönemde halkı etkileyen

siyasi ve fikri yapılanmayı da bilmek gerektiğinden çalışmamızın giriş kısmında Mevlânâ'nın yaşadığı dönemin sosyo-kültürel yapısına yer verdik. Yine Mevlânâ'nın yetiştiği aileyi, özellikle ilk hocası olan babası Bahaeddin Veled'in kimliğini, düşüncelerini ve fikri hayatını da, Mevlânâ üzerindeki inkâr edilemez etkisinden dolayı ele aldık. Çünkü her insan, içinde yaşadığı sosyal muhitin, ailenin ve yetiştiği ortamın etkileri altında büyür ve bu etkiler onun düşüncelerinin oluşumunda büyük rol oynar. İçinde yaşadığı toplumun izlerini taşımayan, devrinin sosyal ve kültürel sarsıntılarından etkilenmemiş kişilerin, kitleleri peşinden sürükleyecek düşüncelere sahip olmaları oldukça zordur.

1. Tezin Konusu ve Önemi

Bu çalışmamızın konusu Mevlânâ'nın mezheplere olan yaklaşımını ölümsüz eseri Mesnevi'sinden hareketle tespit etmektir. Her ne kadar Mevlânâ'nın, ailesi dolayısıyla Hanefî-Maturidi ekole mensup olduğu bilinmekteyse de onun meşhur bir sufi olması, birçok ekolün onu kendilerinden saymalarına sebep olmuştur. "Sufi'ye mezhep sorulmaz" ilkesi bir tarafa hakikaten de Mevlânâ'yı belli bir mezheple sınırlandırmak kolay değildir. Ancak özellikle Mesnevi'de işlenen konuları incelemek suretiyle satır aralarında bu meşhur sufinin mezhebi çevresiyle ilgili daha somut şeyler söylemek mümkün olacaktır diye düşünüyoruz. O bakımdan özellikle Mesnevi'sinde işlediği konuların satır aralarında mezheplere yaklaşımı; sahabilerle ilgili görüşleri, Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili hususlar, ru'yetullah, insanın fiilleri gibi mezhebi farklılıkları anlamamızı sağlayacak konulardaki görüşleri üzerinde durulacaktır.

Böyle bir konuyu çalışmamızdaki amaç, İslam Âlemi'nin en büyük mutasavvıflarından biri olan Mevlânâ'nın itikâdi ve ameli mezhepsel yaklaşımını ortaya koymaktır. Zira evrensel bir değere sahip olan Mevlânâ hakkında çokça eser verilmiş olmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla mezhebi kimliği hakkında araştırma yapılmamıştır. O bakımdan biz bu konudaki açığı kapatmak ve ortaya çıkan sonuçları ilim âleminin görüşlerine sunmak amacıyla böyle bir çalışma yapmış bulunmaktayız.

2. Tezde İzlenen Yöntem

Mesnevi somut veri kabul edilerek, öncelikli olarak araştırmamıza konu olan yönlerden taranıp incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle Mesnevi’de isimleri zikredilen mezhepler tespit edilerek, bunlarla ilgili Mevlânâ’nın yaklaşımı ortaya konacaktır. Daha sonra satır arası okumalarla Mesnevi’de mezhebi farklılaşmaların netleştiği konularla ilgili yaklaşımları, diğer mezheplerle benzerlik veya karşıtlık ilişkileri değerlendirilecektir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada Mevlânâ Celaleddin-i Rumi’nin Mesnevi’si esas kabul edilmiştir. Bunun yanında Mevlânâ’ya ait diğer eserlere de kısaca yer verilmiştir. Öncelikle çalışmamızda kullandığımız temel kaynaklarla ilgili bilgi vermeye çalışacağız.

Çalışmamızda en çok kullandığımız eser, Mevlânâ’nın hayatıyla ilgili en erken eserlerden biri olan Ahmet Eflâki’nin (ö.1360) *Menâkıbu’l-Ârifîn* adlı eseridir. Bu eser Mevlevi tarikatıyla ilgili ilk elden bilgilerin bulunduğu bir kaynak olması itibarıyla da son derece önemlidir. Mevleviliğin asıl kurucusu ve ikinci piri sayılan Sultan Veled’in (ö.1312) Farsça mensur tasavvufi eseri *Maârif* de yazarın Mevlânâ’nın oğlu olması sebebiyle özellikle kullandığımız bir eser olmuştur. Kendi ifadesiyle 40 yıl Mevlânâ’nın hizmetinde bulunan Sipehsâlâr adıyla bilinen Mecdudun Feridun b. Ahmed’in (ö.1312) *Risâle-i Sipehsâlâr der Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr* adlı eseri de başvuru kaynaklarımızdan bir diğeridir. *Risâle-i Sipehsâlâr* aynı zamanda *Menâkıbu’l-Ârifîn*’in de temel kaynaklarından biridir.

Çalışmamızda bu erken dönem kaynaklarının yanı sıra modern dönemde yapılan araştırmalardan da ziyadesiyle yararlandık. Bunların başında, Mevlânâ araştırmaları denince akla ilk gelen ünlü İran’lı yazar Bediuzzaman Füzûzanfer (ö.1970) dir. Onun *Mevlânâ Celâleddin* adlı eseri Mevlânâ ile ilgili bugüne kadar yazılmış en kapsamlı ve dikkatli biyografi olması yönüyle son derece önemlidir. On bölümden oluşmakta olan bu eserin ilk beş bölümünde Mevlânâ’nın çocukluk çağından başlayarak medrese günlerine kadar ki yaşamına ilişkin bilgiler verilmekte, ders aldığı hocaları, Şems ile tanışması, Mesnevi’nin yazılış süreci ve hayatının son

günleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. İkinci beş bölümde ise Mevlânâ'nın çağdaşı olan tasavvufi şahsiyetler ile siyasi şahsiyetlere yer verilmektedir. Yine Mevlânâ araştırmaları denince akla gelen önemi isimlerden biri olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın (ö.1982) *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri ve Felsefesi* adlı eseri de son derece önemlidir. Dört bölümden oluşan bu eserinde, Gölpınarlı, Mevlânâ Celaleddin'i anlatmaya yaşadığı dönemin koşullarını irdeleyerek başlamıştır. Birinci bölümde hayatına ilişkin bilgiler veren yazar, Mevlânâ'nın felsefesine ilişkin unsurlara eğilmiş tasavvuf, vahdeti-vücut konularına değinerek onun bu konulara bakışına yer vermiştir. Üçüncü bölümde Mevlânâ'nın yaşayışına dair bilgiler ve "Sadreddin Evhadeddin Kirmani(ö.1238) Hacı Bektaş(ö.1271) Necmeddin Dâye(ö.1256) Yunus Emre(ö.1321) gibi çağdaşı olan pek çok mutasavvıfın hayatlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise Mevlânâ'nın şiir ve eserleri yer almaktadır. Yine Mevlânâ'nın eserlerini tanıtırken özellikle başvurduğumuz Yakup Şafak'ın *Hız. Mevlânâ'nın Eserleri* adlı eseri oldu. Farsça ve Mevlânâ uzmanı olan Yakup Şafak'ın bu eserinde Mevlânâ'nın eserleri ve Anadolu kültüründeki yeri ele alınmıştır.

Mevlânâ'nın mezhep anlayışıyla ilgili olan bu çalışmamız, İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapıldığı için ilgili alanın temel başvuru kaynaklarından da istifade ettik. En başta Ebu'l-Feth Abdulkerim eş-Şehristâni (ö.548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri çalışmamızdaki mezheplerle ilgili hususlarda temel referans noktamız oldu. Yine Muhammed Ebu Zehra'nın(ö.1974) *Mezhepler Tarihi* kitabı ve Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde çalışan İslam Mezhepleri Tarihi öğretim üyelerinin çalışmaları da yeri geldiğinde başvurduğumuz eserler oldu.

4. XIII. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi, Fikri ve Sosyo-Kültürel Durumu

XIII. Yüzyılda İslam âlemi, Moğol istilası altındaydı. Anadolu Selçuklularının en zor dönemi olan bu yüzyıl Müslümanlar için büyük eziyetlere sahne olmuştur. Moğolların Müslüman dünyayı işgalleri Anadolu'da önemli gelişmeler meydana getirmiştir. 26 Haziran 1243'te Köseadağ Savaşı, II. Gıyaseddin'in büyük hezimetini ile sonuçlanmıştır. Sultanın kaçarak ancak canını kurtarabildiği bu savaşın ardından Moğollar, Sivas ve Kayseri'ye ilerleyip büyük-

küçük demeden herkesi katletmişlerdir. Sonucunda Anadolu Selçukluları, Moğollar'a boyun eğerek ağır bir vergi ödemeye başlamış ve böylece Moğollara tabi bir beylik durumuna düşmüşlerdir. (Gölpınarlı, 1999: 1-4).

Kösedağ mağlubiyeti ve ağır vergi yüklerinin sonucu ülkede merkeziyetçilik yok olmuştu. Gıyaseddin'den sonra bir kaos ortamına giren ülkede, beyler arasında sürekli kavgalar baş gösterdi. Nihayetinde Moğollar Konya'ya kadar ilerleyip şehri yerle bir ettiler. Gıyaseddin'den sonra tahta gelen IV. Rükneddin ve kardeşi İzzeddin arasında başlayan kardeş kavgası ülkenin bölüşme kararı ile sonuçlandı. O dönem pervanelik (vezirlik) makamında olan Muineddin Süleyman, Moğollar'la işbirliği yaparak Rükneddin'in öldürülmesine, İzzeddin'in ise İstanbul'a kaçmasına neden oldu. Nihayetinde yine Moğol desteği ile iki buçuk veya altı yaşında olan III. Gıyaseddin'i tahta çıkardı. Muineddin'in Moğollar tarafından öldürülmesi ile ülkede karışıklık hepten arttı. Daha sonra İzzeddin Keykavus'un oğlu Gıyaseddin Mes'ud ve III. Gıyaseddin arasında ülke taksim edildi. Gıyaseddin'in öldürülmesinden sonra da yönetim tamamı ile Mes'ud'a kalmış oldu. Ardından III. Alaeddin Keykubat ve en son yine Mes'ud tahta geçti ve onun da ölümü ile Anadolu Selçuklu Devleti tarihe karıştı. Ülkede pek çok beylik kurulması ile beylikler dönemi başlamış oldu. (Gölpınarlı, 1999: 4-5).

Bu dönemde halkın başını ağrıtan diğer bir durum ise isyanlardır. Bu isyanlardan en önemlisi 1240 yılında yapılan Baba İshak İsyanı'dır. Horasan'dan göçüp Amasya'ya yerleşen Baba İlyas'ın halifesi olan Baba İshak(ö.1240) topladığı Türkmenler ve Selçuklu'nun kötü siyasetinden kaçarak Urfa ve Halep'e sığınan Harezmliler ile birlikte büyük bir isyan başlatmıştır. İsyen sonunda Baba İshak'ın öldürülmesiyle ortam daha da kızışmıştır. Baba İshak'ın kutsallığına ve ölmediğine inanan Babalılar, Kırşehir civarında Selçuk Ordusu ile savaşmışlar ve paralı Frenk askerlerinin yardımı ile bu isyan ancak bastırılabilmiştir.(Gölpınarlı, 1999: 7).

Yine bu dönemde Babalılar İsyanı'nın dışında Cimri İsyanı, devletin başını ağrıtan diğer bir vakadır. Babalılardan arta kalanların çıkardığı Cimri İsyanı'nın en önemli sonucu, Karamanoğlu Mehmet Bey'in Sultan II.Keykavus'un oğlu Gıyaseddin Alaeddin Siyavuş'u (Cimri) Selçuklu tahtına oturtup kendisini de ona vezir yaptıktan sonra yayınladığı 1277 tarihli meşhur fermanla o güne dek Farsça

olan resmi makamların ve sarayın dilini, Türkçe'ye çevirmiş olmasıdır. (Gölpınarlı, 1999: 10).

XIII. yüzyıl Anadolu'su işte böyle bir karışıklık içindeydi. Siyasi birliğin sağlanamadığı, halkın Moğol korkusu ile yaşadığı bu dönemde ne siyasi ne de sosyal durum pek dirlik içinde değildi. Halk, kaygı ve huzursuzluk içindeydi. Kardeş kavgaları, Moğol Devleti'ne bağımlı hale gelmiş bir beyliğe dönüşen koca bir imparatorluk, bitmeyen kardeş kavgaları halkta devlete karşı güvensizlik yaratmıştı. Moğollar'a ödenen ağır vergi yükleri doğal olarak bu paranın halktan çıkarılmasını gerektiriyordu. İdari düzensizlik bu dönemin en büyük problemi idi. Vergilerin ödenmesinin bir diğer yolu mukataa ve iltizamdan alınan paralar ile Hristiyanlardan alınan vergilerdi. Yine şehre gelen tüccarlar da bu vergiden nasibini alıyordu. Nüfus sayımı ve vergi işleri için gelen Moğollar'ı halkın ağırlama zorunluluğu, onların bitmek bilmeyen istekleri, verilmesi zorunlu olan hediyeler de halkı canından bezdiren diğer bir durumdu. Bunların yanında o yüzyıl baş gösteren kıtlık da hesaba katıldığında halk nefes alamaz hale gelmiştir demek yanlış olmaz. (Gölpınarlı, 1999: 11).

Mevlânâ Celaleddin-î Rûmî'nin yaşadığı dönemde Anadolu Selçukluları böylesine zor bir dönem içindedir. Ülke içinde yaşanan karışıklık ve Moğol istilasıyla Anadolu Selçukluları gün geçtikçe zayıflamaktadır. Bu karmaşa ve karışıklık içinde yoğun bir kültür hareketliliği de yaşanmaktadır. Yine bu dönemlerde Anadolu'da tasavvuf hayli gelişmiştir. Selçukluların din ve mezhep konusundaki müsamahaları, Moğol akını ve halkın yaşadığı huzursuzluk halkı tasavvufa meylettirmiştir. Yine bu dönemde sürekli Mehdiler ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye(ö) başta olmak üzere, Baba İlyas, Baba İshak, Cimri, Kalender Çelebi ve hatta İran'daki Caferi Mezhebinin mürevvici olan Şah İsmail de Anadolu Alevilerince bir mehdi idi. Bu mehdiler Mehdi'nin yapacaklarını yapmaya kalkışıyor bir müddet hüküm sürüyor, başarılı olamazlarsa kendilerine uyanlardan biri diğeri mehdi olarak ortaya çıkıyordu. Tasavvufun yayılmasında bu Mehdilerin de rolü olmuştur.(Gölpınarlı, 1999: 19).

Anadolu böylesi bir karışıklık içindeyken buraya gelenlerden biri de yine Moğol istilası sebebiyle yurdunu terk etmek zorunda kalan Mevlânâ ailesidir.

Mevlânâ Celaleddin Rûmi, ailesiyle birlikte Anadolu'ya yerleşmeden önce bugün Afganistan'da bulunan Belh şehrinde doğmuştur. İslam öncesine yakın zamanlara kadar Türk hâkimiyetinde olan Belh şehri, Gazneliler ve Selçuklular için bir ilim merkezidir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemlerde ise Harzemşahların hâkimiyetindedir. (Karaismailoğlu, 2005: 13).

Kaynaklara göre Mevlânâ'nın Belh şehrini terk edişinin iki ihtilaflı nedeni bulunmaktadır. Birincisi yukarıda ifade ettiğimiz üzere Moğol İstilasası, ikincisi ise Mevlânâ'nın babasının, dönemin hükümdarı Harzemşah'a kırgınlığından dolayı Belh şehrini terk etmesidir. Bahaddin Veled döneminin ünlü âlimlerinden ve hatırı sayılır kişilerinden biri idi ki bu onu halk tarafından dinlenen, sayılan bir zat yapmaktaydı. Bahaddin Veled halka seslendiği kürsüsünden felsefecilere ağır hakaretler etmiş ve onlara "bid'atçı" demiştir. Zamanın imamı, Harzemşah'ın üstadı Fahreddin Razi (ö.606/1209), bu ağır sözler üzerine Harzemşah'ı Bahaeddin Veled'e karşı düşmanlığa sevk etmiştir. Böylelikle sultanla arasında düşmanlık hâsıl olan Sultan Veled, Harzemşah tahttan inmediği sürece yurduna geri dönmeyeceğine yemin ederek Belh'i terk etmiştir. (Eflâki, 2011: 70-75)

Fürüzanfer'e göre (2005: 55) Fahreddin Razi ile Bahaddin Veled arasındaki görüş ayrılığı felsefeciler ile sufiler arasında var olan aklın delaletine dayanma ve akla kıymet vermeme anlayışına dayanıyordu. Nitekim Harzemşah'ın Kübreviye tarikatıyla arasının iyi olmayıp, Necmeddin-i Kübra'nın halifelerinden Mecnuddin-i Bağdadi'yi Ceyhun Irmağına attırması da bu iki tabaka arasındaki fikir ayrılığının bir sonucu olsa gerektir.

Esasen Fahr-i Razi ile alakalı olumsuz bir tutuma Mesnevi'de de rastlıyoruz; "Eğer akıl bu yolda kılavuzluk edebilse idi, Fahri Razi, dinin ince bilginlerinin bilicisi olurdu" (Mesnevi C.V: 4144).

Bu beyit bize, bu olayın doğruluğunu göstermektedir.

Bu iki nedene bakıldığı zaman bizce Mevlânâ'nın babasının Belh'i terk etmesinin asıl nedeni Moğol İstilasası gibi görünmektedir. Çünkü Bahaddin Veled her ne kadar dönemin hükümdarı ve Fahreddin Razi ile böyle bir hoşnutsuzluğun içerisine düşmüş olsa da Kübreviliğin önemli temsilcilerinden olmasına, hatırı sayılır bir çevresi olmasına, okuttuğu onlarca öğrencisi olmasına ve dönemin tüm sufileri ile

bir arada olmasına bakılırsa böyle bir sebeple memleketini ve eşrafını terk etmeyecektir. Böylesine bir terkin nedeni ancak savaş ve istila olabilir ki bu dönemde de tam bu durum hâsıl olmuştur. Bu nedenle Mevlânâ'nın babası, Moğol İstilasından kaçarak güvenli bir bölge arayışı sebebiyle memleketini terk etmiş olmalıdır. Ancak belki de Moğol istilasının Anadolu'ya ulaşmayacağı düşüncesiyle oranın daha güvenli olacağını zannetmiştir.

Yine bu dönemde Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya göç etmiş pek çok âlim, şair ve şeyh olduğu görünmektedir. Horasan, Harezmi, Semerkant, Bakü, Belh, Bağdat vs. gibi şehirlerden kaçan birçok âlim ve mutasavvıf arasında bulunan Fahreddin İraki (ö.1280), Necmüddin Dâye (ö.1256), Ehvaduddin Kirmani(ö.1237) gibi isimlerin de bulunması Anadolu'da kendi mezhep ve fikirlerini yaymalarına sebep olmuştur. (Gölpınarlı, 1999: 19; Kara, 1993: 180-181)

Anadolu coğrafyasında bu dönemde Endülüs ve Kuzey Afrika kaynaklı Muhyiddin-i Arabi, Afifeddin-i Tilmisani; Mısır, Suriye ve Irak kaynaklı Sühreverdilik, Vefailik, Kalenderîlik ve Orta Asya'da Horasan kaynaklı Kübrevilik, Yesevilik ve Haydarilik gibi tasavvuf akımları görülmektedir (Ocak,1996: 90).

Mevlânâ'nın babası olan Bahaeddin Veled, sade bir tasavvuf anlayışına karşılık olan Kübreviliğin Anadolu'daki önemli temsilcilerinden sayılmaktadır. Kübreviliğin sünni esaslara dayalı karakteristiği, Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışının oluşmasına kaynaklık etmiştir. Tasavvufi düşüncelerini oluşturan diğer kaynaklardan biri Horasan Melamiliğinin, ilahi aşk ve cezbeyle dayanan ama zühd yönü zayıf Kalenderi tasavvuf anlayışı, diğeri ise Muhyiddin-i Arabi'de bulunan vahdet-i vücud anlayışıdır (Ocak, 1996: 92-93).

Anadolu'daki sufi yapılanmalara bakacak olursak, meşhur Sufi İbn-i Arabi'nin(ö.638/1240 üvey oğlu Sadreddin Konevi'nin (ö.1274) etrafına toplanan Ekberiyeye tarikatı, Rıfailik Anadolu'daki belli başlı tarikatlarıdır. Yine bunun yanında Melametiyye, Kalenderilik, Camiler, Haydariler, Edhemiler, Rum Abdalları etkili olup hepsi birbiri ile kaynaşmakta ve bütünleşmekteydi. Fütüvvet Erbabı denen mistik bir teşekkül olan akım da Anadolu'da yayılan diğeri bir akımdı. Anadolu'da bu dönemki mezhepsel yaklaşımlara baktığımızda da Sünni bir karakteristikle karşılaşırız. Tasavvufi akımların yanı sıra Sünni mezheplerden Hanefilik, Şafii

ve Mutezile'nin etkili olduğu gör÷lmektedir. Yunan ve Müslüman hekimler, Yunan felsefesi ile uğraşan bilginler, şehirlerde camilerle beraber kiliselerin bulunduğu gözlemlenir. Mevlânâ'nın bu dönemde sevilip kabul görmesinin en büyük nedeni o gün Moğolların İslami taassuptan uzak bir çizgide buldukları, kimsenin konuşmaya cesaret edemediği bir dönemde fikirlerini ve doğrularını açık yüreklilikle söyleyebilmesidir. Böylelikle hem dönemin büyüklerinin, hem de halkın sevgisini kısa zamanda kazanmıştır.(Gölpınarlı, 1999: 19-20).

Tüm bu bilgilere bakıldığında zaman Anadolu'da yoğun bir karışıklık, mezhepler ve akımlar arası diyalog gör÷lmektedir. Cami ve kiliselerin dahi aynı bahçeye yapılabilmemesine bakılırsa dönem yönetiminin mezheplere, dinlere ve tüm fikri akımlara oldukça hoşgör÷lü yaklaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunca fikri akımın da aynı alanda karışıp birbirinden etkilenmemiş olması düşünülemez.

Tüm bunlara bakıldığında Anadolu coğrafyasının acı içinde olduğu ve uhrevi bir çare aramış olduğunun düşün÷lmesi yanlış olmaz. Baskıdan ve zulümden bıkmış olan halk, can korkusuyla yaşamakta devletin tutarsızlıklarına şahit olmaktadır. Tüm bu sıkıntılar halkı hoşgör÷lü ve sahiplenici bir akım olan tasavvufa meylettirmiştir. Tasavvufun genlerinde teslimiyetin oluşu, Allah'a sığınma ve dünyadan geçilerek ilahi aşka ulaşma üzerine inşa edilmiş olması, zaten dünyadan beklentisi kalmayan halk için sığınılacak bir limandı. Teslimiyetin gücü ile dünyevi sıkıntılara göğüs germeyi isteyen halk, Allah aşkını bulmaya meyledip yaradana havale etmenin gücüne erişmek istemiş olmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

Bu bölümde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle Mevlânâ'nın ve ailesinin Belh'teki hayatları, Karaman'a göç etme sebepleri, tasavvufi yolculuğu, görüşleri ve eserleri incelenecektir.

A. HAYATI

Mevlânâ 30 Eylül 1207 (6 Rebiu'l-evvel 609) tarihinde, bugün Afganistan'da bulunan Belh şehrinde doğmuştur. Asil bir aileye mensup olan Mevlânâ'nın annesi Mümine Hatun(ö.1224), babası Sultânü'l-Ulemâ (Âlimlerin Sultanı) Muhammed Bahaeddîn Veled, büyükbabası Ahmet Hatibi oğlu Hüseyin Hatibi'dir. Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. Babası Sultânü'l-Ulema Bahaeddîn Veled'in soyu baba tarafından onuncu göbekte Hz. Ebu Bekir'e ulaşmaktadır. (Can,1997: 31-33).

Mevlânâ'nın ailesiyle birlikte Belh şehrini terk ettiği sırada kaç yaşında olduğuyla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Füzûzanfer'e göre (2005: 55), bu sırada Mevlânâ 5 yaşındadır. Gölpınarlı'ya göre (Gölpınarlı, 1999: 44) ise, Mevlânâ göç ettiğinde 20 yaşındadır.

1.Eşleri ve Çocukları

Mevlânâ'nın iki eşi ve bu eşlerinden ikişer olmak üzere dört çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu çocuklardan üçü erkek biri ise kızdır. (Eflâki, 2011: 721)

Mevlânâ, ailesiyle birlikte Karaman'dayken, Semerkandlı Hoca Şerafeddin Lala'nın kızı olup ahlakı ve güzelliği ile meşhur Gevher Hatun'la evlendirilmiştir. Gevher Hatun iyi bir eğitimden geçmiştir. Sultan Veled ve Alaeddin Çelebi'nin de annesi olan Gevher Hatun küçük yaştan itibaren sıkıntılarla büyümüş, göçün ve memleketini terk edişin tüm ıstıraplarını yaşamıştır. Ancak bu evlilik çok uzun sürmemiş, Gevher Hatun çok genç yaşta vefat etmiştir. (Can,1997: 37).

Mevlânâ'nın Gevher Hatun'dan Sultan Veled ve Alaeddin Muhammed Çelebi adlarıyla iki oğlu olmuştur. Mevlânâ'nın büyük oğlu olan Sultan Veled, 24 Nisan

1226 yılında Karaman'da dünyaya gelmiştir. Kendisine dedesi Sultânü'l-Ulemâ'nın adı konulmuş bu sebeple Bahâeddin Sultan Veled olarak tanınmıştır. Annesi genç yaşta öldüğü için kendisini üvey annesi Kira Hatun yetiştirmiştir. Öğrenme çağına geldiğinde kendisinden bir veya iki yaş küçük olan kardeşi Alâeddin Çelebi ile birlikte dedesi Şerâfeddin Lala nezaretinde Halep ve Şam'a gönderilmiş, burada uzun bir tahsil süreci geçirmiştir. Konya'ya döndüğünde babasının yanında yer alarak manevi anlamda da kendini yetiştirmiştir. Babasının vefatı üzerine halifelik ona teklif edilmiş, ancak o kabul etmeyerek Çelebi Hüsamettin'e tabii olacağını söylemiştir. Çelebi de ölünce 58 yaşında babasının postuna oturmuştur. 86 yaşına dek bu görevi sürdüren Veled, bugün babasının mezarının yanı başında yatmaktadır. Sultan Veled, Mevlânâ'nın gönül dostlarından olan Selahaddin Zerkub'un kızı Fatma Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ulu Arif Çelebi, Mutahhara Abide ve Şeref Arife isimli üç çocuğu meydana gelmiştir. Fatma Hatun'un vefatından sonra Nusret Hatun ve Sümbüle Hatun isimli iki hanımla da evlenen Sultan Veled'in bu hanımlarından da Âbid Çelebi, Emin Zahid, Çelebi Vacid isimli üç erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. 1312 yılında Konya'da vefat etmiştir. (Efe, 2004: 35).

Mevlânâ'nın Gevher Hatun'dan olma diğer oğlu ise Alaeddin Muhammed Çelebi'dir. 1227 yılında Karaman'da doğmuştur. Henüz çok küçük yaşta iken annesi vefat ettiği için büyük annesi ve dadısı tarafından büyütülmüş, abisi Bahâeddin Sultan Veled ile birlikte Halep ve Şam'da medrese eğitimi almıştır. Konya'ya döndükten sonra dedesi Lala Şerafettin'in yanında kalmayı tercih etmiş ve ağabeyi gibi babasının yanında ve hizmetinde bulunmamıştır. Daha sonra Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesinde ve kaybolmasında adı geçtiği için Mevlânâ civarından dışlandığından hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklara göre Sahip Ata Fahreddin Ali'nin kızı Kira ile evlenmiştir. 1261 yılında 35 yaş civarında iken ölmüştür. Kabri Mevlânâ türbesi içinde olup, mezar taşında müderris yazmaktadır. (Efe, 2004: 39).

Mevlânâ'nın, oğlu Alaeddin'in ileride temas edeceğimiz üzere Şems-i Tebrizi'nin ölümünde parmağı olduğu için cenaze namazını bile kılmadığı, daha sonraki yıllarda kabri başına gidip dua ederek onu affettiği ifade edilmektedir.

Gevher Hatun'un vefatından sonra Mevlânâ Kira (Kerra) Hatun ile evlenmiştir. Kerra Hatun Mevlânâ'nın Gevher Hatun'dan olan çocuklarına da annelik yapmıştır. Mevlânâ ile evliliğinden önce bir çocuk sahibi olan Kerra Hatun, Mevlânâ'dan da Muzaffereddin Emir Âlim Çelebi ve Melike Hatun adlı iki çocuk doğurmuştur. Şems-i Tebrizi'nin *Makalât*'inde adı sıklıkla geçmektedir. Mevlânâ'nın vefatından 19 yıl sonra ölen Kerra Hatun "İkinci Meryem", "Mânaların Denizi" ve "Hakkın Makbulü" gibi unvanlarla anılmıştır. (Efe, 2004: 31).

Mevlânâ'nın Kerra Hatun'dan olan oğlunun ismi Emir Âlim Çelebi'dir. Doğum tarihi tam bilinmemekle beraber annesinden 15 yıl önce öldüğü tahmin edilmektedir. Öz Kardeşi Melike Hatun'dan yaşça büyük olup olmadığı dahi belli değildir. Emir Âlim Çelebi hakkındaki bilgilerin bir kısmı Mevlânâ'nın mektuplarından, bir kısmı da Ahmet Eflâki'nin rivayetlerinden oluşmaktadır. Eflâki'ye göre (2011:388), Mevlânâ bu bebeğin doğumuna çok sevinmiş yedi gün yedi gece sema tertip ettirmiştir. Yine o, (2011: 588) Emir Âlim Çelebi'nin, vaktin Padişahının Hazinedârı ve çok sevdiği bir dostu olduğunu söyler. Mektuplardan anlaşıldığına göre Emir Âlim Çelebi'nin babasının yakın dostlarından olan Çelebi Hüsameddin ile tartıştığı bilinmektedir. Başlarda Alaeddin Çelebi gibi asi tavırlar sergilese de Emir Âlim Çelebi, babasının son dönemlerinde ona itaat etmiş ve Konya'da vefat etmiştir. (Efe, 2004: 43).

Melike Hatun ise Mevlânâ'nın Kerra Hatun'dan olma kızıdır. Hangi yılda doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, ölüm tarihinin 705/1306 olduğu kabir taşı üzerinden anlaşılmaktadır. Melike Hatun, Konya'lı bir tüccar olan Hacı Şihabeddin-i Rugani Keramid isimli bir tüccarla evlenmiştir. Şihabeddin'in ticaretle uğraştığı, ancak bir dönem bâc¹ verme sebebiyle zor duruma düştüğü Mevlânâ'nın devlet büyüklerinden birine yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektubu yazmasını Şihabeddin rica etmiştir. Bu rica üzerine Mevlânâ, Emir Pervane'ye yazmış olduğu mektupta damadından "tacirlerin övüncü aziz oğlumuz" diye bahsetmekte, aslında

¹ Farsça "Bâc" ve "Bâj" olarak kullanılan bu kelime, bir kişiden zorla alınan para anlamında kullanıldığı gibi, eskiden bir tür vergi ve haraç kalemi olarak kullanılmıştır. Ayrıca galip padişahın mağlup padişahıdan aldığı vergi ve yine devletin yolculardan geçiş ücreti olarak aldığı vergi anlamında da kullanılmıştır. (Amîd, 1389:152)

ticaretle değil de dervişlikle uğraşmak istediğini, fakat çocuklarının rızkı için alışverişle meşgul olduğunu belirtmektedir. Melike Hatun babasının tek kızıdır. El üstünde tutulmuş ve iyi bir eğitimden geçmiştir. (Efe, 2004:47).

Görüldüğü gibi ilk eşini erken yaşta kaybeden Mevlânâ ikinci eşi ile evlenmiş ve ilk eşinden olma çocuklarını bu ikinci eşi büyütmüştür. Mevlânâ'nın çocuklarının tahsili ile de yakından ilgilendiğini görmek mümkündür. Şüphesiz en büyük üzüntüsü oğlu Alaeddin olmuştur. Mevlânâ'nın Şems için öz oğlundan dahi vazgeçmiş olması, onun Şems'i ne kadar çok sevdiğini göstermektedir. Diğer tüm çocuklarını yine tüm hoşgörüsü ile kucaklayan Mevlânâ insanlığa gösterdiği özeni ailesine de göstermiştir.

Görüldüğü üzere Mevlânâ iyi bir eş ve iyi bir babadır. Kimseyi incitmeyen, kırmayan bu gönül insanı ailesine de aynı hassasiyeti göstermiştir. Gerek eşlerinin gerekse çocuklarının eğitim ve yetişmeleriyle bizatihi ilgilenmiştir.

2. Şahsiyeti ve Kişiliği

Mevlânâ'nın şahsiyet ve kişiliğini Manisa Mevlevihânesi şeyhlerinden Mehmet Lütfi Dede'nin (ö.1737) *Hilye-i Mevlânâ* adlı mesnevi tarzındaki eserinden aktarmak faydalı olacaktır. İlgili eserde Mevlânâ'nın özellikleri şöyle özetlenmektedir:

<i>Hilyesin Hazret-i Mevlânâ'nun Dinle pîrâyesin ol sultânun</i>	<i>İttisâl üzre degül ol kaşlar Hoş-nümâ idi o 'âlî-manzar</i>
<i>Eyleyen anı şehâ zîb-i kitâb Yazdı bu resme nice lafz-ı savâb</i>	<i>Levh-i pîşânı idi pek rûşen Meselâ oldı açılmış süsen</i>
<i>Levn-i sîmâsını ol Rabb-i Mecîd Güyyâ kılmış idi verd-i sepîd</i>	<i>Bekledi hüsni sarâyın güyâ Karşu karşu iki hâcib cânâ</i>
<i>Nûr-ı vechini o şâhun her gâh Didi gördükde mihir şey'li'llâh</i>	<i>Oldu vâsi' ol iki çeşm-i humâr Mest iderdi göreni ey hüşyâr</i>
<i>Nûr-ı kudsî ile ol dolmuş idi Gıbta-âverde-i bedr olmuş idi</i>	<i>Ne ziyâde saru idi ne siyâh Dil-rübâ idi o gözlerde nigâh</i>
<i>Şekl-i ebrûsı idi hem-çü hilâl Böyle nakş itdi Hakîm-i Müte'âl</i>	<i>Reşk iderdi Hoten âhûsı eger Çeşm-i şâhânesine kılma nazar</i>
<i>İki musrâ'-ı siyeh-levn idi tâ Matla'-ı hüsne odur zeyn-efzâ</i>	<i>Mushaf-ı rûyî içinde anun Bîni-i pâki o 'âlî-şânun</i>

*Hûb u mevzûn elif-i sîm-endâm
Böyle nakl itdi diyen ehl-i kelâm*

*Ne mülahham idi ruhlar ne nahîf
Nev-şüküfte gül idi vech-i latîf*

*Hatt-ı şeb-rengi dahi oldu latîf
Cedd-i a'lâsı gibi üsti nahîf*

*Subh-ı dîdâra idi zînet-dih
Şöyle ki oldu görenler vâlih*

*Ger siyeh-reng idi disen kâbil
Lîk fi'l-cümle saruya mâ'il*

*Tâmmü'l-kâme idi hem-çü Resûl
Cümle a'zâsı latîf ü makbul*

*Lahm-ı cismi vasatü'l-hâl idi hem
'Aşk-bahş idi o zât-ı hurrem*

*Dahi bî-mû idi cism-i zîbâ
Reşk iderdi ana sîm-i sârâ*

*Gülşen-i hüsne nihâl-i mevzûn
Mîve-i 'ilm-i ledünle meşhûn*

*İnhinâlıca iderdi reftâr
Ki odur hulk-ı Habîb-i Muhtâr*

*Meyl ider pîşine ağsân-ı nihâl
Olsa ger mîve ile mâl-â-mâl*

*Bir de güftârı halâvetli idi
Cümle ahlâkı melâhatlı idi*

*Mülket-i lutfun olup pâdişehi
Dâ'imâ hilm ile oldu niğehi*

*Şâh-ı iklim-i velâyetdür ol
Merd-i meydân-ı kerâmetdür ol*

*Vasf u medhi ne kadar olsa sezâ
Oldı zîrâ ki o ma'sûk-ı Hudâ*

*Mahrem-i râz-ı Habîb-i Ekrem
Vâsıl-ı sırr-ı Resûl-i A'zâm*

*Oldı ol vâris-i sultân-ı rüsûl
Yeridir dirler ise vâris-i kü*

*Meş'al-efrûz-ı şerî'atdür o mâh
Reh-nümâ oldu tarikatde o şâh*

*Gülşen-i ma'rifetün bülbüldür
Çemenistân-ı hakikat gülidür*

*Dürr-i esrâr ile pür bir deryâ
Mesnevî'sidür anun ey dânâ*

*Öyle ki ka'rına irmez gavnâs
Leb-gezân vüs'atine nice havâs*

*Bahr-i zâtına kıyâs ol katre
Katre ammâ ki berâber bahre*

*Mülk-i ma'nâda ma'ârif-zîver
Oldı her beyti anun bir kişver*

*Oldı şeh-zâde-i Siddîk-i 'Atîk
Ki odur Mefhar-i Kevneyn'e sadîk*

*Nesl-iBû Bekr-i celiyyü'l-hasebün
A'ni ebnâ-i 'aliyyü'n-nesebün*

*On birincisidür ol pâk-nijâd
O sütüde-dil ü ferhunde-nihâd*

*Görüp âyînini şems ile kamer
Döndiler vecde gelüp şâm u seher*

*Müşterî oldu sa'âdet-cüyân
Hem harîdâr-ı füyûzât ey cân*

*Neyyir-i Hazret-i Mevlânâ'dan
Şems-i kadr ü şeref-i Monlâ'dan*

*Nakşınun fikri olup Zühre'ye kâr
Dem-be-dem eylemede nâle vü zâr*

*Güyyâ mutrib olup her şeb ü rûz
Eylemekde nagamât-ı pür-sûz*

*Fasl idince nice 'uşşâk u nevâ
Şevk ile girdi semâ'ına semâ*

*Şeş sad u çârda ol murg-ı cinân
Tutdı dünyâ kafesi içre mekân*

*Altı yüz yetmiş ikisinde be-nâz
Eyledi bâg-ı bihişte pervâz*

*Dinle ey kilk-i za'if ü kâsır
Reh-i medhinde anundur fâtir*

*Bunca 'aciz ile nedür bende mecâl
Anı ta'rife idem bast-ı makâl*

*Nice çâbü-k-rev-i meydân-ı suhan
Dahi ser-bâz-ı dilîrân-ı sühân*

*Hüsnünün metnini kim ve'l-hâsıl
Şerh olunmak ya olur mı kâbil*

*Vasfi imlâ vü beyâna sığmaz
Medhi evrâk-ı 'ayâna sığmaz*

O azametli ve şerefli Rab, Mevlânâ'nın yüzünün rengini sanki beyaz bir gül gibi yapmıştı. Güneş, yüzünün nûrunu her gördüğünde şaşırırdı. O, kutsal nur ile dolmuştu, dolunay bile ona gıpta ederdi. Kaşlarının şekli tıpkı yeni ay gibi idi. Onlar sanki güzellik beytinin süsünü arttıran siyah renkli iki mısra idiler. Kaşları bitişik değildi, fakat güzel görünümlü idi. Alın pek parlaktı, açılmış susam çiçeğine benzerdi. O iki süzgün gözü büyükçeydi, göreni mest ederdi. Ne çok sarı ne de siyah, ama bakışları gönüller alıcı idi. Hoten âhûsu eğer şahane gözlerine baksa kıskanırdı. Yüzündeki mübarek burnu güzel ve elif gibi düzgündü. Yanakları ne çok etli idi ne de çok zayıftı. Güzel yüzü yeni açılmış bir gül gibiydi. Yüzündeki siyah renkli tüyler de güzeldi, büyük atasının gibi inceydi. Siyah denilebilirdi ama daha çok sarıya meyilli idi. Hz. Peygamber gibi orta boylu idi. Bütün azaları güzel ve mütenasipti. Bedeni çok şişman değil, orta halli idi. Vücutunda kıl yoktu. Hafifçe eğilerek yürürdü ki Habîb-i Ekrem'in yaratılışı da öyle idi. Ağacın dalları meyve ile dolduğu zaman nasıl eğilirse, o da aynen öyle önüne meylederdi. Konuşması tatlı idi. Bütün ahlakı güzel olan Mevlânâ, lütuf ülkesinin padişahı idi, daima yumuşaklıkla bakardı. Velîlik ülkesinin şahı, keramet meydanının önde gelen eriydi. O ne kadar nitelense ve övülse lâyıktır, çünkü Allah'ın sevgilisi olmuştur. Habîb-i Ekrem'in sırrına mahremdir, ona ulaşmıştır. Ona tam vâris denilse yeridir, çünkü o Peygamberler Sultani'nin vârisidir. O ay parçası, dînin meş'alesini parlatmış; o şâh, tarikatte yol gösterici olmuştur. O, marifet gül bahçesinin bülbülü, hakikat çimenliğinin gülüdür. Onun Mesnevî'si esrar incileriyle dolu bir deryâdır. Öyle ki hiçbir dalgıç onun derinliğine, dibine ulaşamadığı gibi; nice seçkin insanlar da onun genişliği karşısında dudaklarını ısırmışlardır. Hâlbuki Mesnevî, onun zâtına nispetle bir damla gibidir. Mana ülkesinde marifetleri süsleyen Mevlânâ'nın her beyti bir ülke olmuştur. Hz. Mevlânâ, iki cihan övüncü Hz. Peygamber'e en çok bağlı olan

Ebubekir-i Sıddik'in yüce neslinin on birinci göbekten evlâdıdır. Güneşle ay onun ayinini görüp vecde gelip gece gündüz döndüler. 604'te (miladî 1207) dünyaya gelen ve 672'de (miladî 1273) naz ile cennet bahçesine uçan Mevlânâ'nın övgüsünde, kalem zayıf ve kasırdır, yetersiz kalır. Onun güzelliğini açıklamak, onu tarif etmek kolay değildir.” (Erdoğan, 2008: 15-20).

Lütfi Dede'nin hilyesine göre Mevlânâ; beyaz yüzlü, açık alınlıdır. Karakaşlarının arası açık, gözleri iri ve siyahla sarı arası bir renktedir. Düzgün bir burnu, çok etli olmayan yanakları vardır. Orta boylu ve mütenasip azalıdır. Şişman olmayan vücudunda kıl yoktur. Yürürken hafifçe öne eğilir, konuşması çok tatlıdır. (Erdoğan, 2008: 12-13)

3. Tahsili ve Yetişmesinde Etkili Olan Hocaları

Mevlânâ'nın ilk hocası şüphesiz babası Bahâeddin Veled olmuştur. Bahâeddin Veled öldüğünde Celâleddin 24 yaşındadır, etrafındakiler babasının yerine mürşitlik makamına geçmesini isteseler de Mevlânâ bunu kabul etmemiş ve babasının ölümünden bir yıl sonra 1232 yılında babasının halifesi Seyyid Burhâneddin-i Muhakkik-i Tirmizi'nin talebesi olmuştur. (Hidayetoğlu, 2005: 20-21).

Bahâeddin Veled'in Belh'teki halifelerinden ve öğrencilerinden olan Seyyid Burhâneddin şeyhinin ölümü haberini aldıktan sonra, Eflâki'nin ifadesine göre (2011:103), şeyhinin yâdigârı Mevlânâ'yı yalnız bırakmamak için Konya'ya gelmiştir. Mevlânâ'nın ilmi bakımdan hayli ilerlemiş olduğunu gören Burhaneddin, onu “hâl” ilminde de ilerletmek istemiş ve bunun üzerine Mevlânâ'ya dokuz yıl boyunca şeyhlik yapmıştır. Burhaneddin bu anlamda Mevlânâ'ya şöyle demiştir:

Din ve yakîn ilminde babanı hayli geçmişsin; fakat babanın hem ‘kâl’ ilmi tamdı hem de ‘hal’ ilmini tamamen biliyordu. Bugünden sonra senin ‘hal’ ilmini izlemeni istiyorum. Bu, peygamberlerin ve velilerin ilmidir. O ilme ‘Ledün ilmi’ derler. ‘Biz ona yanımızdaki ilimden verdik’ bu ilimden ibarettir. O mana şeyh hazretlerinden bana ulaşmıştır, onu yine benden al ki bütün hallerde zahir ve bâtın bakımından babanın vârisi ve onun aynı olasin. (Eflâki, 2011:104)

Ayrıca daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Mevlânâ babasıyla Belh'ten hicrete başladıklarında hac yolunda Nişabur'da döneminin önemli âlimlerinden olan Şeyh Feridüddin-i Attar (ö.1221) da Mevlânâ'daki farklılığı görmüş ve bunun üzerine “Esrarnâme” adlı eseri ona hediye etmiştir. Mevlânâ hayatı boyunca bu eseri yanından ayırmamış ve sürekli kullanmıştır. (Fürûzanfer, 2005: 62)

XIII. Yüzyılda en iyi eğitim Halep ve Şam'da verilmekteydi. Zira Şam, Moğol istilasından kaçan büyük âlimlerin de sığınağı durumundadır. Mevlânâ ilmini artırmak için hocası Burhaneddin'in izni dâhilinde Halep'e giderek Halâviyye Medresesi'nde büyük bir âlim olan Adim oğlu Kemaleddin'den ders almıştır. Fıkıh, tefsir ve üsul ilimlerini burada iyice öğrenen Mevlânâ, tahsili sonunda Şam'a geçerek ilmini burada devam ettirmek istemiştir (Hidayetoğlu, 2005: 23).

Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'nın “insan-ı kâmil” olma yolunda en büyük yol göstericisi olmuştur. Bu sebeple Mevlânâ'nın yetişmesinde babasından sonra Seyyid Burhâneddin'in öneminin büyük olduğunu kabul etmek gerekir.

Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin'den sonra ilim yolundaki mürşidi Şems-i Tebrizi olarak bilinmektedir. Ancak Şems-i Tebrizi mürşidlikten öte Mevlânâ'daki var olan güzelliklerin zuhûr etmesini sağlayan bir yardımcı, bir üstâd, bir meclis dostu ya da yâren olmuştur. Ona yol göstermekten ziyade yolu üzerinde yürümesine vesile olmuş ve bu yolda ona yârenlik etmiştir.

4. Sufilik Yolunda Dostları

Mevlânâ'nın sufilik yolunda en büyük dostu Şems-i Tebrizi'dir. Asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. İyi bir tahsille yetişmiştir. Ulaştığı manevi makamı yeterli görmeyerek daha fazla ilim arzusuyla diyar diyar dolaşmıştır. Bu sebeple ona aynı zamanda “Şems-i Perende” yani “uçan güneş” adı verilmiştir. Eflâki'ye göre (2011:471), Şems ile Mevlânâ ilk defa Şam'da karşılaşmışlardır. O günlerde Mevlânâ, Şam'da ilim tahsil etmekle meşguldür.

Mevlânâ Şems ile buluşmaları için büyük eseri Mesnevi'sinde şu beyite yer vermiştir (Mevlânâ, Terc: İzbudak, 1960: 1739):

“Susuzlar âlemde su ararlar, fakat su da cihanda susuzları arar”

Bu beyit, iki dostun karşılaşmasında kimin arayıp kimin bulduğuna işaret etmek istemiştir. Beyit şerhi itibariyle Mevlânâ Şems'i ararken Şems de Mevlânâ'yı aramaktadır. Gönüller bir, sözler birdir. İki dostun buluşması suyun susuzu araması gibi susuzun da suyu araması şeklinde izah edilmiştir. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile tanıştığı andan itibaren gönlündeki aşk coşmuş ve kimsede göremediği kendisini Şems'in gönlünde bulmuştur. Bu dost hayatına çok büyük bir heyecan getirmiştir.

În çe mi guyem be kadr-i fehm-i tûst

Mordem ender hasret-i fehm-i dîrüst

“Bu söylediğin senin anlayışın ölçüsündedir.

Doğru anlayış hasretinden öldüm.” (Mesnevi, III, 2097).

Mevlânâ bu beytiyle Şems'in yokluğunda Şems'e duyduğu özlemi dile getirmektedir. Sözleriyle sitem etmekte, hasretini dile getirmekte, yalnızlığı ölümle eşdeğer tutmaktadır. Meseleleri derinlemesine kavrayamayan insanların kendi cahilliklerinden ötürü aşkı anlayamadıklarını dile getirmekte ve hasretle Şems'i çağırılmaktadır.

“Kebûter ba kebûter bâz bâ bâz

Koned hem-cins ba hemcins pervâz”

“Her kuş bile kendine uygun cins ile beraber uçar. Güvercin güvercinle, şahin şahinle...” Bu darb-ı meselde de geçtiği üzere, Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile aynı düşünce ve hissiyatta olduğunu ortaya koymuştur (Coşan, 1993: 140).

Mevlânâ'nın hayatı incelendiğinde Şems'in Mevlânâ'daki yerinin büyük olduğu görülmektedir. Tanışmalarından ayrılmalarına dek bu iki büyük zatın birbirlerini manevi olarak yükseltmelerine yardımcı olduklarını söylemek mümkündür.

Şems-i Tebrizi sıradışı bir sûfidir. Dış görünüşe önem vermemiş, asıl görünüşün gönülde saklandığını ve gözleri kör olanların bu güzelliği göremediğini ifade etmiştir. Giyim ve kuşama önem vermeyen Tebrizi, garip ve dünyaya hitap etmeyen kıyafetlerle ömrünü geçirmiştir. İlim ve kerametle övünmeyen Tebrizi sürekli ilmine ilim katmak istemekte ne olursa olsun kimseyi hakir görmemektedir. (Derviş, 1979: 25).

Şems-i Tebrizi ile Mevlânâ'nın tanışması yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Şems takındığı tavır itibarıyla gönlüne hitap eden asıl bir dost bulamamıştır. Nitekim Mevlânâ'da gönlü boş bir şekilde Şems'ini beklemektedir. Şems-i Tebrizi'nin Mevlânâ'nın duygularının tecellisinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. İşte bu tecellilerden biri de sema'dır. Mevlânâ, Tebrizi ile sohbetlerinin ardından semaya başlamıştır. Şems "Sema buyurunuz. Talep ve arzu ettiğiniz şeyi semada bulursunuz" diyerek Mevlânâ'nın vecdine vesile olmuştur. (Eraydın, 1994: 360).

Şems'in ayrılığıyla sarsılan Mevlânâ, yareninin geri dönmeyeceğini anlayınca bu durumu kabullenmiş ve uyarıcılık faaliyetlerine başlamıştır.

Eflâki'nin anlatımından (2011:472), Şems'le Mevlânâ'nın tanışıp görüşmeleri üç yıllıktır. 1244 yılında Konya'ya gelip Mevlânâ ile bir yıl sohbet eden Şems, eşim Kimya Hatun'un ölümü üzerine tekrar Şam'a dönmüş, Mevlânâ'nın gel çağrısına dayanamayıp ikinci sefer Konya'ya gelen Şems, bir süre daha Mevlânâ ile sohbet etmiş, ancak bu ikili arasındaki muhabbeti çekemeyenlerin dedikodusu yüzünden Şems'in ayrılık zamanı gelmiştir. Eflâki, dönemindeki arkadaşlarının Şems'in yediği dayak sonrası kaybolduğuna inandıklarını aktardıktan sonra Ulu Arif Çelebi'nin annesi Fatıma Hatun'un Şems'in o kişiler tarafından kuyuya atıldığını söylediğini aktarır. (Eflâki, 2011: 524).

Fürûzanfer ise Şems'in Konya'dan ayrılıp kaybolduğunu akıbetinin meçhul olduğunu ifade etmektedir. (Fürûzanfer, 2005: 117)

Mevlânâ, Şems'in ayrılığından sonra aynı gönle sahip bir gönüldaş bulmak istemiştir. Bu arayış Konyalı kuyumcu Şeyh Selahaddin Zerkûbi ile son bulmuştur. Şeyh Selahaddin balıkçı bir ailenin evladıdır. "Zerkûbi" kelimesi "kuyumcu" anlamına gelmektedir. Yaptığı meslekten ötürü bu isimle anılmıştır. Bu yeni dost Konya'da dünyaya gelmiştir. Mevlânâ, Şems ile olan ızdırabını bu zât ile dindirmiştir. Öyle ki Mevlânâ bu zât ile akraba olmuş Zerkûbi'nin kızı Fatma Hatun'u oğlu Veled'e almıştır. Zerkûbi çevresinde sevilen dürüst ve iyi bir insandır. Mevlânâ ile tanışmalarından sonra ona tâbi olmuş ve ilmini artırarak gönül denizine girmiştir. Bu zât ile ilgili önemli olaylardan birisi sema olayıdır. Mevlânâ'nın semalarından biri bu zâtın dükkanı önünde gerçekleşmiştir. Bir gün Selâhaddin

Zarkûbi dükkanında altın tokmaklamaktadır. Dükkanın önünden geçen Mevlânâ ise bu sesin naifliği ile vecd ederek kendinden geçmiş ve sema etmeye başlamıştır. Bunu gören Selahaddin ise altınların zâyî olmasını dikkate almadan yanında çalışanlara altınları döğmelerini ve sesi durdurmamalarını söylemiştir. Sesle birlikte semada devam etmektedir. Dışarı çıkan Selahaddin'i gören Mevlânâ onu da alarak sema etmeye devam eder. (Özönder, 2005: 43-48)

Bu olayı Mevlânâ şöyle betimlemiştir:

“Yek gencî pedîd âmed der ân dükkân-ı zerkûbi

Zehî sûret zehî mâni, zehî hubî, zehî hubî”

“Şu kuyumcu dükkânında bir hazine görüldü, zuhûra geldi, gözüme ilişti. Ne güzel sûreti var, ne güzel sûreti: mânâsı var. Ne güzellik, ne güzellik!..” Mevlânâ'nın bu sözler ile dükkanın önünde coşarak semaya başladığı rivayet edilmiştir. Hatta Mevlânâ'nın bu zâta dervişlerini yönlendirerek “bu zât sizin terbiye ediciniz, buna bağlanın” dediği bilinmektedir. Bunun üzerine Mevlânâ'ya “Fâtiha'yı doğru okuyamayan kuyumcu çırağına niye bu vazifeyi havale ettin” diye sorduklarında verilen cevap gönülden olmuştur. Manevi mertebe dünyalık değildir ne kitapla ne rütbeyle ne de tahsille olur. Manevi mertebe ancak gönülle olur. Nefsini terbiye eden gönülünde gerçek aşkı taşıyanlar ancak buna vâkıf olurlar.(Coşan, 1993: 176-178).

Mevlânâ'nın bir diğer dostu Çelebi Hüsameddin'dir. Bu zât Mevlânâ'nın büyük eseri Mesnevi-i Şerif'in yazılmasını sağlayan ve aynı zamanda eseri yazan kişidir. Kuyumcu Selahaddin'in ölmesinden sonra kendisine yeni bir dost arayan Mevlânâ'ya Çelebi, can dostu olmuştur. Asıl adı Hüsameddin Hasan'dır. Babası bir Ahi'dir. Hüsameddin “dinin kılıcı” manasına gelmektedir. Çevresindekiler bu isimle onu anmışlardır. Mesnevi'yi yazmıştır ve Mevlânâ'ya yazdıklarını okumuştur (Özönder, 2005: 55-59)

Çelebi bir gün Mevlânâ'ya, Senâî'nin *Hadikatül-Hakika*'sını, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını, *Musibetnâme*'sini okuduğu ve ilm ettiği gibi buna benzer bir eseri kendisinin yazmasını rica eder. Bunun üzerine Mevlânâ'nın sarığının kenarından bir kağıt çıkardığı ve içinde Mesnevi'nin ilk 18 beyitinin yer aldığı rivayet edilmektedir. Bu kağıdı Hüsameddin Çelebi'ye veren Mevlânâ, o andan itibaren gönül dilini konuşurmaya başlar. Kâtibi olan Çelebi de söylediklerini yazarak Mesnevî'yi kalem etmiş

olur. Bu büyük eserin vesilesi Hüsâmeddin Çelebi olmuştur demek doğru olacaktır. (Füruzanfer, 2005: 142-143)

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Hüsâmeddin Çelebi için “şeyhler şeyhi, dinin hüsâmı, kalblerin emîni, zamanın Cüneyd'i, vaktin Bayezid'i, hakâik güneşi, hidayet önderi, hakkın ziyâsı, urve-i vüska, arş hazinelerinin sahibi, zamanın imamı, meşâyihın ulusu, sıddık oğlu sıddık oğlu sıddık” ifadelerini kullanarak ona verdiği değeri göstermiştir. (Coşan, 1993: 180)

Sultan Veled; Mevlânâ'nın oğludur. Ancak akrabalık bağının yanında aralarında gönül bağı mevcuttur. Mevlânâ, Sultan Veled'in hem babası hem hocası hem de mürşididir. Mevlânâ'nın ebedi âleme göçüşünün ardından Veled babasının gösterdiği yoldan ilerlemiş ve “Mevlevilik” tarikatının kurucusu ve yayıcısı olmuştur. (Özönder, 2005: 66-72). Ancak, bir tarikat olarak Mevleviliğin Mevlânâ'dan sonraki takipçisi, halifesi Hüsâmeddin Çelebi olmuştur. Zira hem Eflâkî'nin bu konudaki ifadeleri hem de bizzat Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sinde onunla ilgili ifadeleri bunu göstermektedir. (Gölpınarlı, 1953: 21-23)

Mevlânâ'nın gönül dostlarından bir diğeri de Sadreddin Konevî (ö. 1274) (Konyalı Sadreddin) adıyla anılan büyük zâttır. Konevî, Konya'nın 13. yüzyıldaki ilim ve fikir hayatında önemli bir şahsiyet olmuştur. Aslen Malatyalı olduğu halde Konyalı ünvanıyla anılmaktadır. Esas adı Sadreddin Muhammed b.İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali olarak bilinir. Babasının da ünlü bir âlim olduğu bilinmektedir. “Sultanzâde” diye de anılan bu zât, ilim ve fikrini Muhyiddin b. Arabî'den alır. 652 (1254) yılında Konya'ya gelen Konevî'nin hayatı Mevlânâ ile tanışmasıyla değişmiş, coşkunluk sâdır olmuştur. Bu iki iyi dost gönül yolunda hemdem olmuştur. Mevlânâ, Sadreddin Konevî'yi o kadar sevmiş ve muhterem saymıştır ki cenaze namazını onun kıldırmasını vasiyet etmiştir. Mevlânâ'nın vefatından bir yıl sonra Konevî de ebedi âleme göçmüştür (Özönder, 2005: 91-99).

Beyhekim adıyla anılan zât Mevlânâ'nın dostlarından bir diğeri'dir. Asıl adı Ekmelüddin'dir. Aslen Nahcivanlı'dır. Beyhekim dönemin en ünlü tabibidir. Kimya ile ilgilenmesi onu nesnenin özüne çekmiş ve Mevlânâ ile aynı dili konuşmasına fırsat tanımıştır. Gönül meclislerinin başkonuğu olan Beyhekim aynı zamanda Mevlânâ'nın tabipliğini de yapmıştır. (Özönder, 2005: 121-126)

Cemel Ali Dede (ö.1261); Mevlânâ'nın lalası olarak bilinmektedir. Ali Dede, küçükken Mevlânâ'yı deve sırtına bindirerek eğlendirdiği için deve anlamına gelen "cemel" lakabı ile anılmıştır. Bunun dışında bir rivayete göre de deve taklidi yaptığı için bu lakapla anıldığı söylenmektedir. Bu zât-ı muhterem de Mevlânâ'nın hayatında önem verdiği kimselerdendir (Özönder, 2005: 133-134).

5. Ölümü

Mevlânâ 5 Cemaziye'l-Ahir 672 (17 Aralık 1273) Pazar günü gurup vakti gerçekler alemine intikal etmiştir. Mevleviler o geceye "Şeb-i Arus" (Düğün gecesi) derler. Büyük küçük herkes cenazesine gelmiştir. Müslüman ahaliden birtakım kişiler gayrimüslimleri cenazeden uzaklaştırmak istemişlerdir. Bunun üzerine gayrimüslimler şunu söyleyerek orada kalmakta ısrarda bulunmuşlardır:

"Mevlânâ ekmek gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiç bir aç gördünüz mü?" (Gölpınarlı, 1999: 129).

Mevlânâ'nın ölümü ansızın hastalanıp yatağa düşmesiyle gerçekleşmiştir. Hastalığı önce tüm Konya'da duyulmuş ve dört bir yandan Konya'ya ziyaretçi akın etmiştir. Sevenleri Mevlânâ'nın bu hastalıktan hemen kurtulmasını ve bir an önce iyileşmesini istediysede Mevlânâ iyileşmek istememiş, gerçek âleme ve gerçek sevgiliye bir an önce kavuşmayı arzu etmiştir.

Ölümü, bir vuslat olarak görmekte ve gerçek aşkın sahibine kavuşacağı günü özlemle beklemekte olan Mevlânâ ölmeden önce insanlara vasiyetini şu sözlerle açıklamıştır:

"Ben size, gizli ve aleni Allah'tan korkmanızı, az yemenizi, az uyumanızı, az söylemenizi, günahlardan çekinmenizi, oruç tutmaya ve namaz kılmaya devam etmenizi, daima şehvetten kaçmanızı, halkın eziyet ve cefasına dayanmanızı, avam ve sefillerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmanızı, kerem sahibi olan salih kimselerle beraber olmanızı vasiyet ederim. İnsanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da az ve öz olanıdır. Hamd, yalnız tek olan Allah'a mahsustur." (Fürüzanfer, 2005: 147).

Mevlânâ'nın cenaze namazını daha önce de ifade edildiği üzere vasiyeti üzerine Şeyh Sadreddin Konevi kaldırmak istemiştir, ancak Şeyh Sadreddin acı ve

üzüntü içerisinde dayanamayıp baygınlık geçirince namazı Kadı Siraceddin (ö.1283) kıldırıştır. (Füruzanfer, 2005: 148)

Bugün Konya’da yeşil türbe altında Mevlânâ ile beraber babası Sultanu’l Ulema, oğulları, dostları ile beraber yaklaşık 50 kişi yatmaktadır. Türbe Mevlânâ öldükten birkaç ay sonra Konya’nın ileri gelenlerinden Emir Alemiddin Kayser tarafından Sultan Veled’in icazeti ile yaptırılmıştır. Abdülvahid ismindeki bir mimar da Mevlânâ’nın kabrinin üstüne bir cevizden sanduka inşa etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Mevlânâ için mermerden bir sanduka yaptırınca, cevizden sandukayı babasının kabrine koydurmuştur. (Can,1997: 89)

Mevlânâ’nın bir nevi kendi mersiyesi sayılan şu gazeli çok meşhurdur.

Öldüğüm gün tabutum götürülürken bende bu dünya derdi var sanma

Benim için ağlama, yazık, vah vah deme; şeytanın tuzağına düşersen, o zaman eyvah demenin sırasındır.

Cenazemi gömdüğün zaman, firak, ayrılık deme; benim buluşmam; kavuşmam işte o zamandır.

Beni toprağa verdikleri zaman elveda, elveda demeye kalkışma, mezar cennet topluluğunun bir perdesidir.

Batmayı gördün değil mi, doğmayı da seyret, güneşle aya hiç guruptan ziyan gelir mi?

Yere hangi tohum ekildi de bitmedi, insan tohumu bitmeyecek diye şüpheleniyor musun?

Toprağa konulduğunu sanıyorsun değil mi? Ayağımın altında bu yedi gök vardır. Ayağımın altında bu yedi gök vardır. (Füruzanfer, 2005: 149)

B. ESERLERİ

Mevlânâ’nın eserleri tam manası ile ilim ve irfân hazineleridir. Eserlerinde geniş bir şekilde Kur'an-ı Kerim âyetleri ve hadis-i şeriflerle ilgili menkıbeler yer almaktadır. Bu sebeple eserler, başta İslami ilimler olmak üzere birçok bilim dalının konusu olmuştur.

Çalışmamız gereği Mevlânâ’nın eserlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Dîvân-ı Kebîr

Dîvân-ı Kebîr “Büyük Divan” anlamına gelmektedir. Eser, Mevlânâ'nın gazel, terkîb-i bend ve rubailerini ihtivâ etmektedir.

Dîvân-ı Kebîr, Fars edebiyatının mahsulleri arasındaki eserlerden biridir. Şairlik mesleği Mevlânâ'dan önce Fars edebiyatında saray çevresinde gelişme göstermiştir. Tasavvufî şiirlerde de yine Fars edebiyatında büyük mutasavvıflar yetişmiştir.

Edebiyat alanında mahlas kullanma geleneği her dönem görülmektedir. Şairler isimleriyle değil kullandıkları mahlaslarla günümüzde de anılmaya devam etmektedirler. Ancak Mevlânâ şiirlerinde çoğunlukla mahlas yerine, en yakın dostu olan ve belki de bugün Mevlânâ'nın Mevlânâ olmasında büyük etkisi olan, yareni Şems-i Tebrîzî'nin adını kullanmıştır. Bu sebeple bu eseri, *Dîvân-ı Kebîr* isminin yanı sıra *Dîvân-ı Şems* veya *Külliyât-ı Şems* adlarıyla da anılmaktadır. Bunun yanında eserinde ihtiva ettiği bazı manzûmelerinde “hâmûş” kelimesini kullanmıştır. Hamuş kelime manası itibariyle “suskun, sessiz, sus” anlamlarına gelmektedir. Bunun dışında yine söz konusu eserde Salâhaddin ve Hüsâmeddin mahlaslarını kullandığı da görülmektedir. (Şafak, 2004: 71-74).

Mevlânâ, coşkunu, sevincini, üzüntüsünü anlatmak için şiiri bir vasıta olarak görmüştür. Mahlası itibariyle şiirlerinde sükûnet aramıştır. Sözün, manayı ifade etmede yetersiz olduğunu ve belkide bu yüzden sükûneti arayan Mevlânâ, ilahi aşkı ön plana alarak divanını oluşturmuştur. (Köprülü, 1981: 205).

Tarihi eskiye dayanan eserlerde zamanın şartları göz önüne alındığında eserlere hataların karışması muhtemeldir. Bu hatalardan en çok rastlanan ise eserin ihtiva ettiği edebi mahsullerde sahiplik davasıdır. Bu hata Dîvân-ı Kebîr'de de görülmektedir. Divan'ı bu hatalardan arındırmak üzere Bedfüzzaman Furûzanfer bir çalışma yapmış ve dokuz eski yazma metni karşılaştırmıştır. Mevlânâ'ya ait olmayan şiirleri tespit ederek eseri “Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr” adıyla sekiz büyük cilt halinde yayınlamıştır. Buna göre I-VI. ciltlerde kafiyeye göre alfabetik sırayla toplam 36.360 beyitten oluşan gazel ve terkîb-i bendler; VII. ciltte sözlük, fihrist ve açıklamalar; VIII. ciltte ise 1995 rubai bulunmaktadır. (Karaismailoğlu, 2001: 17-18).

Mevlânâ daha çok “Mesnevi” adlı eseriyle tanınmakta günümüzde ise yapılan çalışmalar “Mesnevi” ağırlıklı olmaktadır. Dîvân-ı Kebîr’le ilgili yapılan çalışmalar ise seçme beyit ve manzumelerin şerhi şeklinde olmuştur.

Divan-ı Kebir’i Türkçe’ye Abdülbaki Gölpınarlı çevirmiştir. Gölpınarlı çevirisinde Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi’ndeki 68-69 nolu yazmadaki 44.834 beyit bulunan nüshayı esas almıştır. Çeviri 1957-1974 yılları arasında Türkçe olarak yayınlanmıştır. (Karaismailoğlu, 2001: 19). Dîvân-ı Kebîr’deki rubailer ise ülkemizde Veled Çelebi tarafından İstanbul’da 1314 yılında yayınlanmıştır. Eser M. Nuri Gencosman tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Yine Abdülbaki Gölpınarlı, Dîvân-ı Kebîr tercümesine esas aldığı nüshanın sonundaki 1765 rubaiyi Türkçe’ye çevirerek “Rubâîler” adıyla ayrıca yayınlamıştır. Rubailerle ilgili olarak ülkemizde zikredilen isimlerin dışında da birçok çalışma görmek mümkündür. (Şafak, 2004: 73).

Mevlânâ, tüm dünyada sevilen ve kabul edilen bir şair olması sebebiyle eserleri birçok dile çevrilmiştir. Bu dillerden biri de İngilizce olmuştur. Nevit Oğuz Ergin, Abdülbaki Gölpınarlı’nın *Divân-ı Kebir* çevirisini esas alarak İngilizceye tercüme etmiş ve eserin 2000 yılında T.C. Kültür Bakanlığı’nın desteğiyle ABD’de (California) yayınlanmasını sağlamıştır. (Şafak, 2004: 71-74).

2. Mesnevi

Mesnevi; İran edebiyatının bir ürünü olup, her beytin dizelerinin kendi arasında uyaklı ve kafiyeli olduğu, aruz vezninin kısa kalıplarıyla yazılan, divan şiirinin en uzun nazım biçimidir.

Mevlânâ’nın “Mesnevi” adlı eseri Hüsameddin Çelebi vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ’dan irfan sırlarını ve tarikat usullerini anlatan bir eser oluşturmasını istemiştir. Mevlânâ ise bugün “Mesnevi”nin başında bulunan ilk 18 beytin yazılı olduğu kâğıdı Çelebi’ye sunmuş ve Mesnevi, yazılmaya başlanmıştır. Mevlânâ’nın Hüsameddin Çelebi’ye yazdırmaya başladığı Mesnevi’nin ilk defteri 657/1259-660/1263 yılları arasında tamamlanmıştır. Bundan sonra peş peşe diğer defterler yazılmış ve 6 defter şeklinde Mesnevi tamamlanmıştır.

Mesnevi'nin yaklaşık 7-8 yıllık bir zaman dilimi içerisinde tamamlandığı bilinmektedir. Mesnevi VI. Defterden oluşmaktadır. (Gölpınarlı, 1999: 118-123).

Mesnevi'de geçen bir beyit itibariyle eserin adının *Saykâlûl-Ervâh* olduğu zannedilmiştir ancak Mevlânâ eserinin “Mesnevi” olduğunu ifade etmiştir. “Saykâlûl- Ervâh” kelime anlamı olarak “ruhların aynası” manasını taşır. Kelime anlam itibariyle isim değil Mesnevi'nin vasfı niteliğindedir (Fürûzanfer, 2005: 187-188).

Mesnevi, “Allah aşkı”na dayanan ve bunu esas alarak şekillenen bir eserdir. Mesnevi, gerçeğe susamış insanlara sunulan bir yoldur. Samimiyetle yönelen gönüllere hitap eder. Eser bir hikmet, bir nasihattir. Derin manalar taşıyan eser topluma bir sesleniştir. Mesnevi'nin inceliklerini anlayabilmek için de yalnızca okumak yeterli değildir. Mesnevi anlaşılması oldukça güç, hikaye içinde hikaye ve çoğu zaman başlama ve sonuçlanma şeklinde olmayan anlatımlar şeklinde yazılmıştır. Anlatım son derece canlıdır. Sembollerle anlatım eserin büyük bir kısmında kullanılmıştır. Mesnevi'de bulunan bu mükemmel anlatım, kıvrak bir zekânın ürünüdür ve okurken sürekli bir dikkat gerektirir. Bu nedenle Mesnevi'yi anlayabilmek için de tasavvufa yatkın olmak, tasavvufi terimlerin manalarını bilmek ve derin bir ilme sahip olmak gerekir. Bunun yanı sıra ayetler, hadisler, peygamber kıssalarına yer verilmiştir ki bunlar özlerine dokunulmaksızın verildiği için daha kolay anlaşılabilir bölümlerdir.

Aynı zamanda inanç ve sevgi eserin tamamına hâkim olan duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. 13. yüzyıldan günümüze dek binlerce kişiye sevgi ve inanç yolunu, gösteren bu eser günümüzde çeşitli dillere çevrilmiş ve birçok eserin yazılmasına da kaynaklık etmiştir.

Toplam 6 defterden meydana gelen Mesnevi'nin beyit sayısı hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Eflakî'ye göre 26,660; Nicholson'a göre 25632, Gölpınarlı şerhinde 25,673, Şefik Can tercümesinde 25,618, Muhammed İstilami şerhinde 25,685 ve Adnan Karaismailoğlu'nun esas aldığı nüshada ise 25,614 beyit yer almaktadır.

Mesnevi'nin başta Türkçe ve Farsça olmak üzere öteden beri yapılmış birçok tercüme ve şerhi bulunmaktadır.

3. Fîhi Mâ Fîh

Eser Farsça yazılmış mensur bir eserdir. Kullanılan dil sade ve akıcıdır. Mevlânâ'nın yaptığı sohbetlerin derlemesinden oluşmaktadır. Eser isim olarak bazı yazma nüshalarda "Esrârü'l-Celâliyye" olarak geçmektedir. Ancak isim olarak *Fîhi Mâ Fîh* daha fazla geçerli görülmüştür. Bu eseri, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled Bahaeddin veya müritlerinden biri yazarak meydana getirmiştir. İçeriğinde anlatılanların beyan şekli Mesnevi'ye benzemektedir. Daha ziyade Mevlânâ'nın dinî ve tasavvufî görüşlerini ve yanı sıra gündelik hayatımızda yer alan konulardaki fikirlerini ihtiva etmekte olan bu eserde Mesnevi'de bulunan anlam inceliği yoktur. Mevlânâ kendisinden sonra bir eser bırakmak için değil dinleyicilerini bilgilendirmek için söylemiş olduğu bu sözlerde anlaşılır ifadeler kullanmıştır (Fürûzanfer, 2005: 194-195).

Dîvân-ı Kebîr adlı eserde de arz ettiğimiz gibi tarihi eskiye dayanan eserlerde bazı hatalar görülmektedir. *Fîhi Mâ Fîh*'de de bu hataların görülmesi mümkündür. Eser çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Bölümlerin sayısı ise belirlenemeyen hatalardan ötürü farklılık göstermektedir. Ancak matbu nüshalarda bölüm sayısının 70 üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bölümler bir olay hakkındaki görüşler, ayet ve hadisler ile başlamaktadır (Şafak, 2004: 85-86).

Kitabın içerisinde Sultanül-Ulema, Tebrizli Şemseddin, Burhan-ı Muhakkik'in, Selahaddin-i Zerkub'un isimleri anılmış ve sözlerine yer verilmiştir (Fürûzanfer, 2005: 195).

Fîhi Mâ Fîh'in 36 adet yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserin ilk baskıları 1318/1900 ve 1333-4/1915-6 yıllarında İran'da gerçekleştirilmiştir. 1929 yılında Bedüzzaman Furûzanfer tarafından ilmi neşri ve 1994 yılında Cafer Müderris-i Sâdıkî tarafından ise eserin tenkitli neşri *Makâlât-ı Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh*) adıyla yapılmıştır. (Şafak, 2004: 85-86).

Eserin Türkçe'ye tercüme edilmesi ise Ahmed Avni Konuk tarafından olmuştur. Yapılan çalışma 73 fasıldan oluşmaktadır. İkinci tercüme ise Meliha Ülker Tarıkâhya (Anbarcıoğlu) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma ise 61 fasıldan oluşmuş ve 1954 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Abdülbaki

Gölpınarlı ise 1959 yılında neşrettiği tercümede daha geniş bir çalışma yaparak ülkemizdeki yazmalardan da istifade etmiştir (Şafak, 2004: 85-86).

Fîhi Mâ Fîh, 1929 yılında Abdülmecid ve 1991 yılında da Abdürreşîd Tebessüm tarafından Urduçaya tercüme edilmiştir. Eser, A.J.Arberry (New York, 1972) ve Wheeler Thackston (Putney, VT, 1994) tarafından İngilizceye; Eva de Vitray- Meyerovitch (Paris, 1976) tarafından Fransızçaya; Annemarie Schimmel (Munich, 1988) tarafından ise Almancaya çevrilmiştir. (Şafak, 2004: 85-86).

4. Mektûbât

Mektûbât adlı eser, Mevlânâ'nın yakınlarına, dostlarına, âlimlere, devlet büyüklerine ve önemli şahıslara yazdığı mektupların bir araya getirilmesinden oluşmuştur.

Eserdeki 147 adet mektubun seksen tanesi; Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus (9 adet) ve Emir Muineddin Pervâne (25 adet) gibi padişah, emir ve üst düzey devlet görevlisi olan kişilere yazılmıştır. Bu mektuplar rica amaçlı yazılmış olup çeşitli hayır ve yardım işleri için kaleme alınmıştır. Rûmî, yazdığı mektuplarda, haksızlığa uğramış kişilerin şikâyetlerini ilgili yerlere yazarak, mağduriyetlerin giderilmesini istemiş ve bu isteklerin de büyük bir kısmı yerine getirilmiştir. Mektuplardan bazıları da hal-hatır sormak amaçlı yazılmış mektuplardır.

Mektupların yedi adedi çocuklarına yazılmıştır ki büyük oğlu Sultan Veled'e (2 adet), küçük oğlu Alaeddin Çelebi'ye (3 adet), kızı Fatma Hatun'a (1 adet) ve diğer oğlu Âlim Çelebi'ye (1 adet) yazılmıştır. Mektuplarda çeşitli tavsiye ve öğütlerde bulunulmuştur. Eserde yer alan 3 mektup Eflaki'nin *Menâkıb*'inde da yer almaktadır. (Fürûzanfer, 2005: 196).

Mevlânâ, üç mektup da dostu Hüsâmeddin Çelebi'ye yazmış; bu mektuplarında ona övgülerde bulunmuştur. Mektupların kalanları da Mevlânâ'ya gönderilen mektuplara cevap niteliği taşımaktadır. Birkaç mektup da "Fulâneddîn" adlı bir kişiye yazılmıştır.

Mevlânâ mektuplarında sade ve anlaşılır bir Farsçayı tercih etmiştir. Bunun yanında diğer eserlerinde de olduğu gibi âyet ve hadislere yer vermiştir. Mektuplarda atasözleri ve hikâyelere yer verilerek anlatımda güzellik sağlanmıştır.

Mevlânâ, mektuplara genellikle “Allah mufettihi'l-ebvâb” cümlesiyle başlamaktadır. Mektubu yazma amacını belirttikten sonra sanatının güzelliğine yer verir ve güzel dileklerle mektuplarını sonlandırır.

Dîvân-ı Kebîr ve *Fîhi Mâ Fîh*, adlı eserlerde görüldüğü gibi Mevlânâ'nın bu eserinden de dönemin yaşayış ve özellikleri hakkında birçok bilgi edinmek mümkündür.

Eserin az sayıda nüshası bulunmaktadır. Ülkemizde ilk Farsça metni Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) tarafından “Mevlânâ'nın Mektupları” adıyla neşredilmiştir. Bu çalışmada 147 mektup bulunmaktadır. Uzluk giriş yazısında muhtevaya yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Türkçe kısmın baş tarafında Veled Çelebi'nin Mevlânâ'nın eserlerini anlatan bir takrizi ve Farsça kısmın baş tarafında aynı takrizin Farsçası yer almaktadır. (Şafak, 2004: 90-91).

Abdülbaki Gölpınarlı ise eserin Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki 79'nolu nüshasını esas alan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada 6 yazma nüshayı karşılaştırarak yeniden tercüme etmiş ve 1963 yılında İstanbul'da yayınlamıştır.

Mektûbât'ın bir tenkitli metni de Tefvîk Sübhânî tarafından 1371/1992 yılında Tahran'da neşredilmiştir (Şafak, 2004: 91).

5. Mecâlis-i Seb'a

Mecâlis-i Seb'a, Mevlânâ'nın vaazlarını ihtiva eden eserin adıdır. Eserde yedi adet vaaz mevcuttur. Vaazlar münâcât, na't ve duadan oluşan bir girişle başlamakta ve hadislerle devam etmektedir. Farsça yazılan eser mensur özellik taşımaktadır. (Şafak, 2004: 96).

Mecâlis-i Seb'a da diğer eserlerde olduğu gibi sosyolojik yönü ağır basan bir eserdir. Yazıldığı dönemde toplumda görülen bozulmalar, dini inanç, günah-sevap kavramları, vb. konular eserin karakterini oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında eser dini açıdan mesaj verme niteliği taşımaktadır. Verilmek istenen mesajlar ayet ve hadislerle desteklenmiştir.

Mevlânâ'nın bu eserinde İranlı mutasavvıf şairler Senâî ve Attar'ın şiirlerine ve *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevi*'den beyitlere yer verilmiştir.

Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin *Mecâlis-i Seb'a*'da yer alan meclislerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1.Meclis: Ümmetin bozguna düşmesi, Besmele-i Şerîf'in tefsiri, Peygamberin mucizesi (Ayın yarılması).
- 2.Meclis: Allah'a yöneliş, gûnahtan çekinme, gönül zenginliği, Besmele'nin Be'si.
- 3.Meclis: Zâhid-ârif, Padişah-kul ve inanç kuvveti.
- 4.Meclis: Halka rahmet olanlar, kulluk, gerçek tövbe.
- 5.Meclis: Abdü'l-muttalib'in yağmur duası, benlik, insanların grupları.
- 6.Meclis: Münacaat, Tevrat'taki öğüt ve dünya, "Lâ İlâhe"nin tefsiri.
- 7.Meclis: Aklın şerefi, bilgi ve irfan, öz'den olan ve sonradan öğrenilen bilgi. (Şafak, 2004: 96).

Mecâlis-i Seb'a'nın ilk Farsça metni Ahmed Remzi Akyürek tarafından tashih edilmiş ve 1937 yılında İstanbul'da "Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü" adıyla yayınlanmıştır. Eserin baş kısmına Veled Çelebi'nin matbû *Mektûbât*'ın başındaki yazısı eklenmiştir. Önsözünde ise F. Nafiz Uzluk'un takdimi ve bunun yanında Sultânü'l-Ulemâ, Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin hayatlarını anlatan 108 sayfalık bir ek bulunmaktadır. (Şafak, 2004: 96).

Abdülbaki Gölpınarlı ise Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki 79 numaralı mecmuada yer alan nüshayı esas alarak yeni bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışma 1965 yılında Konya'da yayınlanmıştır. (Şafak, 2004: 96).

Yukarıda ifade edilen beş eserin Mevlânâ'ya ait olduğu kesin kanıtlarla saptanmıştır. Bu beş eserin dışında Mevlânâ'ya ait olmayan ancak ait olduğu ileri sürülen ve güçlü delillerle ispatlanamayan edebi mahsuller de mevcuttur. 75 beyitlik bir mesnevi olan "Tırâş-nâme", 94 beyitlik bir mesnevi olan "Aşk-nâme", 72 beyitlik bir kaside olan "Risâle-i Âfâk u Enfüs", mensur bir risâle olan "Risâle-i Âfâk u Enfüs" ve mensur bir eser olan "Risâle-i Akâid" adlı eserler Mevlânâ'ya ait olduğu iddia edilen, ancak ispatlanamayan eserlerdir. (Gölpınarlı, 1999: 272-273)

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVİ'SİNDE MEZHEPLER

Bu bölümde Mesnevi'de adı geçen mezheplere temas edilecek, ardından Mevlânâ'nın mezhebi ayrışmada önemli rol oynayan konularla ilgili yaklaşımı verilecektir.

A. MESNEVİ'DE ADI GEÇEN MEZHEPLER

Mezhep kelimesi Arapçada ze-he-be kökünden türemiş, gidilecek ve takip edilecek yol, zaman ve mekân anlamına gelmektedir. Bir kişinin yönelmiş olduğu yolu ve tutumu anlatır. Dil anlamı bu olmakla beraber zaman içinde gündelik yaşamda kullanılış biçimi; inanç, ibadet ve insan ilişkileri gibi konularda dinin asli kuralları dışındaki konularda oluşan düşünce farklılıklarına dayanarak ortaya çıkan sosyal grupları ifade eder. Kişi "sünnidir" veya "şiidir" dediği zaman bu o kişinin Sünni veya Şii mezhebinin sosyal bünyesine mensup olduğu anlamına gelir. (Öz, 2011: 34).

Mevlânâ Celâleddin Rûmi'nin düşünce hayatı vahdet-i vücud üzerine teşekkül etmiştir. Tanrı'ya yaklaşımı ve O'nu ele alış biçimini bu çerçevede görmek mümkündür. Mevlânâ'da Tanrı her şeyin merkezindedir. O yegâne varlıktır. İnsan varlık içinde tek yaratıcı olan Allah'ı görmeli ve sadece ona inanmalıdır. (Ambarcıoğlu, 1990: 38) Bu bakımdan Mevlânâ'yı belli bir mezhebi anlayışın sınırları içerisinde görmek ve sınırlandırmak çok doğru olmamakla birlikte onun da belli bir mezhebi anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Mesnevi'de adı geçen mezhepler kısaca tanıtılacak ardından bu mezheplerin Mesnevi'de ele alınış biçimleri üzerinde durulacaktır.

İslam düşünce tarihinde birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Bu mezheplerin kimi ibadet ve muamelatı içeren fıkıh temelli ekoller iken kimi de kökleri erken döneme kadar giden siyasi-itikadi farklılaşmalara dayanan inanç ekolleridir. Burada Mesnevi'de geçen belli başlı mezhepleri şu şekilde ifade edebiliriz; Ehl-i Sünnet, Şia, Mutezile, Cebriyye.

1. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat genel olarak Hz.Peygamber'in ve ashabının yolundan gidenlere verilen bir isimdir. Genel anlamda sünnete uyanlar olarak değerlendirilebilir. Erken dönemde ümmetin ekserisini ve mevcut düzenin bozulmamasına gayret eden, ortaya çıkan sorunlarda hemen başkaldırmak yerine sabreden, düzelmesi yönünde çaba sarf eden, bu vakalara mezhepsel açıdan değil toplum düzeni açısından bakıldığında kullanılmış ve her devirde Müslümanların ekseriyeti bu şekilde tanımlanmıştır. (Öz, 2011: 371).

Bu anlamı ile Ehl-i sünnet her dönemde Müslümanların çoğunluğu ifade eden kısmı olarak görülmüştür. Ehl-i sünnet fırkalar mevcut düzeni bozmamakla, devlete karşı isyankâr olmamakla ve Müslüman âlem içinde barışı istemekle övünürler. Yaşadıkları devirde kendi mezhebi görüşleri çevresinde değil, Müslüman âleminin ferahı ve barışı çevresinde hareket etmişlerdir. Bugün bile dünyadaki pek çok mezhep kavgasında ekseriyetle Sünni grubun mülayim bir tavır sergilediği, çokça saldırıya maruz kalsa dahi müminlerin huzuru için çözüm arayışı sistemini benimsedikleri görülmektedir.

Mevlânâ büyük eseri Mesnevi'sinde itikadi mezhepler arasında tartışmalı olan bazı konular hakkındaki görüşlerini açıklamış ve bu doğrultudaki görüşlerini, dizelerinde dile getirmiştir. Mevlânâ'nın yazdığı eserler ve kendisine ait olmadığı tespit edilen bazı şiirlerden ötürü aşırı bir Şii olduğu iddia edilmiştir. Ancak Mevlânâ'nın özellikle Mesnevisi incelendiği zaman onun bir Sünni gibi düşündüğü ortaya çıkmaktadır. (Ekinci, 2007: 78).

Mevlana'daki dini ve tasavvufî düşüncenin kaynağı doğrudan Kur'an ve sünnettir. Mevlana, "canım tenimde oldukça Kuran'ın kölesiyim ben. Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım" beyiti ile de bunu açıkça ifade etmiştir. Rıza Kulu Han'ın 1863 yılında Tahran'da bastırıldığı divanında (Divan-ı Şemsü'l-haka'ik; eser Midhat Bahari Beytur tarafından Divan-ı Kebir'den Seçme Şiirler adıyla Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır) ve 1884 yılında Hindistan'da yayınlanan Külliyyat-ı Şems-i Tebrizi isimli eserde bulunan bazı şiirler dolayısı ile Mevlana'nın şii olduğu iddia edilmiştir. Ancak Bediüzzaman Füzûzanfer'in yazma ve matbu tüm

divanları inceleyerek yedi cilt halinde yayınladığı divanda bu şiirlere rastlanmamaktadır. (Öngören, 2004: 445).

Yine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan Divan- Kebir'den Seçme Eserler adlı eserde şu sözlere rastlıyoruz ;

O açıklayıcı İmam, o Tanrı velisi safa ehlinin vücut güneşidir. Yerde, gökte, mekanda zamanda halka duran imamın zatı ile iç ve dış temizliğiyle vasıflanmak vaciptir. Çünkü küfürden, iki yüzlülükten kurtulmuştur, temizdir. Onun konağı birlik alemidir. Dünyevi ve beşeri sıfatlardan dışarıdır. O insanın hakikatı ve canı gibiydi. Her şey fanidir, fakat can yaşar ölmez, ölmez. Onun hareketi kendinden diri olan ezeli varlıktandır. Beka çevresinde döner dolaşır. Hakkın yüksek vasıfları Ali'nin vasfıdır. Hakkın sıfatları zaten ondan ayrı değildir. O Tanrı zatına yapışmış, O olmuştur. Hani duyduğun “ Lahutun o gizli hazinesi” yok mu İşte O'dur çünkü, O Haktan Hakka görünmüştür. O hazinenin nakdi, tükenmez ilimdi. İşte O ilimden maksut, yüce Ali'dir. Hakkın hikmetini ondan başka kimse bilemez. Zira O hakimdir, her şeyin bilginidir. Cihan var oldukça Ali var olur, Cihan var olurken de Ali vardı. Cihanın temeli suret buluncaya kadar var olan Ali idi. Yer resmedilinceye, zaman husule gelinceye kadar var olan Ali idi. Veli, vasiy olan Şah Ali, cömertliğin, keremin, başışın sultanı idi. Ali'den ötürü melekler Adem'e secde ettiler. Adem bir kible idi, secde olunan Ali idi. Adem de, Şit de, Eyyüp de İdris de, Yusuf da, Yunus da, Hud da, Musa da, İlyas da, Salih Peygamberler de, Davut da Ali idi. Nefsin tamamından ötürü cihan sofrası üzerinde elini bulaştırmayan kahraman aslan Ali idi. Kuran'ın yer yer, ayetlerinde tanrının ismini vasfi ile övdüğü Kur'an sırlarının kaşifi Ali idi. Kapısının tokmağı kadir ve kıyamette arşın semasından daha ileri geçen, o durmadan Hakka secde eden arif Ali idi. İslam yolunda iş düzelmedikçe, surup dinlemeyen o şerefli vakarlı şah Ali idi. Hayber kalesinin kapısını bir hamlede koparıp açan, o kaleler fatihi Ali idi. Afaka her bakışında gördüm ki yakın yüzünden her varlıkta var olan Ali idi. Bu küfür olmaz, küfrolan söz bu değildir. Cihan var oldukça Ali var olur, cihan var olurken de Ali vardı. Tebriz'in Şems-ül Hakkı cihanın gizli ve açık sırlarından her ne gösterdinse hepsi de Ali idi. (Meb, 1989: 3-5).

Mevlana'ya ait bu sözler Hz. Ali için yoğun övgüler içermektedir. Bu aşırı övgü sebebiyle de Mevlana'nın şii olduğunun düşünülmüş olması muhtemeldir. Ancak Mevlana sahabe ve diğer İslam erleri hakkında düşüncelerini sıralarken genel olarak aynı tutumu sergilemiştir. Sadece bu ve benzeri övgüleri sebebiyle Mevlana'nın şii olduğu verisine ulaşmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ne var ki Mevlana Mesnevi adlı eserinde Şii'den bahsederken, Hz. Ömer'le ilgili tutumları, yas ve Aşura gibi geleneklerinden ötürü onları eleştiriye tabi tutmuştur. Bunun yanında sözlerin Mevlana'ya ait olduğu bilinmemekle beraber, dönemin kesin kaynaklarından kabul edilen hiçbir eserde rastlanmamaktadır. Tarafımıza göre de Mevlana'ya ait olması muhtemel görünmemektedir.

Mevlânâ'nın Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğu, onun çeşitli itikadi konularla ilgili değerlendirmelerde bulunurken eleştiriye tabi tuttuğu Mutezile, Cebriye ve Şia mezheplerini, Ehl-i Sünnetle mukayese etmesinden ortaya çıkmaktadır. Örneğin Allah'ın âhirette görülüp görülmeyeceği meselesini ele alırken Mutezile'yi eleştirmiş; bu konuda doğru görüşün Ehl-i Sünnetin ki olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Bazen de sevgiyi tenzih ederek kendi izini ortadan kaldırır.

Duyu gözünün mezhebi, ayrılık (itizal / mutezile) mezhebidir. Akıl gözüyse kavuşma noktasında Sünni'dir.

Mutezililer, duyuların oyuncacıdırlar. Onlar sapıklıkları yüzünden kendilerini Sünni gösterirler.

Duyudan çıkan kişidir Sünni. Görüş sahibi olan, akıbeti güzel olan akıl gözüdür.

Hayvan duyusu şahı görseydi, sığır ve eşek de şahı görürdü.” (Mesnevi, II/60-64).

Mevlânâ, Mesnevi'de Ehl-i Sünnet anlayışını diğer mezhepleri mukayese ederek açıklamıştır. Yukarıdaki dizelerde Rûmî, Sünni anlayış ile Mu'tezile anlayışını mukayese etmektedir. İnsanların fiillerinde mutlak anlamda özgür olduğunu söyleyerek kaderi inkâr etmekle meşhur olan Mu'tezile mezhebi, Allah'ı hadis sıfatlardan tenzih etmek iddiasıyla ru'yetullahı da inkâr etmiştir. Cenab-ı Hakk'ın âhirette müminler tarafından görüleceği anlayışına dayanan ru'yetullahı, Mesnevi'de yer verilmiştir. Mevlânâ, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet anlayışlarını

mukayese etmiştir. Yukarıdaki beyitte kullanılan “göz” tabiri ile ru’yetullah kastedilmiştir. Mevlânâ’nın vuslat olarak nitelendirdiği ölüm ve gerçek sevgili olan Yüce Rabb’e kavuşulacağı zaman duyu organlarının ötesi faaliyete geçmektedir. Bu sebeple Rabb görülecektir. Mevlânâ bu dizelerinde yaptığı kıyaslama ile Ehl-i sünneti övmekte Mu’tezile mezhebine ise yergide bulunmaktadır. Onların bu inanç ve davranışlarını sapıklık olarak nitelendirmiştir. Hayvanlara teşbih ederek duyu ile duyu ötesi görmenin ayrımını dile getirmiştir.

Mevlânâ, insan aklının temelden farklı olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnet’le, aklın temelde eşit olup ilim tahsiliyle artıp eksileceğini iddia eden Mutezile’ye karşı Ehl-i Sünnet’in haklı olduğunu hocalarını kuruntuya düşüren çocuklar hikâyesi üzerinden şöyle anlatır:

“Bir okulun çocukları, bir öğretmenden ve ders çalışmaktan yorulup bıkmışlardı.

İşleri aksatıp öğretmeni çaresiz bırakmak için aralarında görüş alışverişinde bulundular.

(Biri dedi) neden hastalanıp birkaç gün okuldan uzaklaşmıyor?

Böylece hapisten, çalışmaktan ve bunalmaktan kurtuluruz. O, mermer gibi sapasağlam.

Daha zeki olan biri de şu tedbiri düşündü: Hocam, diyecekti, pek sararmışsınız!

Hayırdır, renginiz yerinde değil. Ya havalardan ya da ateşiniz var da ondan.

(O dedi ki hoca) bundan biraz kuruntulanır. Kardeş sen de şöyle bir yardımda bulun:

Okulun kapısından girince de ki hayırdır hocam, iyi misiniz?

Böylece kuruntusu biraz daha artar. Çünkü kuruntudan akıllı deli olur.

Bizim ardımızca üçüncü, dördüncü ve beşinci kişi de kaygılı ve üzgün görünsün.

Otuz çocuk arka arkaya ağız birliğiyle konuşursa (kuruntu onun içine) yerleşir.

Herkes o (öğrenciye), ne kadar da zekisin, bravo dedi, talihin inayetle pekişsin.

Sıkı sıkıya sözleşip birlik oldular. Hiçbir arkadaş sözü değiştirmeyecekti.

Ondan sonra o, ispiyoncunun biri olan biteni anlatmasın diye herkesten yemin aldı.

“O çocuğun görüşü, herkesinkinden öne geçmişti. Onun akli sürüden önde gidiyordu.

Güzeller arasında görünüş farkı bulunuşu gibi insanlar arasında da akıl farkı vardır.

İşte bu yüzden Ahmed şöyle buyurur: “İnsanların güzelliği dillerinde gizlidir” (hadis).

Akıllar arasındaki fark temeldendir. Sünnilere göre bu böyle bilinmelidir.

[Bu görüş], akıllar temelde birbirine denktir, diyen Mutezilenin görüşüne aykırıdır.

(Mutezileye göre) deneyim ve öğretim akli artırıp eksilterek birini ötekenden bilgili kılar.

Bu görüş yanlıştır. Bir meslekte deneyimi olmayan bir çocuğun görüşünü ele alalım.

O küçücük çocuktan, bir sürü deneyimi olan bir ihtiyarın bilmediği bir düşünce doğar.

Aklın yaratılıştan fazlalığı, çalışma ve düşünme sonucu fazlalaşmasından iyidir.

Sen söyle, Allah vergisi (yürüme) mi güzel, yoksa bir topalın zoraki düzgün yürümesi mi?” (Mesnevi, III/1521-1544).

Görüldüğü gibi Mevlânâ, her şeyde akli ön plana alan Mutezile'nin bu konudaki görüşünü de eleştirerek sünni anlayışın doğruluğunu ifade etmiştir.

Mevlânâ, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “İslam'da ruhbanlık yoktur” hadisini, kuş ve avcı hikâyesi üzerinden açıklarken de ümmetin genelinin bulunduğu yol üzere olmayı şu şekilde tavsiye etmiştir:

“Cuma [namazı kılmak], namazda cemaat olmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak şarttır.

Kötü huyluların sıkıntısını çekip sabretmek, bulut gibi insanlara yarar sağlamak şarttır.

“İnsanların hayırlısı insanlara yararı olandır” a babacığım; taş değilsen, kerpiçle arkadaşlığın niye?

Merhamet edilmiş ümmetin arasında ol. Ahmed’in sünnetini bırakma, hükmüne uy.” (Mesnevi, VI/480-483).

Görüldüğü gibi Mevlânâ, Hz. Peygamberin ruhbanlık hakkındaki hadisini bir kuş ve avcı arasındaki geçen diyalogla ifade etmiştir. Bu diyalog çerçevesinde Mevlânâ, İslam’ın özünü eserine nakşetmiştir. Ehl-i Sünnet kimseler Hz. Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı olan kimselerdir. Bu sebeple Mevlânâ’nın yine burada Ehl-i Sünneti övdüğü ve Ehl-i Sünneti doğru yol olarak kabul ettiği görülmektedir.

Esasen İslam’da ruhbanlığın olmadığı düşüncesinin uzunca anlatıldığı avcı ve kuş hikâyesinde Mevlânâ, Ehl-i Sünnet’ten ayrı olmayı sürüden ayrılmaya benzetmiştir. Nasıl ki sürüden ayrılanı kurt kaparsa, sünneti ve cemaati terk eden kişi de yalnızlık içerisinde debelenerek kendi kendine zarar vermeye başlar. İlgili hikâye şöyledir:

“Kurt, çok zaman, sürüden [ayrılıp] kendi başına giden kuzuyu kapar.

Sünneti ve cemaati terk eden kişi, vahşi hayvanların yurdunda kendi kanını içmez de ne yapar?

Sünnet yoldur, cemaatse yoldaşa benzer; yolsuz arkadaşsız dara düşersin.

Aklın düşmanı olan yoldaş değildir; elbiseni kapmak için bir fırsat arar durur.

Seni yağmalayabileceği bir sarp geçit bulmak için oraya kadar seninle birlikte gider.

Ya da o, ödleğin tekidir, korkuyu görünce yoldan geri dönmek için ders vermeye başlar.

Ödlekliğinden arkadaşını da korkutur; böyle yoldaşı düşman bil, dost değil.

(Bu yol) canla oynama yoludur, (oradaki) her sazlıkta sırça yüreklileri def edecek bir afet vardır.

Din yolu, bu yüzden fitnelerle ve kötülüklerle doludur; her muhannes tabiatlının gideceği bir yol değildir.

Yoldaki bu korku, unu kepekten ayıran elek gibi, kişileri sınavıp (ayırt eder).

*Yol, nasıl (bir yoldur?) Ayak izleriyle dolu. Dost nasıl (bir dosttur?)
Düşünceler merdiveni.*

*Farz edelim ki ihtiyatın yüzünden o kurt seni bulamadı; ama topluluk
olmadan o neşeyi bulamazsın.*

*Bir yolda yalnız başına hoşça gidenin gidişi arkadaşlarıyla birlikte yüz kat
hoş olur.*

*A yoksul, eşek, ağır canlılığına rağmen arkadaşları sayesinde neşelenir, güç
bulur.*

*Kervandan ayrı yürüyen eşeğe o yol, yorgunluktan dolayı yüz kat uzar.”
(Mesnevi, VI/500-514).*

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu hikâyede “cemaat” olgusu üzerinde durmuştur. Cemaat bir yoldaş olarak nitelendirilmiştir. Hz. Peygamberin sünnetini ve cemaati terk eden kimseyi Mevlânâ sürüden ayrılan kuzu olarak teşbih etmiştir. Bu dizelerde yine Mevlânâ sünnete sıkı sıkıya bağlı kalınması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

2. Şia

Şia kelimesi Arapçada tabi olmak bir kimseyi desteklemek, yayılmak ve bir şeyi tasdik etmek anlamına gelir. Kelime “şya” kökünden taraftar, yardımcı, partizan, destekleyici gibi anlamlara gelmektedir. Arap dilinde bir kimsenin şiası dendiği zaman onun tabileri, mensupları anlaşılmalıdır. (Öz, 2011: 113).

Şia, Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin nass ve tayinle imam olduğuna inananlara verilen addır. İmamet Hz. Ali'nin evlatlarından devam eder. Eğer bir başkası imam olmuşsa bu zulüm ve zorlama ile olmuştur. Şia'ya göre imamet ümmetin iradesine ve seçimine bırakılmış değildir. İmamet İslam'ın rüknüdür ve hiçbir peygamberin bundan gaflet etmesi veya hali üzere bırakması söz konusu olamaz. (Şehristani, 2011: 135).

İmamet üzerine inşa edilmiş bir mezhep olan Şia için en önemli husus, Hz. Ali'nin ilk imam olması gerektiğidir. Şia'nın tarih boyunca ve bugün halen imamet konusu ile ilgili sert tutumları devam etmektedir. Hz. Ali'den evvel imamete gelenlerin imamlıklarının meşru olmadığını düşünürler.

Şiiler imamların ve nebilerin küçük günahlardan masum olduklarına inanırlar. Takiyye hali dışında, söz fiil ve akit itibariyle tevelli ve teberri konularında icma ve ittifakta olsalar da Zeydiyye'nin bir kısmı bu konuda muhaliftir. Şia arasında imametin bir imamdandan diğerine geçmesi, imamette görüş belirtilmeden tevakkuf etme gibi konularda birçok görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Her imamet değişiminde de değişik fırka ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Şia bu farklılıklardan sonra beş fırkaya ayrılmıştır. Bunlar; Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, İsmailiyye ve Gulat (aşırı) olmak üzeredir. Bu beş fırkanın kimisi usul konusunda Mutezile'ye ve Ehli Sünnet'e yönelmiş, bir diğer kısmı da teşbihe meyletmiştir. (Şehristani, 2011: 135).

Hiz. Osman'a ve onun mensup olduğu Emeviye sülâlesine taraftar olanlara “Şiatu Osman”, Hiz. Ali'ye taraftar olanlara da “Şiatu Ali” denilmiştir. Zaman içinde şia adını yalnız Hiz. Ali taraftarlarının kullandığı bilinmektedir.

Keysaniyye, esas itibarıyla Hiz. Ali'nin Hiz. Fatıma'nın vefatından sonra yaptığı evlilikten doğan oğlu Muhammed el-Hanefiyye adına hareket eden Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi'ye nispet edilen bir fırkadır. Bu fırka, Hiz. Hüseyin'in şahadetinden sonra Muhammed el-Hanefiyye'nin imametini kabul edenlerden oluşmaktadır. (Şehristani, 2011: 135).

Zeydiyye, Hiz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'ye nispet edilen bir fırkadır. İmam Zeynelabidin'in oğlu olan Zeyd b. Ali, genel Şiilik fikrinden farklı olarak efdal varken mefdulün imameti caizdir diyerek, Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer'den teberinin önüne geçmiş, onların hilafetlerinin de caiz olduğunu dile getirmiştir. Bugün Yemen'in resmi mezhebi olarak varlığını sürdürmektedir. (Şehristani, 2011: 141-143).

İsmailiyye, Şii fırkalar içerisinde batınlık yoğun olan bir mezheptir. İmam Cafer Sadık'tan sonra imam olarak İsmail'i ve onun oğlu Muhammed'i kabul ederler. Fatımi Devleti'nde halife Mustansır'dan sonra Nizarilik ve Mustalilik olmak üzere ikiye ayrılan İsmaililik, günümüzde her iki gruptan yaşayan müntesipleri kanalıyla varlığını sürdürmektedir. (Şehristani, 2011: 143-152).

İmamilik/İsnaaşerilik Şiilik içerisinde en çok taraftarı bulunan ve de kurucusu olarak görülen İmam Cafer-i Sadık'a nispetle Caferilik olarak bilinen bu mezhep, Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hüseyin soyundan gelen on iki imamın varlığına

inanan, günümüzde İran'ın resmi mezhebi olarak varlığını sürdüren ana akım Şii mezhebidir. Hz. Ali'ye imametın açık bir şekilde bizzat işaret edilerek nas ile verildiğine inanırlar. (Şehristani, 2011: 153-157).

İmam, kalben ve fiilen hatalardan arı olmalıdır. Çünkü imamların, Peygamber'in naibi olduğu görüşündedirler. Bu sebeple imam şeriatın koruyucusu görevindedir. İmamiyye anlayışında tevhit, nübüvvet, imamet, âhiret ve adalet dinin temel esası olarak görülmüştür. Bu inanca göre imamların sayısı on ikidir, on ikinci imam halen sağdır ve zamanı gelince yeryüzüne inecektir. Kıyametin bilgisinin, gelmesi beklenen 12. İmama verildiğine inanarak “O bizden gaip değildir, halkın hesaba çekilmesi sırasında, bize ahvalimizi haber verecektir” demişlerdir. Şia inancına göre On iki imam şunlardır: (Şehristani, 2011: 157) :

Ali bin Ebu Talib (h.40/600 -661), el-Murtaza, Emir'ül-Mü'minin.

1. Hasan bin Ali (2/625 -50/669), Ez-zeki, Hasan el- Mücteba.

2. Hüseyin bin Ali (3/626 -61/680), Seyyid'üş-şüheda, şah Hüseyin.

3. Ali bin Hüseyin (38/658 -85/713), Zeyn'ül Abidin, Ali Zeynel Abidin.

4. Muhammed bin Ali (57/676-114/743), El-Bakır, Muhammed el-Bakır.

5. Ca'fer bin Muhammed (93/703 -148/765), Es-Sadık, Cafer-i Sadık.

6. Musa bin Cafer (128/745 -193/799), El-Kazım, Musa el- Kazım.

7. Ali bin Musa (148/765 -203/818), Er-Rıza, Ali er-Rıza.

8. Muhammed bin Ali (195/810-220/835), El-Cevad, Muhammed el-Cevad.

9. Ali bin Muhammed (212/827 -254/868), El-Hadi.

10. Hasan bin Ali (232/846 -260/874), El-Askeri, Hasan el-Askeri.

11. Muhammed-El Mehdi bin Hasan el-Askeri (260/868-?), Muhammed Mehdi olarak da bilinmektedir. Ölmemiştir ve gözlerden uzak bir şekilde yaşamaktadır.

Şiiliğin inanç esasları genel olarak şu şekildedir (Fığlalı, 2008: 265): İmamet, inanç esaslarından biridir. Tevhid, Nübüvvet, İmamet, Adalet ve Mead'dan oluşan beş esas imanın gereğidir. Şia'ya göre, bir kimsenin Şii olabilmesi için, “İmametın, İslam'ın bir rüknü olduğunu” kabul etmesi gerekmektedir. Şii inancında Hz. Ali'nin özel bir yeri vardır. İmamet anlayışına göre Hz. Peygamberden sonra onun yerine Hz. Ali ve soyundan gelenler imam olmalıdır.

Şiilik bir mezhep olarak Mesnevi’de de yer almaktadır. Mesnevi’de taassubun insanın gözünü kör edip hakikati görmesine engel olduğu anlatılırken verilen örneklerden birisi de Şia’nın Hz. Ali ile ilgili taassubudur.

“Şia’ya Ömer’den söz etmek ne mümkün! Mümkün mü sağıra saz çalıp dinletmek? Fakat köyde bir köşede biri varsa çıkardığım gürültü patırtı yeterlidir.

Anlama yetisi olana taş ve kerpiç bile vukuf sahibi bir anlatıcı olup çıkar.”
(Mesnevi,III/3200-3203).

İslam tarihinin trajedik olaylarından biri olan Kerbelâ Hadisesi’nin tüm Müslümanların gönlünde büyük bir yara olduğu, günümüzde bile Müslümanların bu olayı hatırladıkça hüznlendikleri bir realitedir. Ancak Şii Müslümanların bu trajedik hadiseyi her sene matem ve yas havasında anmaları bazılarınca acıların tazelenmesi ve travmanın transfer edilmesi olarak görülüp eleştirilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Mevlânâ da bu görüştedir ve yas anlayışını eleştirmektedir. Zira ona göre de bu olay çok önceden olmuştur ve bunu yeni olmuş gibi tahayyül etmek doğru değildir. Mevlânâ bu düşüncesini şöyle ifade eder:

“Ömrünü heder edip ölüm anının darlığında tövbe istiğfar etmeye başlayan gafil kişinin, her yıl Aşura günlerinde Antakya kapısında yas tutan Halep Şiilerine benzetilmesi ve yabancı bir şairin yoldan çıkagelip “Bu feryat figan neyin matemini içindir?” diye sorması... başlığı altında;

Aşura günü, bütün Halepliler geceye dek Antakya kapısında olurlar.

Erkekli kadınlı büyük bir topluluk bir araya, o hanedanın yasını tutarlar.

Şiiler, Aşura günü, Kerbela için ağlaya ağlaya ağıt yakarlar.

O hanedanın Yezit’ten ve Şimr’den gördükleri zulümleri, mihnetleri sayarlar.

Başlarına gelen musibetler, iyi kötü olaylar hakkında feryatları yükselir, bütün ova ve çöl o seslerle dolar.

Yabancı bir şair, Aşura günü çölden çıkageldi de o haykırışları duydu.

Şehri bırakıp o yana yürüdü, o heyahuyu araştırmaya başladı.

Bu üzüntü nedir, bu yas kimin için tutuluyor diye sora sora araştırmaya başladı.

Bu ölen ulu bir bey olsa gerek, böyle bir topluluk küçük iş değil, dedi.

Onun adını ve lakaplarını anlatın bana; çünkü ben yabancıyım, sizse köydensiniz.

Adı, mesleği, özellikleri nedir? Söyleyin de onun lütuflarına dair bir mersiye söyleyeyim.

Ben şair bir adamım, ona bir mersiye düzeyim de buradan azık ve yiyecek elde edeyim.

Birisi ona: “Hey, deli misin nesen? Sen Şii değil misin, ehlibeyt düşmanı mısın?” dedi.

Âşura gününün, o canın yasını [tutmanın] yüz yıl [yaşamaktan] daha yeğ olduğunu biliyor musun?

Bu üzüntü mümin için nasıl değersiz olur? Küpeye duyulan aşkın değeri kulağa duyulan aşk kadardır.

Tertemiz ruhun yası, müminin katında yüzlerce Nuh tufanından daha ünlüdür.

“Şairin Halep Şiilerini kınamak için nükte söylemesi” başlığı altında ise hikâye devamla şöyle anlatılır:

Şair: “Evet ama Yezid’in devri nerede? Bu keder ne zaman olmuş? [Bu haber] buraya ne kadar geç gelmiş?” dedi.

Körlerin gözleri bile o kötülüğü gördü; sağırın kulakları bile o hikâyeyi işitti.

Siz şimdiye kadar uyumuş muydunuz ki şimdi yasla elbisenizi yırtıyorsunuz?

A uyumuş olanlar, kendinize yas tutun, çünkü bu ağır uyku kötü bir ölüm.

Sultan’a mensup ruh zindandan kurtuldu; ne diye elbisemizi yırtalım, ne diye elimizi ısıralım?

Din sultanı olduklarından bağı kırdıkları zaman sevinç çağı gelir onlara.

Devlet/talih otağına doğru koşular, tomruğu ve zinciri kırıp attılar.

Onlardan zerre kadar haberin olsaydı, bilirdin ki ölüm günü onlar için saltanat, güzellik ve padişahlar padişahlığı günüdür.

Haberin yoksa var git kendine ağla, çünkü bu dünyadan göçmeyi ve mahşeri inkâr ediyorsun. (Mesnevi, VI/777-802).

3. Mutezile

Kendilerine “Ashabu’l-Adl” de denen Mutezile, İslam düşüncesinde ortaya çıkan ilk rasyonalistlerdir. Dinin anlaşılmasında sadece Kur’an ve Sünnet’in esas alınması düşüncesine karşı, aklın ön planda tutulmasını savunanlardır. Özellikle Emeviler döneminde dayatılan “her şeyin Allah’tan geldiği” yollu “Cebri” anlayışa tepki olarak ortaya çıkmışlardır.

Mutezilenin genel itikadi düşüncelerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür. (Şehristani, 2011: 57-58):

- Allah’ın (c.c) kadim olduğunu ve kıdem sıfatının onun yegâne sıfatı olduğunu söyleyerek diğer sıfatları kesinlikle kabul etmemektedirler. Allah (c.c) zatı ile âlim kudreti ile kadimdir. Eğer sıfatlar Allah’ın en benzersiz özelliği olan “kıdem” sıfatında müşterek olsa idi ilahlık konusunda ikilik ortaya çıkardı.

- Allah’ın (c.c) kelamı sonradan bir mekânda yaratılmış, benzerlerinin mushaflar içinde ilahi kelamı ifade edebilecek bir şekilde yazılmış harfler ve sesler topluluğundan ibaret olduğu görüşündedirler. İrade, işitme ve görme sıfatlarının Allah’ın zatı ile mevcut bir mana olmadığı konusunda ittifaktadırlar. Yine de kendi aralarında varlıkların yönü ve neye dayandırılacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

- Ru’yetullah konusunda ise, Allah’ın âhirette gözle görülemeyeceğini benimsemiş olup, bunu Allah’a yön, yer, şekil, cisim, bir alanı kaplama gibi yaratılana benzetme olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu düşünce tarzı Mutezile tarafından tevhid olarak ortaya konmuştur.

-Kader konusunda ise; Kulun iyi ve kötü tüm fiillerin yaratıcısı olduğunu savunmuşlar, böylece âhirette sevap ve ceza ile karşılaşacağını ileri sürmüşlerdir. Allah kötülüğü yaratmaktan münezzehtir. Yani Allah’ın “’adl” yarattığında adil, zulmü yarattığında zalim olması gerekir ki bu görüş mutezilenin Allah’ın sıfatları konusundaki yaklaşımına terstir.

Allah’ın sadece hayır ve iyilik işleyeceğini, hikmet bakımından kulların hayır ve yararları riayet etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler ise adl olarak isimlendirilmiştir.

-Kulun tövbe üzerine bu dünyadan mü'min olarak ayrıldığına inanırken, tövbe etmeden ve büyük günah işleyerek ahirete göç edenlerin ise kâfirlerin azabından daha az olmak üzere azap göreceğini, yalnız cehennemde ebedi olarak kalacağını ileri sürmüşlerdir ve bu görüşlerini de va'd ve vaid olarak adlandırmışlardır.

-Marifet kaynakları ve nimete şükretmenin din inmeden evvel de gerekli olduğunu savunan Mutezile, iyilik ve kötülüğü akılla bilmenin gerekliliğine dikkat çekerek, iyiyi yapıp kötülükten sakınmanın vacip olduğunu öne sürmüştür. Mutezile'nin esas fikirleri beş esas (usûl-i hamse) adı altında toplanmıştır.

Mevlânâ, Mesnevi'sinde Mutezile'nin bildik görüşlerini söz konusu ederek eleştiriye tabi kılmıştır. Mesnevi'de ikinci defterin başlangıcında insanın ruhuyla ilgili değerlendirmelerinde Mevlânâ, duyulara aşır önem atfeden Mutezile'nin duyuların oynacağı olduğunu ifade etmiştir. İlgili beyitler şöyledir:

“Bazen de sevgiyi tenzih ederek kendi izini ortadan kaldırır.

Duyu gözünün mezhebi, ayrılık (itizal/mutezile) mezhebidir. Akıl gözüyse kavuşma konusunda Sünni'dir.

Mutezililer, duyuların oynacıdırlar. Onlar sapıklıkları yüzünden kendilerini Sünni gösterirler.

Duyudan çıkan kişidir Sünni. Görüş sahibi olan, akabeti güzel olan akıl gözüdür.

Hayvan duyusu şahı görseydi, sığır ve eşek de şahı görürdü.

Senin hayvan duyundan başka ve arzu duyunun dışında duyun olmasaydı.

İnsanoğlu yüceliğe nasıl ulaşır ve ortak duyuya nasıl mahrem olurdu.

Surekten sıyrılmadan, “tasavvur edilemez” ya da “tasavvur edilebilir”den söz edişin batıldır.

“Tasavvur edilemez” ya da “tasavvur edilebilir” olan, kabuktan çıkıp bütünüyle öz olan açınsındandır.

Körsen “köre zorlama yoktur” kör değilsen yürü, “sabır rahatlığın anahtarındır.”(Mesnevi, II/60-69).

Mu'tezile mezhebi anlayış yönüyle Sünni mezhebenden birtakım farklılıklar ihtiva etmektedir. Bu farklılıklar genel olarak insanların fiillerinde özgür olması, kaderi reddetmesi, akli ön plana alarak aklın ötesini reddetmesi vb. olarak

sıralanmaktadır. Yine Mu'tezile anlayışı bu inançlar doğrultusunda Allah'ın âhirette görülüp görülmeyeceği (ru'yetullah) konusunda inkârcı bir tutum takınmışlardır. Mevlânâ, burada Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile anlayışlarını mukayese etmiştir. Yine kaderi reddeden bu kesim için Mevlânâ, Yüce Allah'ı tenzih etmekle insanın kendisini de ortadan kaldıracağını dile getirmiştir. Mu'tezile duyu ile hareket eden duyuların ötesini reddeden bir anlayışa sahiptir. Bu sebeple Mevlânâ onları hayvanlara teşbih etmiş ve duyu ötesi olmasaydı insanın onlardan bir farkının olmayacağını dile getirmiştir.

“İnsanların akılları yaratılış temelinde farklıdır. Mu'tezile'ye göreyse akıllar eşit olup akıllardaki fark ilim tahsilinden doğar.

Akıllar arasındaki fark temeldendir. Sünnilere göre bu böyle bilinmelidir.

[Bu görüş], akıllar temelde birbirine denktir, diyen mutezilenin görüşüne aykırıdır.

[Mutezileye göre] deneyim ve öğretim akı artırıp eksilterek birini ötekenden bilgili kılar.

Bu görüş yanlıştır. Bir meslekte deneyimi olmayan bir çocuğun görüşünü ele alalım...

Küçüçük çocuktan, bir sürü deneyimi olan bir ihtiyarın bilmediği bir düşünce doğar.

Aklın yaratılıştan fazlalığı, çalışma ve düşünme sonucu fazlalaşmasından iyidir.

Sen söyle Allah vergisi [yürüme] mi güzel, yoksa bir topalın zoraki düzgün yürümesi mi?” (Mesnevi, III/1537-1544).

Mezhepler arası farklılaşma günümüzde dahi süren bir mevzudur. Mevlânâ Celaleddîn Rûmî de bu farklılaşmaya eserinde sıklıkla yer vermiştir. Mutezile mezhebi ile Sünni mezhebinin mukayese edildiği eserin bu kısmında Mevlânâ'nın Mu'tezile görüşüne sahip kimselerin düşüncelerini tasvip etmediği görülmektedir. Mu'tezile mezhebinde aklın ön planda tutulması, bu anlayışın idrak akıl çerçevesinde değerlendirilmesi eleştirilen başlıca hususlardandır. Ehl-i Sünnet anlayışına göre ise akıl gereklidir ancak akıl ötesinde aklın algılayamayacağı; Allah'ın gönderdiği kitap ve peygamberlerle sabitlenmiş mevzular kabul edilmektedir. İşte bu noktada Mu'tezile yanlışa gark olmaktadır. “İhtiyar ve çocuk” örnekleriyle durumu somutlaştırmak isteyen Mevlânâ'nın Mu'tezile görüşüne karşı olduğu açıkça görülmektedir. Mevlânâ bu dizelerde Sünni mezhebi doğrularken Mu'tezile mezhebinin yanlışlığını da ortaya koymuştur.

“Mutezile'nin cüzi akıllar asıl itibarıyla eşittir, bu fazlalık ve farklılık, öğrenme, çalışma ve deneme yüzündendir demelerinin aksine, akılların farkı fıtratın aslındandır. Başlığı altında;

İyi bil ki bu akıllar, derece bakımından yerden göğe kadar birbirinden farklıdır.

Akıl vardır, güneş yuvarlağına benzer. Akıl vardır, Zühre'den, akan yıldızdan daha aşağıdır, değersizdir.

Akıl vardır, hoşça yanan kandile benzer; akıl vardır, ateş yalımına benzer.

Bulut [güneşe benzeyen aklın] önünden çekilip kalktı mı Allah'ın ışığını görür hale gelir de akıllar ondan yararlanır.

Cüzi akıl, [külli] aklın adını kötüye çıkarmıştır. Dünya isteği, insanı isteksiz bir hale getirmiştir.

O, bir avdan sadece avcının güzelliğini görmüştür. Buysa avcılık derdinde, bir avın tasasını çekmiştir.” (Mesnevi, V/460-465).

Mevlânâ Mesnevi'sinde Mu'tezile mezhebine eleştiride bulunmuş ve bu eleştirisini haklı nedenler sunarak ispatlamaya çalışmıştır. Mesnevi'den alınan yukarıdaki dizelerde de yine Mevlânâ'nın Mu'tezile mezhebine yergide bulunduğu görülmektedir. Çalışmanın daha önceki kısımlarında da ifade edildiği gibi Mu'tezile mezhebi akli ön plana alan bir mezheptir. Fıtratı görmezden gelen bu anlayışa göre çalışma ve deneyimle ilim kazanılabilmektedir. Burada Mevlânâ'nın akli iki kısma ayırdığı görülmektedir. Cüzi akıl insanın düşüncesinin ifadesidir. Külli akıl ise Yüce Allah'ın kudretinin görünmesidir. Bu noktada cüzi akılda duyuların da olduğunu eklemek gerekir. Yine burada Mevlânâ, Mu'tezile mezhebinin akli ön plana alarak hakikatten saptığını dile getirmektedir.

4. Cebriyye

Erken dönem İslam düşüncesinde ortaya çıkan Cebr düşüncesi, esas itibarıyla kulların fiillerinde özgür olmayıp rüzgârın önündeki yaprak misali belirlenmiş bir kadere tabi oldukları fikrine dayanmaktadır. Cebriyye mezhebi gerçek Cebriyye (el-Cebriyyetü'l-hâlis) ve Yarı Cebriyye (El-Cebriyyetü'l-mütevassita) olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadırlar. Gerçek Cebriler kulun hiçbir fiili olmadığını, kulların bunları işlemeye de kudretinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yarı Cebriyye ise kulun işlediği fiillerde kudretinin bulunduğunu, ancak bu kudretin fiil üzerinde tesiri olmadığını

düşünenlerdir. Bununla beraber fiilde tesiri olan yaratılmış bir kudretin varlığını kabul ederek bunu “kesb” diye adlandıranlar cebri değıllerdir. (Şehristani, 2011: 85).

Hakiki Cebriyye mezhebinin kurucusu Cehm b.Safvân (ö.128 /745) olarak görölmüştür. Cehm, Emevi halifesine isyan etmiş ve Sâlim b Ehvâz tarafından öldürölmüştür. Cehm b.Safvân'ın görüşleri uzun yıllar devam etmiştir. İsmâil b. İbrâhim eş-Şîrâzi bu anlayışa sahip kimseleri Eşariyye Mezhebine dâvet etmiştir. Cehmiyye'nin bir kısmı Ehl-i Sünnet arasına katılmıştır. Cehm'in başlıca görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 134-135):

1.İnsan, Allah tarafından yaratılmış ve yazılmış fiilleri yapmak mecburiyetindedir ve kendi kudreti yoktur. İnsanın iradesi ve hürriyeti yoktur. Bazı fiiller mecâzi olarak insana atfedilmiştir.

2.Cehmiyye Mezhebi salikleri Allah'ın ezeli sıfatlarını nefyetmişlerdir. Allah, yarattıklarının vasıflandığı vasıflarla tavsif edilemeyeceği için Hayy, Alim vb. Sıfatları nefyetmişleridir. Allah'ı Kâdir, Hâlik, Fâil, Muhyi ve Mumit olarak vasıflandırmışlardır.

3.Allah'ın ilminin ve kelâmının hâdis (sonradan olma) olduğunu ileri sürmüşlerdir.

4.Sevap ve ikabın mecburi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

5.Cennet ve Cehennem'in sonunun olduğunu düşünmektedirler. Cennet ehli ve cehennem ehlinin mükâfat ve cezalarını gördükten sonra cennet ve cehennemin sonunun geleceğini söylemişleridir.

6.İman Allah'ı bilmek, küfr ise Allah'ı bilmemek olarak görölmüştür. İnsanların ve Peygamberlerin imanı arasında bir farkın olmadığını, farkın bilgi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

7.Ru'yetullah'ın mümkün olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.

Mevlânâ'nın, Mesnevi'sinde en çok bahsettiği ve eleştirdiği düşünce “Cebr” düşüncesi ve bu düşüncenin ekolleşmiş hali olan “Cebriye”dir.

Mevlânâ, bu görüşten bahsederken “Cebr” sözcüğüne yer vermiştir. Bu sözcük anlam olarak zorunluluk ve seçme hakkından yoksun olmak demektir. Cebrî anlayışa sahip kimseler insan iradesini reddettiği için sözcüğü olumsuz manalarda görmek mümkündür. Mesnevi'de bu sözcük genellikle “ihtiyar” sözcüğüyle bir arada

kullanılmıştır. “İhtiyar” sözcüğü ise; seçme seçilme manalarını taşımaktadır. Bu sözcük ise terimsel olarak Cebrî anlayışın tam tersini içermektedir. Bunun yanında kimi zaman da “Cebrî” kelimesiyle mezhebin görüşüne yer verildiği de görülmektedir.

“Sünni müminin Cebri kâfire cevap vermesi, kulun ihtiyar sahibi olduğunun ispatı için delil getirmesi. Sünnet, peygamberlerin –onlara selam olsun- ayaklarıyla çiğnenmiş bir yoldur. O yolun sağında cebir çölü vardır. [Orada bulunan] kendisinde ihtiyar görmez, emir ve yasaklamayı inkâr eder, tevilde bulunur. Emrin ve yasaklamanın inkârı cennetin de inkârını gerektirir. Çünkü cennet itaat edenlerin karşılığı, cehennemse emre karşı gelenlerin karşılığıdır. Artık işin sonu nereye varır söylemeyeyim. Akıllıya bir işaret yeter. O yolun solunda da kader çölü vardır. [Orada bulunan] yaratanın kudretini, yaratılmışın kudretine yenilmiş bilir. Bundan da o cebri kâfirin sayıp döktüğü fesatlar meydana gelir.

Mümin: Ey Cebri, sözümü dinle, söyleyeceğini söyledin, işte sana cevap veriyorum, dedi.

Ey satranç oynayan, kendi oyununu gördün; şimdi de uzun uzadıya rakibinin oyununu gör.

Kendi özür mektubunu okudun; sünni'nin mektubunu da oku, ne diye kalakaldın öyle?

Kazaya kadere dair cebriliğe yakışır nükteler söyledin. Şimdi olup biten işlerde onun sırrını benden dinle.

Hiç kuşkusuz bizim bir ihtiyarımız vardır. Duyguyu da apaçık inkâr edemezsin.

Hiç kimse taşa “Gel buraya” demez; hiç kimse bir kerpiç parçasından vefa ummaz.

Hiç kimse insana “Hadi uç bakalım”, ya da “Ey kör, gel de bana bak” demez.” (Mesnevi, V/2963-2970).

Mesnevi'nin bu kısmında Mevlânâ yine Sünni anlayışa övgüde bulunmaktadır. Sünni anlayış ile Cebrî anlayış irade ve kader konusunda mukayese edilmiştir. Bu dizelerde Cebriyye'nin yanlışlığını dile getiren Mevlânâ, Cebrîleri kaderi reddetmekle yermektedir. Cebrî anlayışa sahip kimseler kendi ihtiyar duygusunu inkâr etmekte, ısrarla iradenin olmayışından ve kadere inanmamaktan söz etmektedirler. Burada dikkati çeken bir nokta da “Sünni mü'min” ve “Cebrî kâfir”

ifadelerinin kullanılmasıdır. Mevlânâ Sünni anlayışa sahip kimseler için gerçek mü'min vasfını kullanmıştır. Burada Sünni müminin dilinden kader ve irade kavramları açıklanmıştır. Verilen teşbihlerle de “ihtiyar” yani seçme ve irade kavramları temellendirilmiştir. Duygunun da var olduğunu kabul eden Sünniler duygunun ötesinde algılanabilen mevzuların da varlığını kabul etmektedir. Ancak irade kavramının da insana ait olduğu ileri sürülmüştür.

“O cebri kâfirin, kendisini İslâm’a davet eden, cebir inancını bırakmaya çağıran sünniye tekrar cevap vermesi. İki taraf arasındaki tartışmanın uzayıp gitmesi. Zaten soru cevap konusunu ancak gerçek aşk kesip atabilir. Çünkü aşkın ondan yana pervası yoktur. “bu Allah’ın dilediğine verdiği lütfudur” başlığı altında:

Cebri kâfir cevap vermeye başlayınca o tatlı dilli adam şaşırıp kaldı.

Ama soru cevapların hepsini anlatacak olsam asıl söyleyeceğim sözden geri kalırım.

Ondan daha önemli söyleyeceklerimiz var bizim; Onlarla anlayışın daha güzel işaretlere kavuşur.

A huysuz kişi, o bahsin pek azını anlattık, çünkü çoğunun hali azdan belli olur.

Bu tartışma, cebri ile kaderci arasında insanlığın yeniden dirilişine dek böyle sürer gider.

Bu iki bölükten biri, hasmını def etmekten aciz kalsaydı, tuttukları yol çoktan kaybolur giderdi.

Bir birlerine cevap vermede bir çıkış yolları kalmasaydı, o yok olur, ziyana uğrayış yolundan ürküüp kaçarlardı.

Ne var ki bu gidişin böyle devam etmesi kaza gereği olduğundan, ilahi takdir onların delillerini arttırır durur.

Hasımlarının sorularına alt olmamalı, düşmanın ikbale ermesinden mahfuz kalmamalı ki

Bu yetmiş iki millet/fırka, kıyamete kadar dünyada süregitsin.

Mademki bu dünya, karanlıklar, bilinmezler dünyasıdır; gölgenin (vurması) için de bir yer lazım zaten.

Bu yetmiş iki millet kıyamete kalır; bid’atçinin lafi sözü eksik olmaz.

Üstüne vurulan kilitlerin çokluğu hazinenin değerinin çokluğundandır.

A sınıp denenen, hedefin yüceliği, yolun kıvrım kıvrım oluşundan, sarp yokuşlardan, yol kesicilerden belli olur.

Kâbe'nin ve o meclisin ululuğu, Bedevilerin yol kesiciliğinden, çölün enginliğindendi (Mesnevi, V/3210-3225).

Mevlânâ, Mesnevi'de geçen hikâyelerinde de genel olarak Ehl-i Sünnet anlayışına övgüde bulunmuştur. Buraya aldığımız hikâyede yine Sünni ile Cebri anlayışı mukayese edilmekte ve Sünni anlayışa övgüde bulunmaktadır. Bu kısımda kader üzerine mezhepler mukayese edilmiştir. Sünniler imanın beş şartından biri olan kaza ve kadere iman meselesine sıkı sıkıya bağlıdır. Kadere inanan ve kaderden asla şüphe duymayan Sünni anlayışın aksine Cebri anlayış kader ve iradeyi reddetmektedir. Sünni, İslam'ı hakkıyla yaşayan, asıl mü'min olarak Mesnevi'de ifade bulmaktadır. Burada kastedilen “aşk” yine Allah'a duyulan ilahi aşktır. Ancak gerçek aşkı iki tarafın da kabul etmesiyle mezhepler arasındaki ihtilafın ortadan kalkabileceği dile getirilmiştir.

İrade, canlıda bir şekilde bir fiilin vuku bulmasını gerektiren bir sıfattır. Bir işin meydana gelmesi ve vücut bulmasına karşılık gelir. Cebriye'nin bu konudaki görüşü insana irade tanımayan bir görüştür ve bu nedenle Cebriye adını almışlardır. (Gölcük-Toprak, 2012: 247).

“Kim daha uyanıksa, daha dertlidir. Kim daha bilinçliyse, benzi daha sarıdır.

Onun cebrinden haberin varsa, ağlayıp yakarman hani? Onun cebbarlık zincirini görüşün hani?

Zincire bağlı olan nasıl sevinir? Hapiste tutsak olan nasıl özgürce hareket eder?

Ayağını bağladıklarını, başının üzerine de padişahın çavuşlarını diktiklerini görüp duruyorsan,

Artık sen de acizlere karşı çavuşluk etme. Çünkü bu acizlerin huyu ve tabiatı değildir.

Mademki O'nun cebrini görmüyorsun, [cebrinden] söz etme; yok eğer görüyorsan, gördüğünün işareti hani?

Kendisine meylettığın her işte, kendi gücünü açıkça görürsün.

Meyletmediğin, istemediğin işte de “Bu, Allah'tandır” diye kendini Cebri yaparsın.

Peygamberler, bu dünya işlerinde Cebrîdirler, kâfirlerse öte dünya işlerinde cebrî.

Peygamberlerin, öte dünya işlerinde iradeleri vardır, cahillerinse bu dünya işlerinde iradeleri.” (Mesnevi, I/630-639).

Mevlânâ, insan için mutlak bir irade değil, izafi bir iradeden bahsetmektedir. Sınırsız irade yoktur. Dilenileni yapmak değil önemli olan istenilen şeyleri istemekte serbestliktir. Mevlânâ dizelerinde Cebrî anlayışa eleştiride bulunurken, Cebrî’lerin yapmak istemedikleri işlerde iradeyi Allah’a yüklediklerinden, yapmayı istedikleri işlerde de kendi iradelerinin olduğunu savunduklarından bahsetmiştir. İrade tüm insanlığa verilmekle beraber peygamberler müstesnadır. Onlar Allah’ın isteklerini yapmak zorundadırlar. Ancak ahiret yaşamında iradelerinin geri verileceği ifade edilir. Kâfirlerinse bu dünyada irade sahibi olduğu ahirette ise Allah’ın hükmünün geçerli olduğu hatırlatılmak istenir.

Aslan ve av hayvanları ile ilgili bir hikâyede av hayvanları her gün aslan yüzünden can korkusu ile yaşamaktan bıkmışlardır. Kendi aralarında bir karar alırlar ve her gün biri anlaşip aslana yem olarak gitmeye karar verir. Bunu aslana ilettiklerinde aslan evvela çalışmayı tercih edeceğini söyleyerek karşı çıkar. Sonrasında kabul eder ve tavşanlardan biri aslanı oyuna getirerek onu kör bir kuyuya düşürerek öldürür. Bu hikâyenin anlatıldığı bölümde, “*Aslanın yine çalışmayı tevekküle yeğlemesi*” başlığı altında şöyle söylenmektedir;

“Aslan: Evet, ama kulların Rabbi ayağımızın önüne bir merdiven koydu dedi.

Dama basamak basamak çıkmalı; burada Cebrî olmak kuru istektir.

Ayağın varken, kendini nasıl topal edersin? Elin varken, pençeni nasıl saklarsın?

Efendi, kölenin eline bir bel verdi mi, söylemeden isteği belli olur.

Bele benzeyen el O’nun işaretlerindedir; işin sonunu düşünmek O’nun sözlerindedir.” (Mesnevi, I/930-934).

Yüce Rabb tüm canlılara rızık ve nimetler vermeye kadirdir. Yüce Allah kullarının önüne merdiven misali sebepler koymuştur. Bu merdivene çıkarak ilahi nimetlerden faydalanma imkânına erişilmektedir. Mevlânâ bu dizelerde Cebrî anlayışa yergide bulunurken, onların isteğini kuru ve boş olarak nitelendirmiştir. İradeyi yok saymak, merdivenleri görmezden gelmek yanlış düşümedir. Kulun eli ve

ayağı varken bunları kullanamaması, iradesini Allah'a yükleyerek beklemesi büyük bir hatadır. Bir efendinin kölesine bel küreği vermesi bahçeyi bellemesini istediği anlamına gelir. Efendinin emir vermesine gerek kalmaz. Yüce Allah da insana el ve ayak vermiştir ve insandan el ve ayağını kullanması beklenmektedir. Ve yine Rabb'in verdiği akıl ve fikir vâsıtası ile düşünmek ve konuşmaktan bahsedilir. Mevlânâ bu dizelerinde çalışma ve tevekkül konularına değinmiş, insanların her şeyi Allah'a yüklemeleri ve Allah'tan beklemelerini Cebrîce bir davranış olarak görmüştür. Hâlbuki yüce Allah insana el, ayak, düşünce vermiş ve onu iradesiyle başbaşa bırakmıştır.

Kulun Allah'a yakınlaşmasına bağlı olarak nail olduğu nimetleri zikrederken de kulun kendisine verilen nimetlere nankörlüğünü cebri bir tavır olarak eleştirmiştir.

“[Allah'in] işaretlerini canına koyup o işarete vefa ederek can verirsen,

Sırlardan nice işaretler verir sana; senden yükü kaldırıp iş güç sahibi eder.

Yük taşıyanın taşınan kılar seni; kabul ediciyken kabul edilir kılar seni.

O'nun emrini kabul ediciyken söyleyici olursun; kavuşmayı ararken bundan sonra kavuşan olursun.

Nimetine şükretmeye çalışmak kudrettir. Senin cebriliğin ise o nimeti inkâr etmektir.”(Mesnevi, I/935-939).

Allah'ın verdiği işaretlerden olan el, ayak ve diğer azâları canın üstüne koyup, gayretle çalışmakla, yani iyi amel işlemekle, gizli netîceler ortaya çıkmaktadır. İşte orda Allah insandan yükünü kaldıracak ve ona üstün vasıflar yükleyecektir. Allah'ın verdiği azalar birer nimet olduğundan, bu azaları iyi amel ile kullanmak nimete şükretmektir. Ancak cebriliğin seçilmesi nimeti inkâr etmektir. Yine bu dizelerde Cebrîlik zıt bir görüş olarak ifade edilmektedir;

“Kudrete şükretmek kudretini artırır. Cebriyse nimetini elinden çıkarır.

Senin cebriliğin yolda uyumaktır, uyuma; o kapıyı, o dergâhı görmedikçe uyuma.

Ey itibarsız tembel [cebrî] sakın, o meyveli ağacın altından başka yerde uyuma.

[Uyuma] ki rüzgâr her an dalları silkip uyuyanın başına çerez ve azık döksün.

Ha cebir, ha yol kesiciler arasında uyumak. Vakitsiz [öten] kuş nasıl aman bulur?”(Mesnevi, I/940-944),

Bu dizelere göre Yüce Allah'ın verdiklerine şükretmek gerekir. Eğer ki kişi ben cebrîyim derse hata etmiş olur. İnsan ömrü bir yoldur ve cebrîler bu yolda uyumaktadır. Bu yolda irâde ve kudreti yok saymak, tüm iradeyi Allah'a yüklemek ve ameli terk etmekle Hakk'a ulaşmak imkânsızdır. Allah nimetlerini insanlığa sunmuştur. Burada Mevlânâ teşbih yaparak Hak yolunu meyveli ağaca benzetmiştir. İşte o ağacın altında uyumak, nasiplenmemek ne kötü şeydir. Bu yolda insanın yol kesicileri ise nefis ve şeytandır.

Mevlânâ, insanın hatalarını görmeyip ona sürekli bahaneler bulması hastalığını eleştirerek, bu konuda cebirci ve aşırı kaderci bir anlayışa sahip olmasını şu şekilde eleştirmiştir:

“Ancak öteden beri zabıta olanın, talihi ve rızkı başından beri böyleymiş.

Fakat önceden padişaha vezir olanın zabıta yapılmasının nedeni onun kötü davranışıdır.

Padişah seni eşikten yanına çağırışken yeniden eşiğe sürmüşse...

Bil ki mutlaka bir suç işlemişsindir. Cahillik yüzünden cebri bahane edersin.

Dersin benim kismetim ve rızkım buymuş...

Peki, öyleyse dün niçin ikbal içindeydin?” (Mesnevi, II/2805-2810).

Mesnevi'nin bu dizelerinde yapılan ameldeki hatalara Cebrîlerin bahane bulması dile getirilmiştir. Padişah olarak kastedilen Yüce Allah insana irade vermiştir ve eğer ki insan bu iradeyi yanlış kullanırsa Hak yolundan uzaklaşmaya başlar. Bu uzaklık Allah'tan değil kulun yaptığı kötü ameldendir. İnsanların cahil kısmında bulunan bu kaderci ve cebri anlayış eleştirilirken insana verilen iradeden bahsedilmiştir. İkbal içinde yaşamak da, kötü bir hali seçmek de insanın kendi iradesiyle gerçekleşmektedir. Kaderi suçlamak, yahut insanın iradesinin olmadığını ileri sürmek cahilliktir. İşte Mevlânâ Cebrîlerin yaptığı bu bir nevi kaderci anlayışı cahillik olarak nitelendirmektedir.

Mevlânâ, Cebri düşüncenin temel argümanlarını da vermek suretiyle onlara da haksızlık etmemiş, fikirlerini dile getirmiş, ardından bu konudaki eleştirilerini zikretmiştir. Örneğin, *“İnkârcuların Peygamberlerin –onlara selam olsun- öğüt vermelerini engellemeleri ve cebrice delil getirmeleri”* başlığı altında Mevlana şu dizelere yer vermektedir.

[İnkârcı] kesim, ey öğütçüler, dedi, bu köyde adam varsa söyledikleriniz yeter.

Hak, kalplerimizi kilitledi, kimse Yaratıcı 'ya üstün gelemmez.

O, ressam bizi böyle resmetti. Bu konuşmakla değişecek değildir.

Taşa yüz yıl yakut ol desen, eski bir şeye yüz yıl, yeni ol desen...

Toprağa su niteliğine bürünmesini söylesen, suya bal ya da süt ol desen [fayda etmez].

Göklerin ve göktekilerin yaratıcısı, suyun, toprağın ve topraktakilerin yaratıcısı O'dur.

O, göğe dönüş ve güzellik, suyla toprağa da bulanıklık ve neşvünema vermiştir.

Göğün bulanıklığı seçmesi mümkün müdür? Suyla toprak nasıl berraklık edinebilir?

[Allah] her birine bir yol belirlemiştir. Nasıl olur da bir dağ çabayla samana dönüşür?"(Mesnevi, III/2900-2908).

Mesnevi'nin III. cildinde yer verilen bu kısa parça ile Cebrîlerin yaptıkları davranışları ve buldukları amelleri doğrulamak için sundukları deliller ifade edilmiştir. Yukarıda yer verilen "Göğün bulanıklığı seçmesi mümkün mü?" ifadesi ile de irade dışında hareket ettiklerini ve bunu da bu örnekle temellendirmeye çalıştıkları görülmüştür. İnkârcıların bu hal ve davranışlarını "Hak, kalplerimizi kilitledi" ifadesiyle de haklı duruma çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Hâlbuki Yüce Rabb insana irade ve özgürlük imkânı tanımıştır. Kişinin mü'min veyahut münafıklığı seçmesi külliyen kendi seçimidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Cebrilerin kaderi ve iradeyi reddeden söylemlerine yer verilirken, aşağıdaki bölümde ise bu söylemlere Peygamberlerin cevabına yer verilmiştir.

"Peygamberlerin Cebrilere cevabı" başlığında;

Peygamberler, evet, dediler. [Allah] değiştirilemez nitelikler yaratmıştır.

[Ama] değişken nitelikler de yaratmıştır. Nitekim sevimsiz biri sevimli hale gelebilir.

Taşa altın ol desen boştur. Bakıra altın ol desen yolu vardır.

Kuma çamur ol dersen bundan âcizdir. Toprağa çamur ol desen, uygun düşer.

Örneğin, topallık, yassı burunluluk ve körlük gibi çaresiz dertler vermiştir.

[Öte yandan]ağız eğilmesi ve baş ağrısı gibi çaresi olan dertler de vermiştir.

Derman için ilaçlar yaratmıştır, dertlerle devalar boşuna değildir.

Hatta çoğu hastalığın çaresi vardır; ciddiyetle araştırırsan elde edilir.”(Mesnevi, III/2908-2915).

Mevlânâ, Cebrîlerin davranışlarının yanlışlığını anlatmak için peygamberlerin dilinden açıklamalarda bulunmuştur. Peygamberler Cebrîlerin aksine bu sözler ile insanın özgürlüğünden bahsetmektedir. Bazı varlıkların ve huyların değişmeyeceği ancak bazılarının da değişebileceği dile getirilmiştir. Bunları bilerek kabullenmek gerekir ki, Cebrîler irade ve özgürlük kavramlarını yanlış yorumlamaktadırlar.

Yine yukarda ifade edilen peygamberlerin cevabı bölümünden sonra Cebrîlerin söylemlerinde ısrar ettikleri bölüme yer verilmiştir.

“Kâfirlerin cebrîce gerekçelerini tekrarlamaları” başlığında;

Onlar dediler ki bizim hastalığımız iyileşecek hastalıklardan değil.

Bu söz ve öğütleri yıllarca tekrarladınız. Sonuçta düğüm her an daha da sıklaşıyor.

Bu hastalık iyileşecek bir hastalık olsaydı, onun bir zerresi [olsun] geçerdi.

Susuzluk hastalığı (südde) oluştuğunda ciğere su gelmez insan denizi içse içtiği başka yere gider.

İster istemez el ayak şişer ve su içme susuzluğu bastırmaz.”(Mesnevi, III/2915-2920).

Yine burada Mevlânâ, Cebrîlerin öğütleri reddettiğini ve onların değişmeyeceğini teşbih yoluyla deliller sunarak anlatmıştır. Bu inkâr bir vazgeçmeme olarak nitelendirilebilir. İnsanoğlu hatanın neresinden dönerse hayatında kâr sağlamaktadır. Ancak onların dönmeyişi savundukları görüşe devam etmek istemelerindedir. Mevlânâ ise bu görüşü bir hastalık olarak nitelendirmiştir.

“Yine o iblis, benim yüzüm al aldı, beni sen sararttı, diyerek tartışmaya başladı:

Boya senin, beni boyayan sensin. Suçumun, âfetimin ve dağlanışımın kaynağı sensin.

Cebrî olmaman, yanlışla sapmaman için “Rabbim, beni azdırmama karşılık..” ayetini oku.

Daha ne zamana dek cebir ağacına sığırayıp seçme özgürlüğünü bir yana bırakacaksın?

İblis ve soyu gibi, daha ne zaman dek Allah ile tartışıp savaşacaksın?” (Mesnevi, IV/1390-1394).

Mevlânâ Hicr ayetine yer vererek Cebrîlerin iradeyi yok saymalarının yanlışlığını dile getirmiştir. Seçme özgürlüğünü bir yana bırakmak tüm davranışlarda iradeyi Allah’a yüklemek iblisleşmektir. Cebrî olarak Allah’ın sözüne karşı gelindiği ve tıpkı şeytan gibi olunacağı ifade edilmiştir. Yine bu dizelerde Cebrîliğe eleştiri söz konusudur.

“Sünni müminin Cebri kâfire cevap vermesi, kulun ihtiyar sahibi olduğunun ispatı için delil getirmesi. Sünnet, peygamberlerin –onlara selam olsun- ayaklarıyla çiğnenmiş bir yoldur. O yolun sağında cebir çölü vardır. [Orada bulunan] kendisinde ihtiyar görmez, emir ve yasaklamayı inkâr eder, tevilde bulunur. Emrin ve yasaklamanın inkârı cennetin de inkârını gerektirir. Çünkü cennet itaat edenlerin karşılığı, cehennemse emre karşı gelenlerin karşılığıdır. Artık işin sonu nereye varır söylemeyeyim. Akıllıya bir işaret yeter. O yolun solunda da kader çölü vardır. [Orada bulunan] yaratanın kudretini, yaratılmışın kudretine yenilmiş bilir. Bundan da o cebri kâfirin sayıp döktüğü fesatlar meydana gelir” başlığı altında

Mümin: Ey Cebri, sözümü dinle, söyleyeceğini söyledin, işte sana cevap veriyorum, dedi.

Ey satranç oynayan, kendi oyununu gördün; şimdi de uzun uzadıya rakibinin oyununu gör.

Kendi özür mektubunu okudun; sünninin mektubunu da oku, ne diye kalakaldın öyle?

Kazaya kadere dair cebriliğe yakışır nükteler söyledin. Şimdi olup biten işlerde onun sırrını benden dinle.

Hiç kuşkusuz bizim bir ihtiyarımız vardır. Duyguyu da apaçık inkâr edemezsin.

Hiç kimse taşa “Gel buraya” demez; hiç kimse bir kerpiç parçasından vefa ummaz.

Hiç kimse insana “Hadi uç bakalım”, ya da “Ey kör, gel de bana bak” demez.” (Mesnevi, V/2963-2969).

Mesnevi’nin bu kısmında Mevlânâ irade ve kader konusuna değinmiştir. Aynı zamanda yine Sünni ile Cebrînin kıyaslamasını yaparak Sünni’ye övgüde bulunmuş Cebrî’nin ise yanlışlığını ifade etmiştir. Cebrîlik adeta gözleri olan birinin kör gibi

yaşamısına benzer. Yine burada inkâr söz konusudur. Cebriler ısrarla iradenin olmayışından ve kadere inanmamaktan söz etmektedirler. Mesnevi’de verilen bu dizeler ile Cebri ve Sünni anlayışın bir nevi özetini teşkil etmektedir.

“Bizde görülmeyen bir ihtiyar vardır; [insan] bu iki durumu (hayrı ve şerri) gördü mü [ona karşı ihtiyarı] artmaya başlar.

Hocalar, çocukları döverler; kara taşı terbiye etmeye kalkışirlar mı hiç?

Taşa “Yarın gel, gelmezsen sana kötü ceza veririm” der misin hiç?

Hiç akıllı kişi bir kerpici döver mi? Birisi bu taşı azarlar mı hiç?

Cebir akla göre kadere [inanmamaktan] daha rezil bir iştir. Çünkü cebri, kendi duygusunu inkâr etmektedir.

Kaderci olan adam hiç değilse duyguyu inkâr etmiyor. Ey oğul, Allah’ın işi duyguya sığmaz.

Yüce Allah’ın işini inkâr eden, delilin delalet ettiği şeyi inkâr eder.

O (kaderci), duman var ama ateş yok; mum ışığı, mum olmadan da aydıdır der.

Bu (cebrî) ise, ateşi açıkça görür de inkâr etmek için ateş yok der.

Ateş, elbisesini yakar [yine de] ateş yoktur der. Elbisesini diktiği halde iplik yok der.

Hâsılı bu cebir davası şüpheciliktir; bu yüzden küfürden daha beter bir şeydir.

Kâfir, “Âlem vardır, Rab yoktur; yarabbi diyene cevap vermez” der.

Buysa “Dünya hiç yoktur” der. Şüpheci, [şüpheler] içinde kıvranır durur.

Onu getirme, bunu getir emir ve yasağıyla bütün âlem ihtiyarın varlığını ikrar eder.

O ise, emir ve yasaklama yok; ihtiyar diye bir şey yok, bunların hepsi yanlış der durur (Mesnevi, V/3005-3019).

Mesnevi’nin bu dizeleri bir önceki kısımla aynı başlık altında ifade edilmiştir. Yine burada cebrin zıttı olan ihtiyar kavramı karşımıza çıkmaktadır. Mevlânâ, Cebri anlayışı şirkten daha beter ve rezil bir iş olarak görmektedir. Çünkü şirk içinde bulunan kimseler dahi duyguyu inkâr etmemektedir. Ancak Cebri keder ve iradenin yanında duyguyu da reddetmektedirler. Cebriye anlayışının şüphecilik anlayışı olduğundan dolayı şirkten beter bir iş olduğu vurgulanmaktadır. Burada Kaderî ve Cebri anlayışlar kıyaslanmış ve Cebri anlayış olumsuz olarak dile getirilmiştir.

*“Niye malını çalan hırsıza, tutun şunu, elini ayağını kırın, esir edin dersin?
Karına göz koyana karşı neden içinde yüz binlerce öfke doğar?
Sel gelip eşyani götürse, akıl sele karşı kinlenebilir mi hiç?
Rüzgâr gelip sarığını kapsa, gönlünde rüzgâra karşı bir öfke duyabilir misin?
Sendeki öfke, cebrice özürler getirmeyesin diye ihtiyarın varlığına işaret eder.”* (Mesnevi, V/3045-3049).

Yüce Allah insana akıl ve irade bahşetmiştir. Kötülük yapan birine karşı insan içinde büyük bir öfke beslerken, Allah tarafından gelen afetlerde kızgınlık duymamaktadır. Çünkü bu afetin Rabb tarafından geldiğini idrak eder. Cebrî anlayışa sahip kimseler ise bu idrakten nasiplenememiştir. Yine bu dizelerde Mevlânâ cebir ve ihtiyar kavramlarıyla Hakk’ın yolunda olanları ve sapmış olanları kıyaslamaktadır. İnsanın içindeki idrak itibariyle oluşan bu öfke farklılığı ihtiyarın delilidir ve Cebrîler bu anlayışa sahip değildirler.

“Cebrîyeye cevap, ihtiyarın ispatı, emrin ve yasaklamanın doğruluğu hakkında hikâye. Cebrînin özrünün hiçbir şeriatte ve dinde kabul edilmeyeceğinin ve onu, yaptığı işin gerektirdiği cezadan kurtarmayacağıının beyanı. Nitekim cebrî olan İblis de “Beni azdırmama karşılık...” demekle kurtulamamıştır. Az, çoğa delalet eder.” başlıklı hikâyede şöyle anlatılır.

Ağacın üzerine çıkan birisinin şiddetle meyveleri sallayıp yere dökmesi üzerine, bahçesinin sahibi adamı kovalar. Hırsız; Allah’ın elması, Allah’ın bahçesinde Allah’ın bahşettiği hurmayı yedim, neden kıızıyorsun ki” der. Bahçenin sahibi bunun üzerine adamı ağaca bağlayıp ayaklarına değnekle vurmaya başlar. Hırsız “Allah’ın kulunu niçin dövüyorsun” diye çıkışınca, bahçe sahibi “sopa Allah’ın sopası, sırt da ona ait, yan da. Ben de O’nun kuluyum buyruğunun aletiyim ancak” der. Bunun üzerine hırsız “ Tövbe ettim, ihtiyar vardır, ihtiyar var. İhtiyarları onun ihtiyarı var etti. O’nun ihtiyarı toz toprak altında kalmış bir atlı gibidir görünmez” diye yanıt verir. (Mesnevi, V/3077-3087).

Mesnevi’de yer alan bu hikâyede, ihtiyarın varlığı anlatılmış, Allah’ın emir ve yasakları dile getirilerek Cebriyye anlayışına yergide bulunulmuştur. Burada yer verilen hikâye ile Cebrîlerin iradeyi yok hükmünde görmeleri anlatılmak istenmiştir. Bir bahçe içinde hırsız ve bahçe sahibi arasında geçen hikâyede hırsız olarak Cebrî

kastedilmek istenmiştir. Bahçe sahibi ise Cebrîye'ye iradenin olduğunu ispatlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Cebrînin de bir İblis olarak nitelendirilmesidir. Nasıl ki iblis cezadan kurtulamayacaksa, Cebrî de ne kadar inkârda bulunsa da cezadan kurtulamayacaktır.

“Beylerin, bu delile karşı, cebrice şüphelerle savunmaya geçmeleri ve padişahın onlara cevap vermesi başlığında:

Bunun üzerine beyler, Bu Allah'ın inayetlerinden bir hünerdir, çalışmakla olacak iş değil, dediler.

Güzel yüz aya Hakk'ın takdiridir; hoş koku güle talihin vergisidir.

Sultan: Tam aksine, dedi, kusurdan doğan zararlarla çalışmadan doğan kâr kişinin kendisindedir.

Yoksa Âdem: “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik” der miydi?

Bu günah bahtımdandı, kader böyleymiş, tedbirimizin ne faydası var? derdi.

Tıpkı “Beni azdırdın, kadehi sen kırdın, bizi dövüyorsun” diyen İblis gibi.

Oysa kader haktır, kulun çalışması da hak. Kendine gel de yaşlı şeytan gibi tek gözlü olma

İki iş arasında tereddütte kalıyoruz, irademiz olmasa bu tereddüt olur mu hiç?”

İki eli ve ayağı bağlı olan, nasıl olur da şöyle yapsam böyle yapsam der? (Mesnevi, VI/401-409).

Mevlânâ, bu dizelerde insanın irade sahibi oluşunu, insanın gündelik hayatından örnek vererek ispatlamak istemiştir. İnsanoğlu gündelik işlerinde dahi sayısız tereddüt yaşamaktadır. İnsanın cebir altında olması durumunda ise bu tereddütleri yaşaması olanaksızdır.

B. MESNEVİ'DE MEZHEBİ FARKLILAŞMALARINI DOĞURAN KONULARLA İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın bu başlığı altında Mesnevi'de ele alındığı için; Allah'ın sıfatları, kader, ru'yetullah ve insanın fiilleri gibi mezhebi ayrışmalarda önemli rol oynayan konular, Mesnevi'de ele alınış biçimleri incelenerek mukayese edilecektir.

1. Allah'ın Sıfatları

Diğer varlık ve yaratılmışlar gibi olmadığı için varlığı ve yokluğu; dünü, bugünü, yarını ve insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratan Yüce Allah'ın birtakım sıfatları bulunmaktadır.

İnsanlar ilk zamanlardan bu güne Allah'ı tanımak için gayret göstermişler ve bu konudaki meraklarını gidermek için bazen ulûhiyet meselesinde akıllarını kullanmışlar, bazen de bu konuda akıllarının acziyetini kabul etmiş sade bir imanla bağlanmışlardır. İnsan aklı daima Allah hakikatine doğru yönelse de bir konu onların idrak seviyesinin üstünde kalmıştır. Bu konu da İlâhi zat ve Allah'ın sıfatları konusudur. İslam dini, araştırmaya yönelen bireylerin yaratıcı ile ilgili ihtiyaçlarına cevap veren bir dindir. Allah her şeyin yaratıcısıdır. Tektir, eşi ve ortağı yoktur. İslam'ın bu konuda getirdiklerini Müslümanlar kabul etmiş ve bu konuda cedele dalmamışlardır. Ancak sonrasında bazı gruplar bu akaitlerde şüpheye düşmüş ve fırkalara bölünmüşlerdir. Mesela bazı aşırı Şiiler Allah'ın sıfatları konusunda teşbih ve teccimi yaymışlardır. Bazı mutezililer sıfatların nefyinde ta'til ve nefye gitmişlerdir. Ehl'i Sünnet inancı ise sıfatlar konusunda ispat edici bir tutum sergilemişse de içlerinden bazıları teşbih ve teccime yaklaşarak aşırılığa düşmüşlerdir. Allah'ın sıfatları konusunda insanoğlu ikna edici bir şeye henüz ulaşamamıştır. Bazı mutasavvıflar akli bir tarafa bırakmış onun ve aklın aczini kabul etmişlerdir. Bu mutasavvıflar Allah'a zevk, müşahede ve keşif yoluyla ulaşılacağına inanmışlardır. Çünkü Allah, gözlerin idrakinden ve akılların kavramasından yücedir. (Gölcük ve Toprak, 2012: 209-210).

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin bir kısmı eşyayı yaratmada, zatında ve fiilinde eşi ortağı olmayan bir tek Allah'a davet ederken; bir kısım ayetler de Allah'ı hayat, kudret, ilim, irade, işitme, görme gibi sıfatlarla vasıflandırmıştır. Peygamberin ashabı

Kur'an ve Sünnet'te geçen sıfatlara şüphesiz iman etmişlerdir. Hz. Peygamber ve Sahabe devrinde bu konularla ilgili ihtilafa düşülmemiştir. Sahabilerin imanları kuvvetli olduğu için bu konularla ilgili Hz Peygambere soru sormamışlardır. O sebeple bu problemin daha sonraki devirlerde meydana çıktığını söylemek doğru olur. (Gölcük ve Toprak, 2012: 210-211).

İnsanoğlu için Allah'ın zatını tanıma ve bilme imkânı bulunmadığından biz onu isim ve sıfatlarıyla tanır ve öyle inanırız. Bu yüzden Allah'ın sıfatlarını bilmeye muhtacız.

Allah Teâla'nın sıfatlarıyla ilgili çeşitli tasnifler bulunmakla birlikte modern dönemde genel kabul gören yaklaşım Gölcük ve Toprak'ın (2012: 221-244) şu tasnifidir:

1.Sıfat-ı Nefsiyye: Vücûd sıfatı

Vücûd: Var olmak demektir. Bu sıfat Allah'ü Teala'nın var olduğunu varlığı gerektiren vücûd sıfatı ile muttasıf bulunduğunu ifade eder. Allah'ın varlığı zatının gereğidir, kendindedir. Bu sıfat bütün sıfatların aslıdır.

2.Sıfat-ı Selbiyye: Kıdem, Bakâ, Muhâlefetü'n li'l Havâdis, Kıyam binefsihi ve Vahdâniyet.

Kıdem: Allah'tan öncesinin olmadığı anlamını taşımaktadır. Yüce Allah, "Kadim"dir. Yani öncesi yoktur.

Bakâ; Allah'tan sonrasının olmadığı anlamını taşımaktadır. Yüce Allah, "Baki"dir. Yani O'nun sonu ve sonrası yoktur.

Muhâlefetü'n li'l-Havâdis; Allah'ın kendisi dışında hiçbir şeye benzemediğinin manasını taşıyan sıfattır.

Kıyam binefsihi; Allah'ın kendi zatıyla var olması manasına gelmektedir. Allah varlığı için hiçbir şeye ve hiçbir kimseye ihtiyaç duymamıştır.

Vahdâniyet; Allah'ın tek olmasının ifadesidir.

3.Sıfat-ı Subûtiye: Hayat, ilim, irade, kudret, tekvin, sem, basar ve kelam.

Hayat: Allah'ın diri olması manasına gelmektedir. Yüce Rabb ezeli ve ebedi olarak diridir.

İlim: Allah'ın bilgi sahibi olması manasına gelmektedir. Allah'ın ilmi ebedidir. Kainat ve insanlıktan öncesini ve sonrasını bilen yine sadece O'dur.

İrade: Yüce Allah'ın mutlak anlamda irade sahibi olması kastedilmiştir. Allah dilediği şeyi yaratmada özgür ve bağımsızdır. Allah'ın mutlak iradesi karşısında itiraz etmek mümkün değildir. Yalnız Allah (c.c) cinlere ve insanlara kısmi irade vererek yaşam biçimini seçme özgürlüğünü tanımıştır. Dileyen kişi Allah'ın (c.c) dinini seçmekte dileyen inkârcı olmaktadır.

Kudret; güç manasını taşımaktadır. Allah, sınırsız güç sahibidir. Yoktan var etme gücüne ve kudretine sahip tek varlık O'dur.

Tekvin: Yok olan bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak demektir. İcad, tesir, yaratma, ihdas gibi kelimelerle de ifade edilen bu sıfat yaratmak ve rızık vermek gibi sıfatların merciidir.

Sem': Allah'ın, her şeyi işitmesi manasına gelmektedir. Yüce Allah'ın işitmesi için kulaklara ve sese ihtiyacı yoktur. O'nda gizlilik yoktur her şeyi duyan sadece O'dur. Kalplerdeki niyetleri ve zihinlerde geçen düşünceleri anlayan yalnızca O'dur.

Basar: görmek demektir. Allah'ın her şeyi gördüğünü ifade eden sıfattır. Allah'ın görmesi için göze ihtiyacı yoktur. O her şeyi görür.

Kelâm: Allah'ın (c.c) konuşmasına işaret eden sıfattır. Ancak bu konuşma insanlığın bildiği mahiyetteki konuşmadan çok farklıdır. Bu konuşmada sese ve dile ihtiyaç yoktur. Yüce Allah'ın (c.c) gönderdiği Kur'an-ı Kerim O'nun ezeli sözüdür.

4.Sıfat-ı Haberiyye: Yed (el), vech (yüz), istiva (oturma) vb.

Ayet ve hadislerde bildirilmiş olup hakiki manalarının idrak edilmesi mümkün olmayan sıfatlardır.

5. Sıfat-ı Fi'liyye: Allah Teâlâ'nın kendisiyle vasıflanmaması da caiz olan yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi sıfatlarıdır. Allah Teâlâ'nın nitelenmesi ve nitelenmemesi caiz olan sıfatlara fiili sıfatlar veya caiz sıfatlar denir. Allah'ın zatının gereği olan sıfatlar değildir. Zatının bunlarla vasıflanması vacip değildir. Fiili sıfatların hepsi Allah'ın kudret, irade ve tekvini ile meydana gelir ve tekvin sıfatı tüm bu sıfatların merciidir. (Gölcük ve Toprak, 2012, 221-244).

Şia itikadı, Allah'ın (c.c) zati sıfatları olan Semi, Basir, Alim, Hakim, Kâdir, Aziz, Hayy, Kayyüm, sıfatlarını uygun bulur. Ancak fiili sıfatlar olan Hallâk, Fâil, Dileyen, Mürid, Râzi, Şâhit, Râzık, Vehhâb ve Mütakellim sıfatlarını uygun

görmemişlerdir. Şia, fiili sıfatların yaratılmış olduğunu düşünmüş ve bu sıfatları Allah'a uygun bulmamıştır (Fığlalı, 1978: 24).

Mu'tezile mezhebine göre ise "Kıdem" sıfatı Allah'a mahsus yegâne sıfattır. Onlar Allah'ın (c.c) zatı ile kaim olan diğer ezeli sıfatları kabul etmemişlerdir. Allah'ın (c.c) zatına ilâveten sıfatlar kabul etmek, kadimlerin fazlaca var olduğuna inanmaktır. Bu mezhebe göre Allah, Âlimdir, Kâdirdir ve Hayy'dır. Allah'ın zatı ile alim, kudretli ve diri olduğunu, kadim sıfatlar ve Allah ile var olan manalar şeklinde kabul görmüş ilim, kudret ve hayat sıfatları ile Allah'ın kadir ve diri olmadığını düşünürler. Eger tüm sıfatlar Allah'ın kıdem sıfatında müşterek olsalardı buradan ilahlıkta müştereklik ortaya çıkardı. Allah'ın kelamının sonradan ve Mushaflarda ilahi kelamı ifade edecek şekilde yazılmış harf ve sestem ibaret olduğu görüşünde hemfikirdirler. Allah'ın irade, işitme ve görme sıfatlarının O'nun zatı ile mevcut olan bir mana olmadığı konusunda birleşmiş olsalar da, sonraları bu konuda ayrılığa düşmüşlerdir. (Şehristâni, 2011: 57).

Cebriye mezhebi, Allah'ın (c.c) sıfatları konusunda Mutezile gibi düşünerek Allah'ın (c.c) ezeli sıfatlarını nefyetmişlerdir. Allah'ı (c.c) yarattıklarının vasıflandığı vasıflarla vasfetmeyi uygun bulmamışlardır. Çünkü bunu, Allah'ı kula benzetmek olarak görmüşlerdir. Allah'ı Kâdir, Hâlik, Fâil, Muhyi ve Mumit olarak vasıflandırırken kulların kudret, fiil ve yaratma ile nitelendirilemeyeceğini düşünürler. Allah hakkında bir yerlerde bulunmayan ancak yaratılmış ilimler olduğunu düşünen bu mezhep, Allah'ın bir şeyi yaratmadan evvel bilemeyeceğini, çünkü önce bilip sonra yaratırsa ilminin aynı şekilde kalıp kalmayacağı sorununun ortaya çıkacağını düşünmüştür. Eger ilmi olduğu gibi kalacaksa bu bilgisizlik demektir çünkü gelecekte olacağı bilmek, var olanı bilmekten başkadır. İlim aynı kalmayacaksa bu da değiştiği anlamına gelecektir ve değişen yaratılmış olup öncesiz değildir. Bu mezhebe göre ilmin yaratılmasının kesinlik kazandığı iki husus mecburen ortaya çıkmaktadır. Allah ilmi kendi zatında yaratır ve bu zatta değişime sebep olmaktadır. Yaratılmışlar için ise yer ve mekân olması gerekliliğini doğurur. Diğerleri ise ilmi kendi zatında değil kendisiyle vasıflanan bir alanda yaratması gerekliliğidir. Allah'ın bir yeri ve mekânı olmadığı ortaya çıkınca bu durum Allah'ın

bilindik varlıkların sayısınca yaratılmış ilme sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. (Şehristâni, 2011: 85-86).

Her mezhebin ilahi sıfatları algılayış biçimi görüşleri doğrultusunda farklılaşmaktadır. Çalışmamız Mesnevi’de ele alınan mezhepler çerçevesinde sınırlı olduğu için burada sadece Mesnevi’de adı geçen mezheplerin ilahi sıfatları ele alış biçimlerine yer verilecektir. Bu doğrultuda mezhepler arasında İlahi sıfatlardan “kudret ve irade” sıfatlarının farklılık arz ettiği saptanmıştır. Bu sebeple mezheplerin görüşleri bu sıfatlar üzerinden değerlendirilecektir.

Mevlânâ Mesnevi’inde Sünnî kelâmın ilâhî sıfat anlayışına uygun bir görüş sergilemiştir.

Kudret; Allah’ın (c.c) bir şeyi yapmaya veya terk etmeye iradesiyle hâkim olduğu sıfattır. Kudretin irade ile ilgisi vardır ve irade ile bir neticeye gider. İrade olmayınca kudret bir fiili tek başına meydana getiremez. Bu kelimeyi Türkçe’deki güç kelimesi ile karşılayabiliriz. (Gölcük ve Toprak, 2012, 250).

Allah buyuruyor ki: “Göklerin ve yerin mülkü Allah’ın (c.c) dır. Allah (c.c) her şeye kâdirdir.” (Âl-i İmrân, 3/189). Yüce Rabb gönderdiği Kur’an-ı Kerim’de de kudretinden insanlığı haberdar etmiştir. Allah’ın (c.c) kudretinin en büyük emsali ise içinde yaşadığımız dünyadır.

Mevlânâ Mesnevi’inde Sünnî mezhebi ve Cebri mezhebi mukayese ederken “Allah, takdiriyle onları birbirine düşürür.” (Mesnevi, III/1503) ifadesini kullanmıştır. Burada Allah’ın (c.c) kudret sıfatı görülmektedir. O her şeye gücü yetendir. Söz konusu hikâyede Sünnî ve Cebri’nin Allah’ın (c.c) kudretiyle birbirine düşmesi anlatılmıştır.

Mevlânâ Mesnevi’inde yer verdiği bir başka hikâyede de yine Cebri anlayış ve Sünnî anlayışı mukayese etmiştir. Yine burada geçen “...O yolun solunda da kader çölü vardır. [Orada bulunan] yaratanın kudretini, yaratılmışın kudretine yenilmiş bilir.”(Mesnevi, V/2963) ifadesi ile Mevlânâ Sünnî anlayışın sahip olduğu kader bilincine vurgu yapmaktadır. Kaderi bilen kimsenin, yaratıcı olan Yüce Allah’ın (c.c) sırrına da vakıf olacağı ifade edilmiştir. Yüce Rabb kudreti itibariyle yücelerin yücесidir. O’na denk gelecek değil mukayese edilecek dahi bir varlık mümkün değildir. İşte kader bilincine sahip kimse bu bilinçlerin de idrakinde olan

kimsedir. Kader kişiye kendi kudretinin farkında olarak Yüce Allah'ın (c.c) kudretini bildirmektedir.

Cebriye mezhebine göre tüm kudret Allah'ındır. Cehm'in ileri sürdüğü bu akîdeye göre insanın ihtiyarı ve kudreti olmadığı için mecburdur. Yaptığından başkasını yapmaya kulun gücü yetmez. İnsanın yaptığı işler Allah (c.c) takdiri ile olmaktadır. Allah (c.c) geleceği bilmesi sebebiyle meydana gelecek olayları önceden kendi iradesine göre tespit etmiştir. Allah(c.c), insanın fiillerini de yaratmış olduğundan bu mezhep insanın ibadeti de günahı da elinde olmadan işlediğini ileri sürmektedir. İki mezhebi birbirinden ayıran nokta, Ehl-i Sünnet anlayışında “kudret” sıfatının doğru şekilde algılanması, Cebriyye anlayışında ise bu sıfatın çarpıtılarak yorumlanmasıdır. Yoksa Cebriyye mezhebini diğer mezheplerden ayıran daha birçok görüş vardır. Çalışmamız çerçevesinde ise mezhebin “kudret” sıfatına bakışı ele alınmıştır.

Mesnevi'de geçen bir başka sıfat da Allah'ın (c.c) “irade” sıfatıdır. İrade sıfatı ile Yüce Allah'ın (c.c) mutlak anlamda irade sahibi olması kastedilmiştir. Allah dilediği şeyi yaratmada özgür ve bağımsızdır. Allah'ın (c.c) mutlak iradesi karşısında itiraz etmek mümkün değildir. Yalnız Allah(c.c), cinlere ve insanlara kısmi irade vererek yaşam biçimini seçme özgürlüğü tanımıştır. İşte bu noktada mezhepler arasında ayrılık görülmüştür. “İrade” sıfatını bazı mezhepler insanın tamamen dışında tutarak sorumluluğu reddederken, bazı mezhepler ise tüm sorumluluğu insana yüklemiştir. Mesnevi'de de bu sıfatın mezhepler arasındaki yanlış algılanışına değinilmiştir.

Mesnevi'de verilen bir hikâyede Cebri anlayışın yanlışlarına ilişkin çıkarımlar sergilemektedir. Hikâyede geçen “*Sünni müminin Cebri kâfire cevap vermesi, kulun ihtiyar sahibi olduğunun ispatı için delil getirmesi. Sünnet, peygamberlerin –onlara selam olsun- ayaklarıyla çiğnenmiş bir yoldur. O yolun sağında cebir çölü vardır. [Orada bulunan] kendisinde ihtiyar görmez, emir ve yasaklamayı inkâr eder, tevilde bulunur.*” (Mesnevi, V/2963) ifadesi ile Mevlânâ, İradenin Sünni mezhebin görüşleriyle paralel bir biçimde, Allah tarafından insana kısmi olarak verildiğini vurgulamaktadır. Burada geçen “ihtiyar” kavramı seçme

özgürlüğü yani iradedir. Allah'ın (c.c) sıfatlarından biri olan irade, Cebrî anlayışça yanlış yorumlanarak tüm sorumluluk Allah'a yüklenmiştir.

Yine Mesnevi'de verilen bir başka hikâyede Cebriye mezhebinin irade sıfatını yanlış algılaması gözler önüne serilmiştir. Mevlânâ'nın eserinde yer verdiği *“Kendisine meylettiğin her işte, kendi gücünü açıkça görürsün. Meyletmediğin, istemediğin işte de “Bu, Allah'tandır” diye kendini Cebrî yaparsın.”* (Mesnevi, I/636-637) ifadesi ve ardından kullanılan *“Peygamberlerin, öte dünya işlerinde iradeleri vardır, cahillerinse bu dünya işlerinde iradeleri.”* (Mesnevi, I/639) ifadesi Cebrîye mezhebinin irade konusundaki görüşüne açıkça değinmektedir. Burada Cebrî kimseler Mevlânâ tarafından bir nevi çelişkili bulunmuştur. Kişinin istediğini yaptığında irade sahibi olduğu; istemediğini yaptığında ise iradeyi külliye Yüce Allah'a (c.c) yüklediği görülmektedir.

Mevlânâ, Sünni-Cebrî anlaşmazlığı içinde irade konusuna yer verdiği bir başka bahiste de Cebrî anlayışta iradenin Allah'a isnat edilmiş ve kuldan soyutlanmış olduğunu belirtmektedir. Mesnevi'de geçen *“Hak, kalplerimizi kilitledi, kimse Yararıya'ya üstün gelemez. O ressam bizi böyle resmetti. Bu konuşmakla değişecek değildir. Taşa yüz yıl yakut ol desen, eski bir şeye yüz yıl, yeni ol desen... Toprağa su niteliğine bürünmesini söylesen, suya bal ya da süt ol desen [fayda etmez]”* (Mesnevi, III/2902-2904) ifadesi ile Cebrî görüşün bu konudaki temel yaklaşımlarını açıklamış, ancak bu yaklaşımın doğru olmadığını açıklarken de daha önce de temas ettiğimiz üzere kulun iradesine verdiği örneklerle atıfta bulunmuştur.

Mevlânâ Mesnevi'de yer verdiği hikâyelerinde geçen *“Daha ne zamana dek cebir ağacına sıçrayıp seçme özgürlüğünü bir yana bırakacaksın? İblis ve soyu gibi, daha ne zaman dek Allah ile tartışıp, savaşıyorsun?”* (Mesnevi, IV/1393-1394) ifadesi ile Cebrî anlayışın irade konusundaki görüşünü Allah'la savaşıma benzettiği görülmektedir. Mevlânâ, Cebrîliği iblis soyu gibi olmakla itham etmiştir. *“Onu getirme, bunu getir emir ve yasağıyla bütün âlem ihtiyarın varlığını ikrar eder. O ise, emir ve yasaklama yok; ihtiyar diye bir şey yok, bunların hepsi yanlış der durur.”* (Mesnevi, V/3018-3019) ifadesi ise Mevlânâ'nın Cebrîliği eleştirerek irade ve seçme özgürlüğüne yaptığı vurgulardan birisidir.

Mevlânâ, ilahi sıfatlarda irade konusuna aynı eserde yer verdiği “*Bizde görülmeyen bir ihtiyar vardır; [insan] bu iki durumu (hayrı ve şerri) gördü mü [ona karşı ihtiyarı] artmaya başlar (Mesnevi, V/3005)*” ifade ile “irade’ye” ilişkin anlayışını da ortaya koymuş olmaktadır. “Görülmeyen ihtiyar” ile Allah’ın (c.c) sıfatı nitelendirilmektedir. Bizlere Allah tarafından, görünmeyen bir irade verilmiştir. Bu iradenin sahibi Yüce Allah’tır. İnsanın yaşadıkları neticesinde imanı artmaktadır.

İrade konusunda delil göstererek mezheplerin yanlış yolda olduğunu anlatmaya çalışan Mevlânâ hırsıza, uğursuza ve kötü kimselere duyulan öfkeye karşılık rüzgâr, sel gibi Allah’tan gelen doğal afetlere insanın öfke duymamasını iradenin varlığıyla açıklamaktadır. Bu delillere Mevlânâ, Hz. Âdem’den de örnekler vererek devam etmiştir: “*Yoksa Âdem: “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik” der miydi? Bu günah bahtımdandı, kader böyleymiş, tedbirimizin ne faydası var? derdi.” (Mesnevi, VI/404-405).*

2. Kader

Kader, Allah’ın ezeli olarak yarattıklarının iyi ve kötü niteliklerini bildiği ve tespit ettiği ezeli takdir, hüküm ve tahdittir. (Gölcük ve Toprak, 2012, 285). Yüce Allah, ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini bilmektedir. Ezeli ilmiyle bilmesi ve takdir etmesi, kader anlamına gelmektedir. Kader kavramı; Allah’ın (c.c) ilim ve irade sıfatlarıyla ilgili bir kavramdır. Çünkü kaderde bilme ve her şeye gücü yetme vardır. Kaza ise; varlıkları Allah’ın hikmet ve kemali ile meydana getirişidir. Yüce Allah’ın ezelde irade ettiği ve takdir buyurduğu şeyleri zamanı gelince meydana getirmesidir. Bu meydana getirme yaratmadır. Kaza Allah’ın (c.c) yaratma anlamına gelen “tekvin” sıfatı ile ilgili bir kavramdır. (Gölcük ve Toprak, 2012, 285).

Kaza ve kadere inanmak imanın altı şartından biridir. Yüce Allah, insanlara hür irade fırsatı tanımıştır. Kişinin bu iradeyle seçeceği şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini Allah, ezeli ilmiyle bilmekte ve bu bilgisine göre dilemektedir. Allah bu dilemesine göre takdir buyurur ve zamanı gelince kulun seçimi ile yaratma sıfatını kullanır. Allah iradeyi kulun seçimine bırakmıştır, Allah’ın (c.c) kulun irade ve

seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Yüce Rab, kulunu seçen ve seçtiklerinden sorumlu olan bir varlık olarak yaratmıştır.

Kader meselesi ancak Allah'ın (c.c) bilebileceği Allah'ın (c.c) ilmiyle mümkün olan bir meseledir. Bu sebeple İlahi sırdan bihaber olan insanoğlunun bunu anlayabilmesi imkânsızdır. İşte bu noktada görüş ayrılıkları başlamıştır. Önce kişiler daha sonra aynı görüş altında birleşen topluluklar ortaya çıkmıştır.

Her insan farklı bir düşünce ve görüşe sahiptir. Mezheplerin ortaya çıkış serüveni de bu görüş farklılığı neticesinde olmuştur. Mezhepler kader konusunda da yine farklı görüş bildirmişlerdir. Çalışmamızın çerçevesinin dışına çıkmamak amacıyla burada Mesnevi'de ifade edilen mezheplerin kader konusundaki görüşlerine yer vermek uygun olacaktır.

Ehl-i Sünnet inancına göre; kul, fiillerini işlemeye asla mecbur edilmemiştir. Allah Teâla, kuluna kısmî bir irade sağlamıştır. Bu irade doğrultusunda kul seçme özgürlüğüne sahiptir. Ancak bu irade ile kulun fiilleri tamamen kendisine bırakılmamıştır. Her şey Allah'ın (c.c) izniyle olmaktadır. Yüce Allah yarattıklarının kaderini Levh-i Mahfuz'da yazmıştır. İnsana ruhu üflenmeden önce, bir melek tarafından kaderi getirilir. Allah'ın (c.c) iradesi, insanın iradesinin üzerindedir. (Gölcük ve Toprak, 2012, 247-257).

Şia mezhebine göre kader hakkında tartışma yasaklanmıştır. Kulların bilgisinden muaf tutulan bir sır olarak görülmüştür (Fığlalı, 1978: 33).

Mutezile mezhebi ise kaderi inkâr etmiştir. Bu sebeple Kaderiye adıyla da anılmışlardır. (Şehristâni, 2011: 57, 59).

Cebriyye mezhebine göre; kullar irade ve hürriyetten yoksundur. Kul tüm fiillerinde mecburdur. Allah Teâla yarattıklarına zulmetmemektedir. (Şehristâni, 2011: 85).

Kader konusu Mesnevi'de Sünni ve Cebrî mezheplerin bakış açıları doğrultusunda işlenmiştir. Mesnevi'de yer alan “*O yolun solunda da kader çölü vardır. [Orada bulunan] yaratanın kudretini, yaratılmışın kudretine yenilmiş bilir.*” (Mesnevi, V/ 2963) ifadesi ile hem Cebirlik hem de Kaderi inkâr eleştirilmiştir. Konunun devamında ise Sünni anlayışa paralel olarak iradenin ve dolayısıyla kaderin varlığı şu şekilde kabul edilmiştir. “*Kazaya kadere dair cebriliğe yakışır nükteler*

söyledin. Şimdi olup biten işlerde onun sırrını benden dinle. Hiç kuşkusuz bizim bir ihtiyarımız vardır.”(Mesnevi, V/2966-2967). Yine Mesnevi’nin bir başka yerinde geçen “Ancak öteden beri zabita olanın, talihi ve rızkı başından beri böyle imiştir. Fakat önceden padişaha vezir olanın zabita yapılmasının nedeni onun kötü davranışdır. Padişah seni eşikten yanına çağırılmışken yeniden eşiğe sürmüşse... Bil ki mutlaka bir suç işlemişsindir. Cahillik yüzünden cebri bahane edersin. Dersin benim kısmetim ve rızım buymuş... Peki, öyleyse dün niçin ikbal içindeydin?” (Mesnevi, II/ 2805-2809) ifadesi ise Ehl-i Sünnetin kader anlayışıyla örtüşmektedir. İnsanların iyi bir durumdan kötü duruma geçmesi yahut bunun tersi olan kötü durumdan iyi duruma geçmesi ancak ve ancak kişinin kendi seçimi sonucunda olmaktadır. Allah ise bu seçimi ezeli ilmiyle bilmektedir. Oysaki Cebriyye mezhebi bu durumu inkâr etmekte ve esere göre cahilce bir tutum sergilemektedir.

Kaza ve kadere inanmak iman esaslarındandır. İnsanların kaderi bahane ederek kendilerini sorumluluktan kurtarmaları mümkün değildir. Mesnevi’de daha önce de geçtiği üzere Mevlânâ, Cebir ve kaderciliği mukayese ederken kaderci düşüncenin doğru olmasa da Cebri düşünceye göre daha ehven olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Cebir akla göre kadere [inanmamaktan] daha rezil bir iştir. Çünkü cebri, kendi duygusunu inkâr etmektedir. Kaderci olan adam hiç değilse duyguyu inkâr etmiyor. Ey oğul, Allah’ın (c.c) işi duyguya sığmaz. Yüce Allah’ın (c.c) işini inkâr eden, delilin delalet ettiği şeyi inkâr eder. O (kaderci), duman var ama ateş yok; mum ışığı, mum olmadan da aydıdır der. Bu (cebrî) ise, ateşi açıkça görür de inkâr etmek için ateş yok der. Ateş, elbisesini yakar [yine de] ateş yoktur der. Elbisesini diktiği halde iplik yok der. Hâsılı bu cebir davası şüpheliktir; bu yüzden küfürden daha beter bir şeydir.” (Mesnevi, V/3009-3015)

Mevlânâ’nın Mesnevi’de kaderi kabul ettiğine dair en açık ifade “Yoksa Âdem: “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik” der miydi? Bu günah bahtımdandı, kader böyleymiş, tedbirimizin ne faydası var? derdi. Tıpkı “Beni azdırdın, kadehi sen kırdın, bizi dövüyorsun” diyen İblis gibi. Oysa kader haktır, kulun çalışması da hak. Kendine gel de yaşlı şeytan gibi tek gözlü olma...” (Mesnevi, VI/ 404-407) şeklindedir.

Sır olan kaderin içyüzü Allah 'tan başkası tarafından bilinmemektedir. Kader ve kazaya güvenerek çalışmayı bırakmak, İslam'ın kader anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Allah her şeyi birtakım sebeplerle vesile kılmıştır. İnsan bu sebepleri yerine getirdiği ölçüde Allah da o sebeplerin sonucunu yaratacaktır. Bu İlahi kanun da kaderdir.

3. Ru'yetullah

Ru'yet; görme, bakma, görülme manalarına gelmektedir. (Cürcâni, 1988: 109). Ru'yetullah ise Allah'ın (c.c) cennette, cennetlikler tarafından görülüp görülmeyeceği meselesidir. (Şehristâni, 2011:57).

Aciz kulun, Yüce Allah'ı dünyada görmesi asla mümkün değildir. Çünkü insan gözünün sınırlı görüş mesafesi vardır. Bu sınır Allah'ı görmeye engeldir. Hz Musa dahi Allah'ı dünya şartları içinde görememiştir. Allah; “*Dağa bak. Ona tecelli edeceğim. O yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin*” buyurmuştur. Yüce Allah'ın (c.c) dağa tecelli etmesiyle de dağ yerle bir olmuştur. (A'raf, 7/143). Bu ayet Allah'ı dünyada görmenin mümkün olmayacağını kanıtlar niteliktedir.

Dünyada Allah'ın (c.c) görülmesi mümkün değildir; ancak mü'min kul akıl ve kalp gözü ile her yerde Allah'tan izler görebilmektedir. Akıl anlama yetisine sahiptir, idrak eder ve iman eder, kalp de durumu tasdik eder.

Ehl-i sünnete göre *ru'yetullah* ahirette mümkün olacaktır. Cennetlikler, Allah'ı baş gözleriyle göreceklerdir. Bunun Kur'an'dan delili, Yüce Allah'ın (c.c) “*O gün yüzler vardır ışıltılı parlak. Rabbine bakar*” (Kıyame, 75: 22–23) ayetleridir.

Mutezile mezhebi Allah'ın (c.c) görülmeyeceğini iddia etmiştir. Mutezile anlayışına göre ancak bir yer işgal eden varlık, görülebilmektedir. Allah'ı bir cisim olarak kabul etmeyen bu görüşe göre Allah'ı görmek imkânsızdır Cebriye de Allah'ın (c.c) görülmeyeceğini iddia etmiştir (Şehristâni, 2011: 57).

Diğer meseleler gibi Ru'yetullah konusunda da mezhepler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Mevlânâ ise bu farklılığı büyük eseri Mesnevi'sinde verdiği örneklerle dile getirmiştir.

Mevlânâ, Mesnevi’de Sünni mezhep ile Mu’tezile mezhebini mukayese eden hikâyelerinde Sünni mezhebin ru’yetullah görüşünü savunan ifadeler sergilemiştir. Çünkü Mesnevi’de yer alan mezhepler arası farklılık yaratan görüşlerden biri de Ru’yetullah’tır. Mevlânâ Mesnevi’de yer verdiği “*Bazen de sevgiliyi tenzih ederek kendi izini ortadan kaldırır. Duyu gözünün mezhebi, ayrılık (itizal/mutezile) mezhebidir. Akıl gözüyse kavuşma noktasında Sünni’dir. Mutezililer, duyuların oyuncağıdır. Onlar sapıklıkları yüzünden kendilerini Sünni gösterirler. Duyudan çıkan kişidir Sünni. Görüş sahibi olan, akıbeti güzel olan akıl gözüdür. Hayvan duyusu şahı görseydi, sığır ve eşek de şahı görürdü.*” (Mesnevi, II/ 60-64) ifadesi ile Mutezile’nin genel bakış açısını eleştirirken Sünniliğe övgüde bulunmuş, ancak ruyetullahın kalp gözüyle olacağına işaret etmiştir.

4. İnsanın Fiilleri

İnsanın fiilleri kendi isteğiyle yaptığı işlerdir. Bu tanım organların ve kalbin işlev ve tasdik gibi fiillerini de içine almaktadır. Tüm fiilleri yokluktan varlığa çıkararak Allah’tır, ancak insanın yaptığı işler kendisine nispet edilir. İnsanoğlu fiillerinin isteyerek sahibidir ve gücünü sarf etmek suretiyle fiiller zuhura gelir. (Gölcük-Toprak, 2012: 255). Ehl-i Sünnet inancına göre insan kendi fiillerinden mesul tutulmuştur. Allah’ın (c.c) verdiği akıl ve irade doğrultusunda insan işlediği amelle mükâfat ya da ceza görecektir.

Şia mezhebi insanları yaratılmış varlık olarak görmektedir. Allah her şeyi önceden bilme gücüne sahiptir; ancak insanları, bir şey yapmaya zorlamamaktadır. Allah insanları iyiyi ve kötüyü işleyebilecek bir güçle yaratmıştır. İnsanlar ne serbesttir ne de zorlanmaya mahkûmdur. Serbestlikten ise “Allah’ın (c.c) isteği” ifadesi kast edilmiştir. (Fığlalı: 1978: 27).

Mutezile mezhebi, hayır ve şer ile alakalı tüm fiillerini bizzat insanın kendisinin yarattığı ve bunun sonucunda da ahirette ceza ve sevap ile karşı karşıya kalacağı konusunda hem fikirdir. Onlara göre Allah kötü olan bir fiili yaratmaktan münezzehtir. Çünkü Allah nasıl ki “adl” i yarattığında adil oluyor ise zulmü yarattığında zalim olması gerekir. Bu nedenle Allah yalnızca iyilik ve hayrı işler, hikmet yönünden kulların hayır ve yararlarına riayet eder. İnsanın ahirette amelinden

sorumlu tutulması, fiil hürriyetine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kullar için en uygununu yaratmak ve yardım gibi konularda ise kendi aralarında fikir birliği yoktur. (Şehristâni, 2011: 57-58).

Cebir kelime olarak kulun işlediği fiil ile ilgisini reddedip o fiili Allah'a vermek anlamına gelir. Bir kısım cebriler kulun hiçbir fiili bulunmadığını, fiili işlemeye de kudreti bulunmadığını söylerken, diğer bir kısım cebriler de kulun fiil konusunda kudreti bulunduğunu, fakat bu kudretin fiil üzerinde bir tesiri olmadığını söylemiştir. Cebri anlayışa göre insanın seçme ve irade özgürlüğü yoktur. Fiilleri Allah yaratır ve kul bu fiilleri işlemek zorundadır. Allah'ın cansız varlıklar için yarattığı; güneş doğdu, ağaç meyve verdi, hava bulutlandı gibi örneklerde belirtilen fiiller nasıl ki mecaz olarak cansızlara nispet edilirse, Allah'ın insanlarda yaratmış olduğu fiiller de mecaz olarak insana isnat edilir. Onlara göre bütün fiiller cebri olduğu için fiillerin karşılığı olan sevap ve ceza da cebridir. (Şehristâni, 2011: 85-86).

Her mezhebin insan fiilleri konusunda görüşleri farklılaşmaktadır. Mesnevi, Rûmî'nin zıtlıklara da yer verdiği bir eserdir. İnsan fiilleri konusunda da Mevlânâ mukayeseli bir ifade tarzını kullanmıştır. Çoğunlukla Sünni ve Cebri anlayışı karşılaştıran Mevlânâ, insanın fiilleri konusunda "irade, cebr ve ihtiyar" sözcüklerini kullanmıştır. İnsanın fiillerinde Yüce Allah'ın (c.c) iradeyi insana bıraktığını, ancak sonsuz ilmiyle olacakları bildiğini savunan Sünni görüşün aksine; tüm iradenin Allah'a ait olduğunu, insanın iradesinin olmadığını, Allah'ın (c.c) istediğini uyguladığını savunan Cebri anlayışa yergide bulunmuştur.

Cebriyye; beşeri iradeyi inkâr eden mezhep olarak bilinmektedir. Mevlânâ, Mesnevi'sinde insanın fiillerinden kendisinin sorumlu olduğunu dile getirmiştir. *"Kendisine meylettiğin her işte, kendi gücünü açıkça görürsün. Meyletmediğin, istemediğin işte de "Bu, Allah'tandır" diye kendini Cebri yaparsın (Mesnevi, I/636-637) ifadesi* ile Mevlânâ Cebri anlayışa eleştiride bulunmaktadır. Cebriilerin yapmayı istemedikleri işlerde iradeyi Allah'a yüklemelerinin, yapmayı istedikleri işlerde de kendi iradelerinin olduğunu savunmalarının yanlışlığı bu dizelerde dile getirilmiştir. Yine bir başka hikâyede kulun eli ve ayağı varken bunları kullanamamasın iradesini Allah'a yükleyerek beklemesinin yanlışlığından sözedilmiştir. Bir efendinin kölesine

bel küreği vermesi, bahçeyi bellemesini istediği anlamına gelir. Bu durumda emir almaya gerek kalmaz. Yüce Allah da insana el ve ayak vermiştir. Bu el ve ayakla insan çalışmalıdır. Tüm iradeyi Allah'a yüklemek ve hiçbir şey yapmadan beklemek büyük hatadır.

Mevlânâ, Mesnevi'sinde çalışmanın hak ve doğru olduğunu dile getirmiştir. Cebrîlerin ise çalışmayı inkâr etmesini eleştirmiştir. Yüce Rab insana irade vermiştir. İradeyi ve kudreti yok saymak, çalışmamak inkârcılık olarak nitelendirilmiştir.

Mevlânâ kişinin yaptığı hatalarda iradeyi Allah'a yükleyerek bahane bulmasını cahillik olarak nitelendirmiştir. İktbal ve saadet içinde olan birinin bunları kaybetmesi kendi suçu olarak görülmüştür. Hâlbuki Cebri anlayışa göre tüm irade Allah'ın (c.c) dır. İnsan Allah'ın (c.c) isteklerini yapmakla görevlendirilmiştir.

Rûmî, Mesnevi'sinde yer verdiği hikâyede yine Cebrîlerin yaptıkları davranışları deliller ile savunmasını anlatmıştır. “*Göğün bulanıklığı seçmesi mümkün mü?*” ifadesi ile de irade dışında hareket ettiklerini ispat etmek istemişlerdir. “*Hak, kalplerimizi kilitledi*” ifadesiyle de kendilerini haklı göstermek istemişlerdir. Yine burada da Mevlânâ'nın Cebre dayalı bakış açısının yanlışlığını ifade ettiği görülmektedir. (Mesnevi, III/2900-2906).

Mevlânâ insanın fiilleri konusundaki görüşünü peygamberlerin dilinden açıklama yoluna gitmiştir. Peygamberler, Cebrîlerin aksine insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı varlıkların ve huyların değişmeyeceği ancak bazılarının da değişebileceği hikâyede dile getirilmiştir. Bunları inkâr etmenin büyük yanlış olduğu ifade edilmiştir.

Mesnevi'de yer alan bir başka hikâyede de irade konusuna yer verilmiştir. Yine burada Sünni ile Cebrînin kıyaslaması yapılarak Cebriyye mezhebinin yanlışlığı ifade edilmiştir. Cebrî mezhebi kendi ihtiyar duygusunu inkâr etmektedir. Bu adeta gözleri olan birinin kör gibi yaşamasına benzetilmiştir. Hikâyede yer alan “*Hiç kimse taşa “Gel buraya” demez; hiç kimse bir kerpiç parçasından vefa ummaz. Hiç kimse insana “Hadi uç bakalım”, ya da “Ey kör, gel de bana bak” demez.*”ifadesiyle insanın fiillerinde kendisinin sorumlu olduğu örneklerle kanıtlanmak istenmiştir. (Mesnevi, V/ 2968-2969). Yine hikâyenin devamında Cebrî anlayışın ısrarcı tutumu eleştirilmiştir. Mevlânâ, Cebrî anlayışı şirkten daha beter ve rezil bir iş olarak

görmektedir. Çünkü şirk içinde bulunan kimseler duyguyu inkâr etmemektedir. Ancak Cebrîler kader ve iradenin yanında duyguyu da reddetmişlerdir. Mevlânâ'ya göre Cebrî anlayış bir şüpheliliktir. Bu şüphe ise şirkten daha kötü olarak addedilmiştir.

Yüce Allah insana akıl ve irade vermiş; bu sebeple de insanı fiillerinden mesul tutmuştur. Akıl baliğ olmayanlara sorumluluk yüklenmemiştir. Mesnevi'de yer alan örneklerden birinde yine insanın fiillerinde iradesi ele alınmıştır. Kötülük yapan birine karşı insanın içinde büyük bir öfke besleyeceği; ancak Allah tarafından gelen afetlerde insanın öfke duymayacağı dile getirilmiştir. Afetler Allah'tandır. Ancak kötülük insan iradesiyle mümkün olmaktadır. Akıl baliğ olan insan afetin Rabb tarafından geldiğini idrak eder. Cebrî anlayışa sahip kimseler Mevlânâ tarafından kınanmıştır. Mevlânâ örnekler sunarak Cebrî'yi inandırmak ister. Mevlânâ'nın örneklerle Cebrî'yi yolundan döndürmek istemesi ve insanı fiillerinde sorumlu kabul etmesi için ikna çabaları devam etmiştir. Bir bahçe içinde hırsız ve bahçe sahibi arasında geçen hikâyede (V/3077-3087) Cebrî anlayışa teşbihte bulunulmuştur. Hikâyede Sünnî anlayışı savunan bahçe sahibi, Cebrî'ye iradenin olduğunu ispatlamak için örnekler sunmuştur. Mevlânâ hikâyede irade yok sayılsa da insanın fiillerinden hesaba çekileceğini Cebrî'ye anlatarak uyarıda bulunmaktadır. Rûmî eserinde insanın fiilleri konusunda görüşünü ispatlamak için ayet ve hadis-i şeriflere de yer vermiştir. Hikâyesinde Kur'an-ı Kerim'den yer verdiği âyetlerle iradenin insana ait olduğunu, fiillerinde insanın sorumlu olduğunu delil göstererek kanıtlama yoluna gitmiştir. Yine bu dizelerde kader ve irade Cebrîler tarafından reddedilmektedir. Mevlânâ hikâyede zikrettiği ayetle ilk insan Hz. Âdem'den beri insanın fiillerinden mesul olduğunu Cebrîlerin büyük bir yanlış içinde olduğunu ifade etmek istemiştir.

SONUÇ

Anadolu tasavvuf kültürünün büyük mimarlarından biri olan Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin mezhepsel arka planını, en önemli eseri Mesnevi'den hareketle tespit etmeyi amaçladığımız bu çalışmamızda önemli sayılabilecek verilere ulaştık.

Her şeyden önce, Mevlânâ'nın mezhepsel duruşundan evvel, tasavvuf geleneğinin getirmiş olduğu bütünleştirici ve birleştirici bir misyonun temsilcisi olduğunu bilmekte yarar bulunmaktadır. O, XIII. yüzyılda Anadolu'da başlattığı sevgi dalgalanmasıyla tanınmıştır. Onun bugün dahi adının anılması, görüş ve anlayışının asırları aşan bir kudrete sahip olmasıyla mümkün olmuştur. Bu kudretin kaynağı Allah (cc) sevgisidir. Asıl sevilmeye layık olan sadece Allah'tır ve O'nun sevgisi yarattığı varlıkların da sevilme nedenidir.

Bu anlamda Mesnevi, Mevlânâ'nın tefekkürünün suret bulmuş halidir. Hikâyeler vasıtasıyla anlatmak istediği görüşlerini Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve Sünnetinden beslenerek şekillendirmiş ve bu yönü ile evrensel bir anlayışa dönüşerek bugün dünyanın birçok yerinde kabul görmüştür.

Çalışmamızda Mesnevi'de yer alan mezhepler incelenmiştir. Bu çerçevede Mesnevi'de adı geçen Ehl-i Sünnet, Şia, Mutezile ve Cebriyye mezheplerinin itikadi yönlerine temas edilmiştir. Mevlânâ'nın özellikle Allah'ın (c.c) sıfatları, kader ve insanın fiilleri gibi mezhebi farklılaşmaların ortaya çıkmasında etkili olan konulara yaklaşımı hikâyeler ve beyitlerinden yapılan çıkarımlarla ortaya konmuştur.

Esasında bu eserin Kur'an-ı Kerim, hadisler ve sünnet etrafında şekillenmiş olması dahi Mevlana'nın ehli-sünnet çizgide olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Mesnevi'nin tamamının redaktesi esnasında, hiçbir surette bu üç temel prensibe aykırı bir görüşe rastlanmadığı gibi, Hz. Muhammed'e olan sevgisi, sahabeyi örnek alan yaklaşımı, ayet ve hadisleri referans alan tutumu açık bir biçimde tarafımızca tespit edilmiştir. Bunun yanında hoşgörüsü ile meşhur olmuş bu sufinin, Allah'ın sıfatları, kader, ruyetullah ve insanın fiilleri gibi mezhebi ayırmda önemli rol oynayan konularda, Ehli-sünnet inancı dışındaki görüşlere aynı hoşgörü ile yaklaşmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Rumi bu görüşleri sert bir dille eleştirmiş ve çizgisini net bir biçimde ortaya koymuştur.

Cebriyye mezhebinin özellikle fiiller konusunda insana irade tanımayan tutumunu eleştiren Mevlana'nın, Ehl-i Sünnet inanca uygun olarak insana izafi bir irade yüklediği görülmektedir.

Mute'zile mezhebini ise ru'yetullah konusunda eleştirirken, yine insanın fiilleri konusunda da bu mezheple aynı fikirde olmadığı görülmektedir. Zaten tüm felsefesi Allah'a kavuşmak üzerine kurulu olan Rumi'nin ahirette Allah'ın görülemeyeceğini düşünen Mutezile ile aynı görüşte olması düşünülemez.

Mevlana'nın eleştirdiği diğer bir mezhep Şia'dır. Bu mezhebi Hz. Ömer örneği üzerinden sahabeye olan tutumları yönüyle eleştirirken, Aşura ayında yas tutmaları konusunda da kınayıcı ifadeler kullanmış ve ehli-sünnet inancına uygun bir tavır sergilemiştir.

Mezhebi ayrışmalarda önemli rol oynayan konular incelenirken ilahi sıfatlardan "kudret ve irade" sıfatlarının algılanışının farklılık arz ettiği, kader, insanın akıl ve iradesine dayalı fiilleri ve ru'yetullah konularında ayrışmalar olduğu görülmüştür. Yine bu ayrışmalarda da Mevlana'nın Ehli Sünnet anlayışına dayanan örnekler kullandığına rastlanmıştır.

Mevlânâ, insanın seçme hürriyetine sahip olduğunu düşünmektedir. Bu seçme hürriyeti neticesinde insan yaptığı işlerden de sorumludur. İnsan tercih eden bir varlıktır ve bu tercih bir sorumluluğu da yanında getirmektedir. İnsanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır ancak Allah insana tercih hakkını da vermiştir. Mevlânâ'nın insanın fiilleri konusundaki görüşüyle de Sünni anlayışa uygun bir tavır sergilediği açıkça görülmektedir.

Mevlânâ, Allah'ın (c.c) sıfatlarının, eşsiz, benzersiz ve tek olduğu görüşünü benimsemiştir. Allah'ın (c.c) insani vasıflarla vasıflanamayacağını söylerken, beşere ait olan el-ayak sahibi olma, doğmak-doğurmak-baba-oğul olma gibi insani sıfatlardan münezzehe olduğunu da ifade etmiştir. Bu konudaki tutumu da yine nettir ve aksi fikirleri sert bir dille eleştirmektedir. Allah'ın (c.c) sıfatlarının ezeli olduğunu kabul eden Mevlânâ'nın bu yönü ile de Sünni bir çizgide olduğunu söylemek mümkündür.

Kaza ve kaderin varlığını kabul eden Mevlânâ, insanlar ve toplumlar arası ilişkilerde irade-i külliyyenin olduğunu söylemiş ve tüm eserinde Sünniliği açıkça

övmüştür. Savunduğu görüşlerin Sünni anlayışla aynı doğrultuda olması sebebiyle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine mensup bir şahsiyet olarak nitelendirilmiştir.

Mevlânâ, eserinde açık bir şekilde Ehl-i Sünnet ifadesini kullanmamış ancak, Ahmed'in sünneti, cemaat, Cuma namazı, ve cemaati terkedenler sürüden ayrılan kuzuya benzer gibi ifadelerle, ümmetin Hz. Muhammed' in izinden gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra mezhepleri mukayese ettiğinde ve Ehl-i Sünnet anlayışıyla ilgili kullandığı ifadelerde onun bu itikadı benimsediği açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, Mevlânâ büyük eseri Mesnevi'sinde bir görüş ve bir topluluğa değil tüm insanlığa seslenmiştir. Genelinde Allah sevgisinin işlendiği bu esere mezhepler yönü ile bakıldığında, mezhepleri farklılaştıran konularda Ehl-i Sünnet inancı ile birebir örtüşen görüşler öne sürdüğü görülmüştür. Tüm bu verilerle Mevlana'nın Ehl-i Sünnet çizgisinde bir sufi olduğunu söyleyebilmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AK, Ahmet (2009). **Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik**, Ankara: Yayınevi Yay.
- AKSEKİ, Ahmet, Hamdi (1958). **İslâm Dini**, 9.baskı, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
- AMÎD, Hasan (1389). **Ferheng-i Fârsi-yi Amîd**, Tehran: Eşca' ve Mikâil.
- AYBAKAN, Bilal (2007). **İmam Şafii ve Fikir Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 1.baskı, İstanbul: İz Yayınları.
- CAN, Şefik (1992). **Hz. Mevlânâ'nın Sureti ve Sireti**, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 110, 6. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- CAN, Şefik (1997). **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri** Ötüken Yayınları, İstanbul: Yedigün Mücellithanesi.
- COŞAN, M. Esad (1993). **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**, Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi, İstanbul: Vefa Yayınları.
- CURCÂNİ, Şerif Ali b. Muhammed (1988). **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.
- ÇAĞATAY, Neşet, ÇUBUKÇU, İbrahim, Agah (1985). **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DAĞCI, Şamil (2004). **İmam Şâfiî Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- DEMİREL, Şener (2007). **"Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri"**, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10):469-504.
- DERVİŞ, Ahmet (1979). **Mevlânâ-Şems**, akt: Cemalnur Sargut, Her Nefes Tasavvuf Kültürü Dergisi Mevlânâ-Şems, 2011 Eylül s: 24.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed (1966). **Ebû Hanîfe**, çev: Osman Keskiöglü, İstanbul: Üçdal Matbaası.
- EBU ZEHRA, Muhammed (1968). **İslâmda Fikhî Mezhepler Tarihi**, çev. Abdülkadir Şener, (Cilt III), Ankara: Ayyıldız Matbaa.
- EBU ZEHRA, Muhammed (1970). **İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yayınları,

- EBU ZEHRA, Muhammed, (1984). **İmam Mâlik**, çev. Osman Keskiöglü, Ankara: Hilal Yayınları.
- EFE, Ahmet (2004). **Minyatürlerle Hz Mevlânâ ve Ailesi**, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
- EFLÂKİ, Ahmed (2011). **Ariflerin Menkıbeleri**, çev.Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- EKİNCİ, Mustafa (2007). **Mevlânâ'nın İtikadi Mezhepler Arasında Tartışmalı Bazı Konular Hakkındaki Görüşleri**, Harran Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- ERAYDIN, Selçuk (1994). **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4.baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: 82.
- ERDOĞAN, Mustafa (2008). “**Lütfî Mehmed Dede ve Hilye-i Mevlânâ Adlı Eserine Göre Mevlânâ'nın Özellikleri**”, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 13/12/2013.
- EROL, Erdoğan (2004). **Mevlânâ'nın Hayatı, Eserleri ve Mevlânâ Müzesi**, Konya: Anadolu Manşet gazetesi Kültür Serisi No: 1.
- FIĞLALI, Ruhi, Ethem (1978). **Risaletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, No: 141, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- FIĞLALI, Ruhi, Ethem (2008). **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- FURÛZÂNFER, Bediüzzaman (1990). **Mevlânâ Celaleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- FURÛZÂNFER, Bediüzzaman (2005). **Mevlânâ Celaleddin Biyografisi**, çev. F. Nafiz Uzluk, Konya: T.C. Konya Valiliği II Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları yayın no: 110.
- GÖLCÜK ve TOPRAK, Şerafettin, Süleyman (2012). **Kelam**, Konya: Damla Ofset.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1953). **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1999). **Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- GÜNAY, Ünver, GÜNGÖR, Harun (1997). **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları.
- HAMİDULLAH, Muhammed, (1962), **İslâm'ın Hukuk İlimine Katkıları**, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul.
- HİDAYETOĞLU, A.Selahaddin, (2005), **Hazreti Mevlânâ Muhammed Celaledin-i Rumi Hayatı ve Şahsiyeti**, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Yayın no: 59.
- IŞIN, Ekrem, ÖZPALABIYIKLAR, Selahaddin (1999). **Hoş Gör Ya Hu -Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller**, Nesnelere, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARA, Mustafa (1993). **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (1992). **Tasavvufi Şiir Geleneğinde Mevlânâ'nın Yeri ve Önemi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 110, 6. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001). **Mevlânâ ve Mesnevî**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2005). **Mevlânâ ve Kültürümüz**, Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1981). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 4.baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MEB, (1989). **Divan-ı Kebir'den Seçme Şiirler**, İstanbul: MEB Yayınları No: 1148, Cilt 1.
- MEVLÂNÂ Celaledin-i Rûmî (2007). **Mesnevi**, çev. Derya Örs, İstanbul: Ekim Yayınları.
- MEVLÂNÂ, Celaledin (1937). **Mecalis-i Seb'a**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- MEVLÂNÂ, Celaledin (1996). **Mesnevi**, çev. Veled İzbudak, Şark İslam Klasikleri: I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- OCAK, Yaşar, Ahmet (1996), **Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- ÖZ, Mustafa, (2011), **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul: Ensar Yayınları
- ÖZÖNDER, Hasan (2005). **Mevlânâ'nın Gönül Dostları**, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Yayın No: 67.
- ÖNGÖREN, Reşat (2004). **Mevlana Celalddin-i Rumi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: Diyanet Yayınları, Cilt No:29
- RUMÎ, Mevlânâ, Celaleddin (1957). **Dîvân-ı Kebîr**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Cilt I), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- RUMÎ, Mevlânâ, Celaleddin (1990). **Fihî Mafih**, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, 5.baskı, İstanbul: MEB Yayınları.
- SIRMA, İhsan, Süreyya (1992). **Tarih Şuuru**, İstanbul: Seha Yayınları.
- SULTAN VELED (1976). **İbtida-Name**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Konya Turizm Derneği Yayını.
- SULTAN VELED (2009). **Maârif**, çev. Meliha Ülker Tarıkahya, Ankara: Ataç Yayınları.
- ŞAFAK, Yakup (2004). **Hazret-i Mevlânâ'nın Eserleri**, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Yayın no: 68.
- ŞEHRİSTANİ, (2011) **el-Milel ve'n-Nihal**, çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ŞİMŞEKLER Nuri (2002). **"Mecalis-i Seb'a Hakkında"**, <http://semazen.net>, Erişim Tarihi: 25/12/2013
- TOSUN, Fatih (2008). **Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat İncancında Allah'ın (c.c) Uluv Sıfatı**, <http://dawasalafiyya27.unblog.fr>, Erişim Tarihi: 14/01/2014.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa (1994). **Ebû Hanîfe**, İstanbul: DİA Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi, Ziya (1973). **Mevlânâ ve Yetiştği Ortam**, Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, Ankara: TIB Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (1995). **Mevlânâ Celaleddin Rumi**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.